

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ "ЈОВАН ЦВИЈИЋ"
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 82

ЖЕЉКО БЕЉАЦ

ТУРИСТИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ У СРБИЈИ

Жељко Бјељац

ТУРИСТИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ У СРБИЈИ

БЕОГРАД 2010

**GEOGRAPHICAL INSTITUTE "JOVAN CVIJIĆ"
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS**

**SPECIAL ISSUE
No. 82**

ŽELJKO BJELJAC
TOURISTS EVENTS IN SERBIA

BELGRADE 2010

**ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ“
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ**

**ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 82**

ЖЕЉКО БЈЕЉАЦ

ТУРИСТИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ У СРБИЈИ

БЕОГРАД 2010

ИЗДАВАЧ / PUBLISHER

Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ

11000 Београд, Ђуре Јакшића 9, РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Geographical institute “Jovan Cvijić” SASA

11000 Belgrade, Djure Jaksica 9, REPUBLIC OF SERBIA

Telephone / fax: +381 11 26-37-597, E-mail: general@gi.sanu.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА / ACTING PUBLISHER

Милан Радовановић

Прихваћено на седници Редакцијског одбора Института 16.03.2009.

Accepted at the meeting of the Institute's Editorial Board on 16.03.2009.

УРЕДНИК / EDITOR

Иван Б. Поповић

Весна Лукић

РЕЦЕНЗЕНТИ/REVIEWERS:

академик САНУ, Проф.Др Олга Хаџић/academic Prof. Ph D Olga Hadžić

проф.Др Јован Ромелић/ Prof.Ph.D Jovan Romelić

проф.Др Невена Ћурчић/ Prof Ph.D Nevena Ćurčić

ЛЕКТУРА/ LANGUAGE EDITING

Јасна Татић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК / TECHNICAL EDITOR

Жељко Бјељац

ЕНГЛЕСКИ ПРЕВОД/ENGLIS TRANSLATION

Јелена Радовановић

ДИЗАЈН КОРИЦА / COVER DESIGN

Tandem design, Нови Сад

ШТАМПАЊЕ ОВЕ ПУБЛИКАЦИЈА ОМОГУЋИЛО ЈЕ / PRINTING OF THIS PUBLICATION WAS SUPPORTED BY

Министарство за Науку и технолошки развој Републике Србије /Ministry for Science and Environmental Protection of Republic Serbia

ТИРАЖ / CIRCULATION

300

ШТАМПА / PRINTED BY

Службени Гласник Србије

WEB ПРЕЗЕНТАЦИЈА / WEB PRESENTATION

www.gi.sanu.ac.rs

ФОТОГРАФИЈЕ НА КОРИЦАМА / COVER PHOTOS

Музеј трубе, Гуча, /. Trumpet museum, Guča photo by D.Štrbac

Косидба на Рајцу / Наумaking on Rajac mountain photo by J.Brankov

ЕХИТ фестивал, Нови Сад / EXIT music festival Novi Sad, photo by www.manifestacije.com

Туристичка слагалица, награда за најбољу манифестацију / tourist puzzle, award for best tourist event in Serbia, www.manifestacije.com

САДРЖАЈ

УВОД	1
Географски распоред манифестација у Србији	5
ОСНОВНА ПОДЕЛА МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА У СРБИЈИ	11
Географска група критеријума	11
Економска група критеријума	24
Туристичка валоризација манифестација у Србији	25
Етнографске манифестације у Србији	27
Уметничке манифестације у Србији	44
<i>Музичке манифестације у Србији</i>	46
<i>Ликовне манифестације</i>	58
<i>Књижевне манифестације</i>	63
<i>Филмске манифестације</i>	70
<i>Позоришне манифестације</i>	73
<i>Мешовите уметничке манифестације</i>	78
Привредне манифестације	83
<i>Сајмови и изложбе</i>	84
<i>Вашари</i>	93
<i>Привредно-фолклорне манифестације</i>	94
Забавно туристичке манифестације	107
Научно-стручне манифестације	113
Туристичко-пропагандне манифестације	115
Верске манифестације	118
Политичко-историјске манифестације	121
Спортске манифестације	126
Дечије манифестације	132
ОДНОС МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА И ОСТАЛИХ ВИДОВА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ	140
ТУРИСТИЧКА ПРОМОЦИЈА И МАРКЕТИНГ	143
Средства пропаганде	145
АСПЕКТИ МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА У СРБИЈИ	148
Економски аспект	148
Социокултурни аспект	149
Друштвено-политички аспект	150

ПРЕДЛОГ НОВИХ ТУРИСТИЧКИХ МАНИФЕСТАЦИЈА У СРБИЈИ	151
ЗАКЉУЧАК	155
SUMMARY	161
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ	167

УВОД

Најстарија туристичка манифестација у Србији је Карневал цвећа, у Белој Цркви, који је први пут одржан 1852. године, а у континуитету се, са мањим прекидима услед ратова, одржава од 1911. године. Прва Смедеревска јесен, је одржана 1888. године, када и прва манифестација излагања грожђа и вина у Смедереву на пристаништу. Манифестација је обновљена 1961. године, с тим што је имала прекиде у одржавању током седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Прва изложба вина у Вршцу одржана је у кафани „Код два кључа“ 1857. године. Пре Другог светског рата, у Вршцу су се сваке године организовале прославе бербе грожђа – *Veinleze fest* (www.belackva.org/turizam; www.smederevskajesen.com; www.to.vrsac.com). Манифестација Видовданске свечаности, у Крушевцу, први пут је одржана 1904. године и, осим прекида током балканских и светских ратова, одржавала се у континуитету, а од педесетих година 20. века, део је туристичке понуде Крушевца (Бјељац, Ћурчић, 2007). Сићевачка ликовна колонија, која се у континуитету одржава од 1964. године, први пут је одржана 1905. године. (Бјељац, Бранков, 2009). Једна од најстаријих туристичких манифестација на простору Србије је и Дужијанца (Бјељац, Ћурчић, 2008), која се од 1911. године, до почетка Другог светског рата одржавала као јавна прослава, и која је имала двоструки карактер: био је то обред који је чувао традиционални фолклор и културу, и аграрни обред анимистичко-аграрног типа. Сличног карактера је и манифестација Словачке народне свечаности, која се одржавала у континуитету од 1919. до 1940. године у Бачком Петровцу (Бјељац 1998).

Као манифестације које окупљају велики број људи, а имају и своју традицију и атрактивност, издвајају се и вашари у Србији. Двдесетих и тридесетих година 20. века, одржавају се и прве привредне изложбе и сајмови. Међу првима оваквог типа издвајају се Индустриско-занатска пољопривредна изложба у Врбасу и Прва пољопривредна изложба у Бечеју, одржане августа и септембра 1924. године (Бјељац, 1998). Прво такмичење косача на Рајцу је одржано 1892. године (Бранков и др., 2009). Јесења изложба Удружења ликовних уметника Србије, први пут је одржана 1930. године, а Вуков сабор у Тршићу 1933. године. Први фестивал музицирања на архаичним инструментима „Ђенђеш Бокрето“, мађарског становништва на територији Србије, одржан је 1936. године (Бјељац, 1998; Бјељац, Бранков, 2008; Бјељац, Ћурчић, 2010). У 1939. години, одржава се прво издање бициклическе трке кроз Србију, као и међународна ауто-трка „Велика награда Београда“, ауто-трка у рангу данашњих гран при трка формуле један.

На територији данашње АП Војводине, током 18. и 19. века, у вилама и летњиковцима (каштелима) тадашње властеле, одржавали су се различити друштвени догађаји, којима су присуствовали племићи и становништво из околине, али и тадашње Аустроугарске монархије, који представљају и прве облике манифестационог туризма. Један од таквих локалитета је и Каштел у Ечки. „У организацији Лазара Јаноша, власника Каштела у Ечки, од 1793. до 1809. године, у парку Каштела су се одржавали турнири у флорету и мачевању, на коме су учествовали најбољи мачеваоци из Аустрије и Угарске, а као паралелно такмичење даме су се такмичиле у стреличарству. Истовремено су се одржавала и такмичења у јахању, организовали ловачки дани и балови. У периоду од 1870. до 1891. године, осим балова и концерата, у Каштелу се организују коњичке трке, на којима су се тркали коњи из најпознатијих ергела Аустроугарске монархије. Одржавала су се и такмичења девојака у плетењу и кројењу. У 1889. години, Ечка је била домаћин скупа Јужноугарског удружења учитеља, а 1892. године, Конференције о потреби уклањања постојећег и изградњи новог моста преко реке Бегеј” (Бјељац, 2005).

У Новом Саду се 1870. године, одржава Певачка скупштина са хоровима из Срема, Бачке, Баната, Славоније и Барање, а 1879. године организују се музичко-сценска извођења „Светосавске беседе“ које су трајале до 1941. године. У Руми се почетком осамдесетих година, 19. века организују Видовданске музичке свечаности, прекинуте почетком Другог светског рата (Бјељац, 1998), а обновљене почетком деведесетих година 20. века, као Духовне свечаности.

Педесетих и шездесетих година 20. века, већина горе наведених манифестација почиње да се одржава у континуитету, а организују се и нове манифестације које сада имају своју вишедеценијску традицију. У оквиру туристичке понуде Србије, манифестациони туризам представља врсту туризма која може да допринесе повећању обима туристичке потражње, посебно према природним и антропогеним вредностима туристичког места или региона. „На територији Србије постоји велики број традиционалних догађаја, локалних манифестација, фестивала, славља и слично. Осим популарности на домаћем тржишту, неки од ових догађаја имају потенцијал и на међународном тржишту, где су већ до сада стекли одређен степен популарности“ (Стратегија развоја туризма Републике Србије 2006).

Приредба, фестивал, манифестација, догађај, перформанси, само су различите појмовне нијансе, које означавају „период одржавања програма са одређеним садржајем а који је атрактиван за туристичке посете“ (Бјељац, 2006а). Значајан број светских и научника у Србији и окружењу, од осамдесетих година 20. века дао је свој допринос дефинисању појмова

манифестационог туризма (Ожеговић, 1977; Ritchie, 1984; Burns, at al 1986; Socher, Tschurtschenthaler, 1987; grupa autora, AIEST, 1987; Hall, 1989; Getz, 1991, 1994, 1997, 2008; Јовичић, 1992; Аврамовски 1996; Goldblat J., 1997; Mosberg, 2000; Бјељац 1998, 2001, 2006а; Dwyer at al 2006; Carlsen at al 2001; Aitken, 2002; Ljubojević, Andrejević, 2002; Allen, at al 2002; .grupa autora UNESCO 2004; grupa autora, Cultural festival group Association for Tourism and Leisure Education, 2003; Anttonen, at al 2004; Bowdin, at al 2006; Harris, McDonnell, 2006; Mackellar, 2006).

На основу истраживања наведених аутора, манифестациони туризам се може дефинисати као јавно извођење у виду приредбе или више приредби (истог или различитог садржаја), разних категорија људских достигнућа, а које се издваја (ју) по својој специфичности и атрактивности, остварујући туристичке ефекте и циљеве¹ а организују се у свим насељима која имају свој интерес у томе, са масовним наступом и јавним изражавањем, који су значајни по размери, величини, квалитету и квантитету садржаја, са јасно израженом централном темом и препознатљивим термином одржавања, чиме се остварује профитабилност као део туристичке дестинације

Као што је туризам једна од најбрже растућих индустрија данас, у оквиру туристичке индустрије, догађаји добијају све све више на значају (Erfurt, Johnsen, 2003). Према Гецу (Getz 1997, 2004.а,б, 2008) догађаји су током последње деценије 20. века постали значајно средство за заједнице и туристичке регионе да стекну предност и испуне низ економских, социјалних и еколошких циљева. Улога и утицај планираних догађаја у туризму су добро документовани, и од све већег значаја за конкурентност дестинација на тржишту. Због повећања конкурентности међу туристичким дестинацијама, организовање и развој догађаја је постао велики бизнис. Приликом израде маркетиншких стратегија на нивоу дестинација, потребно је да се реализују све потенцијалне користи од догађаја, који су важан део маркетиншких планова свих значајних туристичких дестинација.

У свету се манифестациони туризам, од почетка осамдесетих година 20. века, помиње као посебна индустрија (Бјељац, 2006а). У Србији, манифестациони туризам, као економски просперитетна врста туризма, на значају добија тек половином прве декаде 21. века. Посебно је значајно што се први пут јавља и у стратешким документима, посебно у Стратегији развоја туризма Србије (2006), где се овај сегмент туризма види као велики глобални тржишни потенцијал, који доприноси повратку Србије на

---

¹ Осим основног програма, на пример спорт, култура, религија, организују се и атрактивни програми пратећег садржаја (забава, музика, и сл.), са одређеним бројем учесника програма, привлачни за домаће и стране посетиоце.

међународно тржиште, подизању нивоа конкурентности и стварању јаче базе за маркетиншке активности.

Осим Стратегије, важно је напоменути да се половином прве декаде 21. века, преко програма USAID², у Србији одржало неколико радионица (workshops), чија је тема била како организовати туристичку манифестацију. На једној од таквих радионица, одржаној у Новом Саду (марта 2005. године), покренута је и иницијатива да се формира удружење које би обухватило организаторе туристичких манифестација, преко којег би организатори штитили своје интересе, промовисали своје манифестације, едуковали се и сл. У организацији часописа „Водич кроз туристичке манифестације“ из Земуна, од октобра 2006. године, организују се и Сусрети организатора туристичких манифестација, стручни скуп, који осим организатора манифестација, окупља: представнике ресорног министарства, Туристичке организације Србије и општинских туристичких организација, теоретичаре туризма који се баве проучавањем манифестационог туризма и представнике туристичких агенција које су заинтересоване за овај вид туризма. На овом једнодневном стручном скупу, у форми три едукативне радионице, обрађују се многа питања од значаја за развој манифестационог туризма, покрећу се иницијативе, предлози и идеје (www.manifestacije.com).

Следећи корак је био оснивање Групаације организатора привредно туристичких манифестација Србије³. Циљ формирања Групаације је: окупљање што већег броја организатора привредно-туристичких манифестација; прављење базе података (евиденција и регистрација) постојећих манифестација у Србији; класификација и сврставање манифестација у категорије, групе и подгрупе према одређеним критеријумима; одређивање модела и извора финансирања манифестација; лиценцирање и сертификација манифестација према усвојеним критеријумима; едукација и информисање организатора манифестација о припреми и реализацији манифестација и маркетиншкој кампањи.

Због великог броја манифестација, које се (посебно крајем прве декаде 21. века) све више организују у Србији, указује се потреба категоризације и класификације манифестација, са циљем да се издвоје оне манифестације, које према својој атрактивности и посећености имају и туристички значај, а посебно оне које, самостално могу бити и бренд дестинације. Пораст броја манифестација у задњих двадесетак година могу

---

² Програм помоћи владе Сједињених Америчких Држава Србији, у области развоја демократије и цивилног друштва.

³ 12. маја 2008. године у Привредној комори Србије, при Удружењу за туризам и угоститељство, а на иницијативу 11 чланица потписница иницијативе, а један од оснивача је и Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ

да потврде и следећи подаци: на територији АП Војводине се, у 1996. години, одржавало 180 манифестација (Бјељац, 1998), а у 2010. години око 800 (www.vojvodinaonline/dogadjaji); Туристичка организација Србије је до 2008. године издвајала око 600 догађаја и приредби, а у 2010. години око 900 (www.srbija.travel)

Циљ овог рада је да се изврши категоризација и класификација туристичких манифестација у Србији (путем географске и економске групе критеријума) и да се укаже на значај оних манифестација које самостално чине значајан туристички бренд, што би могло да има и практичну примену. С обзиром да се део манифестација одржава у недовољно развијеним просторима Србије, један од циљева је да се укаже на чњеницу да туристичке манифестације могу бити покретач привредног развоја места и региона одржавања.

Географски распоред манифестација у Србији

Према Стратегији развоја туризма у Србији до 2015. године (група аутора, Београд 2006) и Стратегији просторног развоја Србије до 2020. године (www.gapp.gov.rs) територија Србије је подељена на пет туристичких кластера (Војводина, Београд, Југоисточна Србија, Југозападна Србија и Косово и Метохија. У 2010. години се одржавало 2426 традиционалних манифестација у Србији. Ови подаци су добијени од: Туристичке организације Србије, општинских туристичких организација, општинских секретаријата за привреду, Групације организатора привредних туристичких манифестација, Одбора за туризам Привредне коморе Србије, Туристичке организације Војводине, Завода за културу Војводине, спортских савеза, часописа Водич кроз туристичке манифестације, општинских туристичких манифестација.

У 2010. на територији туристичког кластера Војводина се одржавало 1075 традиционалних манифестација (44,31% од укупног броја у Србији), у 210 насеља. Највише се одржавало у граду Новом Саду, општинама Кањижа, Суботица, Сомбор, Бачка Паланка, Бечеј, Зрењанин, Инђија (табела 1).

Табела 1. Манифестације на простору туристичког кластера Војводина у 2010. години по општинама

Table 1 Events in the area of tourism cluster Vojvodina in 2010. year by municipalities

Општина	Број манифестација	У процентима ⁴
Нови Сад	125	5,15%
Панчево	102	4,20%
Кањижа	51	2,10%
Суботица	50	2,06%
Бачка Паланка	46	1,90%
Бечеј	46	1,90%
Сомбор	46	1,90%
Зрењанин	45	1,85%
Ипђија	35	1,44%
Ада	30	1,24%
Темерин	28	1,15%
Кикинда	28	1,15%
Стара Пазова	27	1,11%
Нови Бечеј	25	1,03%
Ковачица	24	0,99%
Кула	22	0,91%
Сремска Митровица	22	0,91%
Вршац	20	0,82%
Жабалъ	20	0,82%
Нови Кнежевац	19	0,78%
Оџаци	19	0,78%
Шид	19	0,78%
Мали Иђош	18	0,74%
Србобран	18	0,74%
Врбас	17	0,70%
Ириг	17	0,70%
Рума	17	0,70%
Житиште	16	0,66%
Ковин	16	0,66%
Апатин	14	0,58%
Сента	14	0,58%
Бачка Топола	13	0,54%
Бачки Петровац	13	0,54%
Сремски Карловци	13	0,54%
Бела Црква	11	0,45%
Беочин	10	0,41%
Тител	9	0,37%
Бач	8	0,34%
Пеђинци	8	0,34%
Алибунар	7	0,29%
Сечањ	7	0,29%
Планиште	6	0,25%
Нова Црња	5	0,21%
Опово	4	0,16%
Чока	4	0,16%

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaiji

⁴ у односу на укупни број у Србији

Осим општинских центара у којима се одржава 65,0% манифестација на простору кластера Војводина, по броју манифестација се издвајају и следећа насеља: Палић и Ново Милошево са по 16 манифестација (0,67% од укупног броја манифестација у Србији) Фекетић са 10 (0,42%), Долово 8 (0,34%), Чуруг, Футог и Уздин по 7 (0,29%), Дебелача и Сремска Каменица по 6 (0,25%), Бачко Петрово Село, Бачки Јарак, Војка, Госпођинци, Голубинци, Гудурица, и Хоргош по 5 (0,21%) и Банатско Ново Село, Мол, Омољица, Пивнице, Руски Крстур, Трешњевац, Сајан, Сириг и Старчево, по 4 манифестације (0,17%)

На територији туристичког кластера Београд у 2010. години се одржава 261 традиционална манифестација (10,76% од укупног броја у Србији). На простору градских општина, одржава се 167 манифестација (64,98% од укупног броја у кластеру Београд) (табела 2.). Осим у општинским центрима, традиционалне манифестације се одржавају и на територијама 12 сеоских насеља, а од њих највише у селу Вранић – две манифестације (0,08% од укупног броја у Србији).

Табела 2. Манифестације на простору туристичког кластера Београд у 2010.

Table 2 Events in the area of tourism cluster Belgrade in 2010. year

Општина	број манифестација	у процентима
Централне градске општине	180	7,42
Нови Београд	32	1,22
Младеновац	20	0,84
Обреновац	8	0,33
Барајево	7	0,29
Земун	7	0,25
Гроцка	3	0,09
Сопот	2	0,08
Раковица	1	0,04
Сурчин	1	0,04

Извор: www.beograd.org.rs

На простору туристичког кластера Југозападна Србија у 2010. години се одржавало 599 манифестација (24,69% од укупног броја у Србији) у 132 насеља (53 општина) (табела 3). Осим општинских центара, у којима се одржава 422 манифестације (70,57% од укупног броја у посматраном кластеру), издвајају се и следећа насеља: Овчар бања, са 16 манифестација (0,67% од укупног броја манифестација у Србији), Мокра гора 7 (0,29%), Мрчајевци и Рибарска бања по 4 (0,17%).

Табела 3 Манifestација на простору туристичког кластера Југозападна Србија у 2010. по општинама
Table 3. Events in the area of tourism cluster Southwest of Serbia in 2010. by municipalities

Општина	број манифестација	у процентима
Чачак	77	3,24%
Крагујевац	42	1,73%
Краљево	34	1,40%
Крушевац	28	1,15%
Шабац	26	1,07%
Ваљево	24	0,99%
Велика Плана	20	0,82%
Трстеник	19	0,78%
Ужице	19	0,78%
Смедеревска Паланка	18	0,74%
Чајетина	16	0,66%
Врњачка Бања	15	0,62%
Нови Пазар	15	0,62%
Аранђеловац	14	0,58%
Лозница	14	0,58%
Параћин	14	0,58%
Јагодина	13	0,54%
Бајина Башта	11	0,45%
Горњи Милановац	10	0,41%
Ивањица	10	0,41%
Крупањ	9	0,37%
Љиг	9	0,37%
Ђуприја	9	0,37%
Ариље	8	0,33%
Лајковац	8	0,33%
Љубовија	8	0,33%
Пријеполје	8	0,33%
Брус	7	0,29%
Коцељева	7	0,29%
Нова Варош	7	0,29%
Баточина	6	0,25%
Косјерић	6	0,25%
Лучани	6	0,25%
Прибој	6	0,25%
Рашка	6	0,25%
Топола	6	0,25%
Осечина	5	0,21%
Пожега	5	0,21%
Уб	5	0,21%
Кнић	4	0,16%
Мионица	4	0,16%
Свилајнац	4	0,16%
Сјеница	4	0,16%
Ћићевац	4	0,16%
Александровац	3	0,09%
Богатић	3	0,09%
Варварин	3	0,09%
Лапово	3	0,09%
Рековац	3	0,09%
Тутин	3	0,09%
Владимирци	1	0,04%

Извор: www.manifestacije.com, општинске туристичке организације

У оквиру туристичког кластера Југоисточна Србија, у 2010. години се одржавало 467 традиционалних манифестација (19,25% од укупног броја у Србији), у 47 општина и 176 насеља.

Табела 4. Манифестације на простору туристичког кластера Југоисточна Србија, по општинама у 2010. години

Table 4. Events in the area of tourism cluster Southwest of Serbia in 2010. by municipalities

Општина	број манифестација	у процентима
Ниш	47	1,94%
Пожаревац	39	1,61%
Смедерево	35	1,44%
Зајечар	20	0,82%
Кладово	18	0,74%
Велико Градиште	17	0,70%
Лесковац	17	0,70%
Бор	16	0,66%
Књажевац	15	0,62%
Мајданпек	15	0,62%
Петровац на Млави	15	0,62%
Врање	14	0,58%
Бољевац	13	0,54%
Пирот	13	0,54%
Бабушница	11	0,45%
Алексинач	10	0,41%
Прокупље	10	0,41%
Сокобања	10	0,41%
Бела Паланка	8	0,33%
Бујановац	8	0,33%
Куршумлија	8	0,33%
Жагубица	8	0,33%
Неготин	8	0,33%
Сврљиг	8	0,33%
Деспотовац	7	0,29%
Димитровград	7	0,29%
Владичин Хан	7	0,29%
Лебане	6	0,25%
Блаце	5	0,21%
Жабари	5	0,21%
Медвеђа	5	0,21%
Сурдулица	5	0,21%
Власотинце	4	0,16%
Голубац	4	0,16%
Кучево	4	0,16%
Мало Црниће	4	0,16%
Мерошина	4	0,16%
Бојник	3	0,09%
Гаџин Хан	3	0,09%
Дољевац	3	0,09%
Ражањ	3	0,09%
Житорађа	2	0,08%
Босилеград	1	0,04%
Прешево	1	0,04%
Трговиште	1	0,04%

Извор: www.manifestacije.com, www.srbija.travel/dogadjaji

У општинским центрима се одржава 76,03% од укупног броја манифестација на простору кластера, а по броју се издвајају насеља: Доњи Милановац са пет (0,21%), Балта Бериловац, Врањска бања и Пролом бања са по четири манифестације (0,17%).

На простору туристичког кластера Косово и Метохија, због друштвено-политичке ситуације од 1999. године, традиционалне манифестације које могу бити интересантне за туристичка кретања, одржавају се у свега неколико општина. У 2010. години одржане су 24 манифестације (0,99%) у шест општина и девет насеља (табела 5). Осим у општинским центрима, издвајају се и насеља Велика Хоча и Грачаница, са по три манифестације (по 0,12%).

Табела 5. Манифестације на простору туристичког кластера Косово и Метохија, по општинама, 2010.године

Table 5. Events in the area of tourism cluster Kosovo and Metohija in 2010.year, by municipalities

Општина	број манифестација	у процентима
Лепосавић	6	0,25%
Штрпце	5	0,21%
Косовска Митровица	4	0,16%
Приштина	4	0,16%
Ораховац	3	0,09%
Гњилане	1	0,04%
Зубин Поток	1	0,04%

Извор: www.manifestacije.com, www.kultura.gov.rs

Ако посматрамо на нивоу Србије, по општинама, по броју манифестација у 2010. години се издвајају следећи градови и општине: град Београд 257 манифестација (10,82%); град Нови Сад 125 (5,15%), Панчево 102 (4,29%), Чачак 77 (3,24%), Кањижа 51 (2,15%), Суботица 48 (2,02%), Бачка Паланка, град Ниш, Бечеј, Сомбор по 46 (по 1,94%), Зрењанин 43 (1,81%), град Крагујевац 41 (1,72%), Инђија и Смедерево по 35 (по 1,47%) и Краљево 33 (1,39%). У ових 15 градова и општина се одржава 43,31% свих манифестација у Србији.

ОСНОВНА ПОДЕЛА МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА У СРБИЈИ

Да бисмо од 2426 традиционалних манифестација утврдили које манифестације имају туристички атрактивне потенцијале, односно услове да постану мотив за долазак посетилаца, потребно је извршити њихову категоризацију и класификацију. Да би манифестација била што успешнији туристички производ, потребно је издвојити основне елементе који поспешују производ. То су: атрактивност и специфичност, садржај, ранг, традиционалност, квалитет организовања и квантитет посетилаца, локација организовања и повезаност са природним и антропогеним туристичким вредностима који чине дестинацију, као и време и трајање манифестације. Односно, што је програм манифестације више заснован на специфичностима, садржајнији, добро планиран, са квалитетним учесницима, уколико је организован на атрактивној локацији и у време погодно за већу посету, вредност манифестације као туристичког производа ће бити већа. Све манифестације које су од значаја за туризам могу се поделити према: пореклу извођења, трајности у месту одржавања, карактеру одржавања, садржају програма, масовности и уложеним финансијским средствима и према мотивима посетилаца (Бјељац, 2006а).

На основу комплексне и детаљне анализе може се извршити основна подела ове врсте туризма. Подела је извршена на основу географске и економске групе критеријума (Бјељац, 2006.а Хацић, Бјељац, 2006; Бјељац, 2007; Бјељац, Бранков, 2008; Бјељац, Ћурчић, 2010; Goldblat 2000, Getz, 1997, 2008, Carlson et al., 2000).

Географска група критеријума

Географска група критеријума, обухвата: садржај, порекло посетилаца и учесника по рангу, традиционалност (сталност у одржавању), локацију (место) одржавања, саобраћајну приступачност и повезаност, време одржавања, број посетилаца и учесника, уметничку вредност манифестације, број пратећих манифестација, задовољство посетилаца и организаторе манифестације (Бјељац, 2006а, 2007). Ова група критеријума има скалу оцењивања од нула до пет бодова.

Садржај манифестације

Садржаји појединих манифестација не морају бити искључиви већ, напротив, у пракси су најчешће садржајно испреплитани. Ако је манифестација садржајно чиста обично је прате програми другачијих

садржаја. Главни садржај (тема) манифестације представља основни програм (музички, ликовни, верски, спортски и сл.) због кога се и одржава манифестација (Бјељац, 1998, 2006а; Getz 1991, 1997, 2008). Подела према садржају је тема истраживања значајног броја научника (Marković, 1972; Vukonić, 1973; Николић и др., 1974; Ожеговић, 1977; Ritchie, Yangzhou, 1987; Getz, 1991, 1997, 2008; Јовичић, 1992; Nicholls et al., 1992; Аврамовски, 1996; Goldblat, 2002; Бјељац, 1998, 2001, 2006а; Jago, Show, 1998; Arcodia, Alastair, 2000; Aitken, 2002; Bowdin et. al., 2006).

Мера, Hallmark, Специјални догађаји се највише јављају у поделама по садржају већине наведених страних теоретичара. Културне (културно-уметничке, уметничке), спортске, верске (религијске), привредне, забавне и научно-стручне манифестације су заступљене у поделама свих наведених аутора⁵. Осим теоретичара туризма, поделу по садржају врше и поједина струковна удружења и институције. Туристичка организација Србије, у Календару природи Србије (2010), као смотре, природбе и догађања, издваја: „туристичке манифестације које негују и унапређују изворно народно стваралаштво, манифестације које негују и развијају уметничко стваралаштво, привредне, промотивне и остале туристичке; сајмови, изложбе и берзе; конгреси, саветовања и симпозијуми, гастрономске природбе, празници и јубилеји, и спортско-рекреативне манифестације“. Према Међународној асоцијацији фестивала и догађаја (IFEА, 2010), издвајају се: „фестивали, параде, сајмови, ваздушни митинзи, спортски догађаји, изложбе аутомобила, карневали, уметничке природбе, изложбе цвећа, трке балона и др. Свака манифестација у себи садржи: облике забаве, едукације и представљање појединих људских достигнућа (спорт, уметност, привреда, наука)“. Завод за културу Војводине издваја: ликовне, музичке, књижевне, извођачке, дечије и фолклорне манифестације (www.kultura-vojvodina.org.rs).

У светској литератури, најприхватљивија је подела коју је дао Доналд Гец 1991. године, а проширио је 1997. и 2008. године (Аврамовски, 1996, Goldblat 2000; Hanlon, Jago, 2000; Erfurt, Johnsen 2003; Anttonen et al., 2004; О’Тооле, 2005; Mackellar 2005; Бјељац, 2006а, и други). У својој подели он наводи следеће манифестације: културне прославе, уметност/забава, бизнис/трговина, приказивања (шоу), спортска такмичења, приватни догађаји, друштвени догађаји, образовне и научне, рекреативне и политичке/ државне.

⁵ детаљније о поделама у: Getz (1991, 997, 2008); Бјељац (1998; 2006); Bowdin et al. (2006)

На територији Србије у употреби је и подела коју је дао Жељко Бјељац (1998, 2001, 2003, 2006а, 2007, 2010)⁶, (Gustafson, 2006; Wright, 2007; Xiaо, 2007; Закић и др., 2009; Ивков и др., 2008; Вукосав, Ћурчић, 2009). Према садржају, манифестације могу се поделити на: уметничке, привредне, етнографске, научно-стручне, верске, спортске, политичко-историјске, забавне, туристичко-пропагандне и дечије.

Традиционалност

Број година одржавања је издвојен као критеријум да би се указало на традиционалност, односно перманентност у одржавању манифестације. Традиционалне су оне манифестације које имају непрекидан низ од најмање пет узастопних одржавања, уз познат датум и локацију одржавања (Бјељац, 2006а; Бјељац, Ћурчић, 2007).

Чести су примери у пракси да организатори своју манифестацију већ од старта називају „прва традиционална“. Да би се то избегло, неопходно је да се већ приликом покретања неке манифестације процене елементи који ће касније допринети препознатљивости и традиционалности исте:

- краткорочно, средњорочно и дугорочно утицати на одржавање манифестације,
- утврдити каква је компатибилност са постојећим вредностима (са другим природним и антропогеним туристичким вредностима) у месту и региону одржавања манифестације,
- одредити капацитет и одрживост постојећих вредности, а самим тим и за поједине просторе одредити и који број туриста је оптималан,
- унапред (у одређеном низу година) одредити тачно време и локацију одржавања манифестације али увек у резерви имати и алтернативне датуме и локације одржавања,
- одредити ниво потребне финансијске подршке у хоризонталном и вертикалном нивоу,
- проценити способност менаџера манифестације,
- утврдити који би били потенцијални економски утицаји за место и регион одржавања, који би допринео развоју појединих локалних привредних делатности и утицао на стално или сезонско запошљавање,

---

⁶ На трећој седници Групаације организатора привредно туристичких манифестација Удружења за туризам и угоститељство Привредне коморе Србије, одржаној 15. јуна 2010. године, усвојени су критеријуми које је дао Ж. Бјељац, као полазна основа за категоризацију манифестација у Србији.

- утврдити како ће одржавање манифестације у одређеном периоду утицати на повећање престижа локације а самим тим и на имиџ дестинације,
- утврдити погодности за потенцијалне спонзоре,
- утврдити колико одржавање манифестације може утицати на капиталне инвестиције (изградња инфраструктуре и других објеката),
- утврдити ниво потребне промоције манифестације,
- у сарадњи непосредних организатора манифестације, посебно утврдити улогу и значај општинске туристичке организације и туроператора.

Ранг манифестације

Традиционалност и ранг манифестације су често у узрочно-последичној вези (што се манифестација дуже одржава, привлачи све већи број посетилаца из географски различитих предела), попут Дужијанце, Сабора трубача у Гучи, Косидбе на Рајцу и слично. Међутим, постоје и негативни примери, где манифестација и поред дуге традиције остаје на локалном и регионалном нивоу, попут Карневала цвећа у Белој Цркви. Већ смо споменули да се у пракси се код туристичких манифестација које се први пут организују може чути и израз „прва традиционална манифестација“, а ако међу учесницима буде бар један странац, одмах се дода и „међународна“. Зато је неопходно утврдити и критеријуме за одређивање ранга.

Према рангу, циљевима и садржају програма, све манифестације се деле на: локалне, регионалне (зонске), националне и интернационалне. Поједине манифестације које се одржавају на територији Србије, а које сада имају регионални ранг могу се произвести у зонске и покрајинске. Такође, код међународних манифестација могу се издвојити: националне са међународним учешћем, регионално-континенталне (посебно код спортских такмичења, попут Балканијаде), континенталне, међуконтиненталне (спортска такмичења попут Медитеранских игара) и светске (глобалне) (Бјељац, 2006а). Као критеријуми за одређивање ранга издвајају се:

- географско порекло и број посетилаца,
- значај,
- величина средстава која се одвајају за ранг организовања,
- ефекти који проистичу из манифестација, одређени нормама и правилима постављеним од стране организатора,
- географско порекло учесника и
- садржај програма манифестације.

Како означити ранг извођења манифестације? Порекло посетилаца означава простор из којих посетиоци долазе. Уколико присуствује претежно домицилно становништво, из места одржавања, манифестација ће имати локални ранг одржавања. Ако манифестацији присуствују у значајнијем броју и посетиоци из региона (околне општине)⁷ манифестација је регионалног ранга. Поједине манифестације имају особеност и атрактивност која привлачи претежно посетиоце са територије Србије, те су републичког (националног) значаја. Оне које привлаче посетиоце из иностранства интернационалног су ранга.

Оваква подела, појединачно представљена, иако је у употреби, не приказује право стање, које је много комплексније. У пракси се одржавају манифестације које имају, на пример, организацију и формулацију значаја регионалних, а нису на прави начин рангиране, јер назив рангирања поставе сами организатори. Такав је случај са великим бројем уметничких, спортских и привредних манифестација. На пример, манифестација Песниче народа мог, као финално такмичење после општинских и зонских, окупља извођаче из Србије, посетиоци су углавном из насеља у коме се одржава финално такмичење, а има национални ранг. Интернационални фестивал уличних свирача ИФУС, у Новом Саду окупља извођаче из Европе, а посетиоци су из Новог Сада⁸, а рангиран је као међународни. Овакве манифестације прати релативно мали број посетилаца, иако оне имају значајну и уметничку, спортску или привредну вредност за ширу заједницу. Код таквих манифестација потребна је боља туристичка пропаганда са њеним адекватнијим повезивањем према природним и антропогеним туристичким вредностима, путем пратећих програма, ради изједначавања уметничког и туристичког ранга, који би био користан за заједницу.

Географско порекло учесника такође може дати одређене показатеље. Уколико су учесници из места одржавања, манифестације имају ранг локалних. Ако долазе из региона одржавања то су регионалне (зонске) манифестације, оне које окупљају учеснике са простора државе у којој се одржавају су националне и иностранства интернационалне. Уколико је програм одржавања базиран на обичајима, веровањима, привредним и другим достигнућима места, региона одржавања, државе,

---

⁷ Емитивни центри (места из којих долазе посетиоци) се налазе на удаљености од три сата (друмским превозним средствима), у зони полудневних и дневних излета.

⁸ У 2009. години, организатор је изјавио да је манифестацију посетило око 40.000 посетилаца, а запажања на терену указују да су током манифестације на централним улицама Новог Сада, програм пратили пролазници кроз те улице у време одржавања (прим. аутора).

иностранства, такође је могуће применити раније дато рангирање. Међутим, и овакве појединачне поделе су непрецизне, јер не одсликавају право стање, иако организатори и овде дају неадекватни назив. То је случај са већим бројем привредних, етнографских, забавних и политичко-историјских манифестација.

На пример, у оквиру манифестације Вршачка берба грозђа, учесници су виноградарски из Вршца и околине, а посетиоци из Србије и иностранства. Манифестација има регионални карактер. Приликом организовања програма у коме учествују припадници националних мањина, посетиоци и учесници су махом из њихових матичних држава, али се по рангу третирају као регионалне. У Томашевцу се одржава Светско првенство у Банатским шорама. Учесници, су из Баната а посетиоци из околних насеља, те има локални ранг. Наведене манифестације окупљају релативно мали број учесника, а број посетилаца варира од неколико стотина до више десетина хиљада. Организовање оваквих манифестација има више туристички значај од претходне поделе, јер им је основа забава, разонода и рекреација уз приказ појединих туристичких вредности.

Манифестација добија одговарајући ранг организовања, ако испуњава бар два наведена критеријума, јер само на тај начин манифестација постаје привлачна, као туристичка вредност која се укључује у туристичку понуду. Важну улогу у рангирању имају и туристичка промоција и пропаганда. Што су оне израженије, постоје веће индиције ка промени ранга (од регионалног у национални или интернационални) и обрнуто (од националног у регионални или локални). Пример организовања манифестација које могу задовољити горе наведене критеријуме су: међународни сајмови и организовања европских и светских првенстава и других међународних спортских такмичења. Учесници и посетиоци су из земље одржавања и иностранства, а представљају се нпр. такмичарски спортски програми или привредна достигнућа домицилног становништва или појединих држава света. Одликују се израженом пропагандом и слабијом повезаношћу са осталим туристичким вредностима.

Хоризонтална и вертикална повезаност организатора са друштвеним чиниоцима и институцијама система, такође утиче на рангирање манифестација. Чвршћом сарадњом организатора са туристичким и другим привредним чиниоцима и повезаношћу са хијерархијским нивоима унутар државе, настају услови да организовање манифестације буде такво, да само по себи чини позивницу посетиоцима за њено следеће издање.

Унапред се морају узети у обзир спољни (друштвено-политички, макроекономски) и унутрашњи фактори (сарадња међу стејкхолдерима,

односно партнерима који учествују у организовању манифестације; као и микроекономски услови који утичу на одржавање манифестације).

Да би се избегло да се појавом неколико учесника из околних држава насталих распадом СФРЈ (како је најчешће случај у пракси) манифестација одмах прогласи међународном, потребно је:

- да организатор буде међународна организација или асоцијација,
- да у организационом одбору буду чланови из, минимум, три различите државе,
- да у стручном жирију, где се по програму манифестације они траже, чланови буду из, минимум, три различите државе,
- да у укупном броју учесници из страних држава чине, минимум, једну трећину учесника, или да су пореклом из, минимум, пет држава.

Локација (простор) одржавања

Место одржавања је онај локалитет или локалитети на којима се организују манифестације. Локација (простор) одржавања је критеријум који показује повезаност манифестације са антропогеографским и природногеографским туристичким вредностима. Критеријум показује удаљеност локације одржавања манифестације од туристички атрактивних локалитета (Бјељац 2006а, 2008; Бјељац и др., 2009; Бјељац, Турчић, 2007; 2010, Турчић и др., 2008).

У индустрији некретнина, стара изрека о сазнању вредности имовине је „локација, локација, локација“. Исто је и у угоститељству, при одлучивању где да се планира куповина или изградња нових објеката. Ништа није другачије ни код организовања манифестације, или припреме за маркетинг и промоцију. Локација може да диктира не само присуство посетилаца, већ и ранг, као и садржај догађања. Одабир локације истиче практичност и функционалност манифестације, као једно од главних средстава за долазак учесника и посетилаца.

Добро одабрана локација омогућава:

- близину за потенцијалне учеснике и посетиоце и лаку доступност за оне који путују из даљих предела,
- доступност места за паркирање путничких аутомобила,
- амбијент и оригиналност локације,
- добру и практичну логистичку подршку за организовање,
- повољну инфраструктуру за приступ околним туристичким атракцијама и за друге помоћне активности,
- постојање интеракцијске везе публике и организатора,
- степен у коме локација одговара карактеру манифестације,
- бољу безбедност, сигурност учесника и посетилаца манифестације,

- лакшу доступност јавног превоза,
- доступност вишка простора (за смештај посетилаца и учесника и сале за одговарајуће програме манифестације (Goldblat, Nelson, 2000)

Добар или лош одабир локације за манифестацију може да, приликом планирања унапред, унапреди или прекине организовање манифестације. Увек је потребно знати географске специфичности простора пре почетка планирања одржавања манифестације (Allen 2000; Вјелјас, 2003).

У вези са овим критеријумом је и критеријум приступачност и саобраћајна повезаност локације одржавања са главним туристички емитивним просторима. На територији Србије, скоро све локације су приступачне, али са различитим степенима саобраћајне повезаности. Често се јавља проблем јавног градског превоза из општинских центара у сеоска насеља где се одржавају поједине етнографске, уметничке, верске и привредне манифестације. С обзиром да се најзначајнији садржаји у програму догађају у недељу, јавни градски превозник саобраћа по недељном реду вожње (ретко, два-три пута дневно), што утиче на смањену посету и смањује и задовољство доживљеног код посетилаца, што може утицати и на однос посетилаца према каснијим, могућим посетама, као и на негативну рекламу приликом приче о утисцима током манифестације.

На територији Србије, традиционалне манифестације се одржавају сваке године у *истом месту*, на пример, Сабор трубача у Гучи (општина Лучани), Смотра народног стваралаштва „Крајински обичаји“ (Штубик, општина Неготин) и сл. Традиционалне манифестације могу да се одржавају и *сваке године у другом насељу*, попут фестивала фолклора и музицирања на архаичним инструментима „Ђенђеш Бокрета и Дуриндо“, Републичке смотре рецитатора „Песнице народа мог“, и сл. У *два или више насеља – наизменично*⁹ се одржавају манифестације попут: Музичког фестивала деце Војводине (у Новом Бечеју и Сомбору); Сусрета писаца са границе (у Сечњу и Темишвару (Румунија)); а *повремено у истом месту* нпр. Фестивал музике и фолклора Румуна у Војводини¹⁰. *Истовремено у два или више места, или целом региону*, одржавају се манифестације, као што су: Бицикличка трка кроз Србију, Драинчеви књижевни сусрети (Блаце, Прокупље), Ноћ музеја (40 насеља истовремено широм Србије) и сл.

Најчешће уже локације су: објекти институција културе (домови културе, културни центри, културно-просветне заједнице, заводи за

⁹ једне године у једном, друге године у другом, треће године опет у првом насељу

¹⁰ сваке пете године у Уздину (општина Ковачица)

културу, библиотеке, галерије, музеји, и др.), спортске хале и стадиони, улице и тргови, планине, бање...

Време одржавања

Време одржавања и број дана трајања је критеријум издвојен у циљу утврђивања повезаности организовања манифестација и слободног времена посетилаца (Бјељац, 1998, 2006а; Бјељац, Турчић, 2007, 2010). Дужина трајања манифестација је најчешће од један до три дана, али има и манифестација које се одржавају и по недељу дана, током целе године. Време и место (простор) одржавања манифестација, су најчешће у узрочно-последичној вези. Повезани су термин одржавања и локација, зависно од месеца одржавања (веома је битно да ли се манифестација одржава у туристичким сезонама, предсезонама, током празника, ако су у питању туристички атрактивни места).

Критеријум који је одређен као *време одржавања манифестација* односи се и на календар одржавања, а у смислу лакшег информисања о терминима одржавања. Међутим, у пракси је проблем што мали број организатора и туристичких организација, као и општинских управа, дају унапред манифестације са тачним датумом одржавања, што потенцијалним посетиоцима онемогућава планирање посете манифестацији. Тај недостатак представља проблем и Туристичкој организацији Србије, као институцији задуженој за промоцију туризма Србије, јер није у могућности да правовременим и тачним календаром туристичких приредби врши функцију промоције приредби и догађаја.

„Одлука о правом датуму је важан фактор за успех манифестације, као и период у години када се планира манифестација“ (Allen, 2000). Као најбољи периоди у години за одржавање манифестација издвајају се:

- периоди годишњих одмора (најчешће током периода јануар–фебруар и јун–септембар)
- велики празници (Нова година, Први мај и сл.)
- религијски датуми (Ускрс, Божић и сл.)
- школски распусти
- продужени викенди
- спортски догађаји
- други специјални догађаји и сл.

Осим манифестација за које организатори унапред планирају сталан датум одржавања постоје и манифестације које по својој природи имају сталан датум – то су махом верске манифестације, попут црквених сеоских и манастирских слава, политичко-историјских манифестација (као

што је Дан ослобођења Београда), меморијали¹¹ (нпр. Меморијална трка „Драгутин Томашевић“ (Петровац на Млави), Жанки у част (Раброво, општина Кучево)) и сличне.

У групи манифестација са сталним датумом су етнографске и привредно-туристичке манифестације, које за циљ имају представљање обичаја и пољопривредне производње: Дужијанца (Суботица), Пршутујада (Мачкат), Дани бербе грожђа (Сремски Карловци) и сличне.

Број посетилаца и учесника

Број посетилаца и број учесника је критеријум издвојен ради указивања на масовност и искоришћеност програма туристичке понуде (Бјељац, 2006а). И овај критеријум је у узрочно-последичној вези са рангом манифестације, временом у ком се одржава и локацијом одржавања. Многи аспекти планираног догађаја ће зависити од очекиваног броја посетилаца и учесника. Успех манифестације директно зависи од способности да се предвиди присуство (процени број) могућих посетилаца. „Број препрека, количина хране и воде, логистика, паркинг и готово сви оперативни елементи ће зависити од тога колико људи долази на догађај. Тип људи, циљно тржиште, је још један фактор“ (O’Toole, 2005) који утиче на манифестацију.

Овде се постављају два питања. Прво, како предвидети број посетилаца, током планирања манифестације, а друго, како сазнати тачан број посетилаца манифестације? Да би предвидео потенцијалан број посетилаца манифестације, током планирања, организатору је потребно да упореди своју манифестацију са сличном манифестацијом. Сличности се односе на следеће елементе:

- Циљана тржишта (која социодемографска структура становништва представља циљну групу: пол, старосно доба, образовање, платежне могућности).
- Географски простор (локација одржавања),
  - манифестација се одржава на отвореном, простору – процена, колико тај простор може да прими посетилаца у исто време,
  - манифестација се одржава у затвореном простору (спортске хале, објекти културних институција)
  - распоред и број смештајно-угоститељских капацитета у месту одржавања и ближој околини
  - приступачност локацији.

---

¹¹ код политичко-историјских, уметничких, верских, спортских, дечијих манифестација, програми посвећени знаменитој јавној личности

- Величина и обим манифестације
- Тема (спортска, верска, уметничка, привредна и сл.)
- Дужина трајања (број дана одржавања)

Ово се односи, пре свега, на прва издања манифестација, а ако се манифестација одржава дужи низ година потребно је и упоређивање са ранијим издањима манифестације. Такође, потребно је проценити и какав ће бити утицај медија (штампаних и електронских) на бројност посете, а треба обратити пажњу и на (не)задовољство посетилаца током ранијих издања манифестације, што може утицати на бројност посете током оне која се тренутно одржава. Исто тако, (не)задовољство посетилаца током манифестације која се одржава, а траје више дана, може утицати на бројност посетилаца до краја трајања манифестације¹².

Други показатељи су маркетиншки, или аналитички (O' Toole, 2005):

- број оглашавања у медијима у односу на друге манифестације,
- садржај веб-сајта – мора да постоји разлог да се потенцијални учесници или посетиоци одлуче за долазак на веб-сајт пре доласка на манифестацију,
- резервација смештаја,

односно,

- формални (према броју продатих улазница),
- хеуристички (индикатори које спознајемо кроз искуство) – то подразумева да су организатори свесни спољних промена које ће утицати на број посетилаца,
- „добар осећај“.

У Србији, у пракси, често долази до преувеличавања броја посетилаца код манифестација код којих нема продаје улазница, и од стране организатора и од стране медија. Углавном се воде према „добром осећају“. Број продатих улазница је добар и прецизан ако се посматра само број током једног дана, али ако манифестација траје више дана, а продају се комплети улазница, ако нема унапред резервације карата, тешко је знати колики је тачан број посетилаца, колико је оних који су домицилно становништво а колико посетилаца са стране.

Један од предлога је да организатори, у сарадњи са одређеним структурама Министарства унутрашњих послова Србије, осим у домену безбедности сарађују и на прикупљању прецизнијег броја посетилаца.

---

¹² Информације се, данас, преносе веома брзо, путем мобилне телефоније и бежичног интернета, као и електронских медија.

МУП Србије, „захваљујући“ искуству праћења и обезбеђивања разних митинга, демонстрација и протестних окупљања, током дведесетих година 20. века, врши добру процену која се односи на квадратуру простора на коме се манифестација одржава и број људи по квадратном метру.

Капацитет простора у коме се манифестација одржава може ограничити број посетилаца. У затвореном простору или на спортским стадионима то је број седишта (столица), а у отвореном простору то је конфигурација терена или, због одрживог развоја, ограничавајући фактори којима се прописује број могућих посетилаца (*carrying capacity*).

Број пратећих манифестација

Број пратећих манифестација је критеријум који указује на разноврсност и атрактивност програма који манифестацију укључује у туристичку понуду (Бјељац, 2006а). Садржај манифестације и пратећи програми су они који својим забавним, образовним, културним, спортским, етнографским, верским и другим садржајима обогаћују укупан програм манифестације. Као пратећи програми се најчешће издвајају: изложбе (ликовне, фотографија, ручних радова, старих заната, пољопривредних машина и др.), промоције књига, забавни програми, музичко-сценски наступи, позоришне представе, презентације старих јела (гастрономија), спортска такмичења, стручна предавања и слично.

Организатори манифестација

Организатори манифестација је критеријум издвојен ради утврђивања циља организовања манифестација. Као организатори манифестација појављују се: локалне самоуправе, невладине и струковне организације, културне институције, спортски савези, туристичке организације, привредни субјекти. Овај критеријум је важан и код економског критеријума *стејколдери*, поготово ако се појављује више различитих субјеката који учествују у организацији манифестације.

Задовољство посетилаца и учесника програмом

Задовољство посетилаца и учесника програмом је веома важан критеријум, за оцену успешности манифестације, а фактори који највише утичу на оцену квалитета манифестација од стране посетилаца су:

- амбијент (амбијентални доживљај, атмосфера током манифестације),
- туристичка активност у региону,
- квалитет манифестационог туристичког производа (аутентичност, квалитет садржаја програма)

- однос локалне заједнице према посетиоцима манифестације и обрнуто, однос посетилаца према локалном становништву,
- сигурност боравка на дестинацији током манифестације,
- друштвени утицај манифестације (Хацић., Бјељац, 2006; Бјељац 2006а).

Наведени фактори су у тесној повезаности са осталим елементима који утичу на крајњу евалуацију – валоризацију туристичке манифестације. Сваки од ових фактора оцењује се од нула до пет и на крају се даје средња вредност, која одсликава задовољство посетилаца. Наведени списак фактора, може се допунити и другим факторима који су од значаја за друге манифестације, нпр. оцена организатору од стране посетилаца и сл.

Уметничка вредност манифестације

Уметничка вредност обухвата оцењивање: амбијента, фактора који су од значаја при дизајнирању туристичког производа, културног значаја, робусности и квалитета садржаја програма (Cross H. d, 2000; Хацић и др., 2005; Бјељац и др., 2009). Извршено је рангирање према модификованом Хилари ду Крос моделу туристичке валоризације, повезано са садржајем манифестације. Из овог модела, извучени су и модификовани следећи индикатори:

- Амбијент
- Познато ван локалне области
- Важан национални симбол
- Може да се исприча „интересантна” прича
- Поседује особине које га диференцирају од осталих антропогених добара
- Привлачно за специјалне потребе
- Манифестација се асоцира са културом
- Број атрактивних антропогених вредности у ближој околини
- Едукативна вредност
- Историјска вредност
- Друштвена вредност
- Научноистраживачка вредност
- Реткост на дестинацији/региону
- Потенцијал за текуће инвестирање и консултацију кључних стејхолдера

Сваки од наведених индикатора се бодује од нула до пет и на крају се извлачи средња вредност бодова свих наведених индикатора. Овај критеријум је веома важан за оцену уметничких манифестација, али и појединих програма етнографских, верских, а и забавно-туристичких

манифестација, којим се може уочити степен квалитета програма туристичких манифестација.

Економска група критеријума

Економска група критеријума обухвата: утицај капиталних пројеката, еколошки, економски, медијски и политички утицај, стејкхолдерске односе, као и оцену сарадње са туристичким организацијама (Goldblatt, 2000; Бјељац, 2006а; Бјељац, Бранков, 2008; Бјељац, Ђурчић, 2010; Ђурчић и др., 2008). Сви критеријуми су посматрани пре и после одржавања манифестације, а скала оцењивања је од нула до четири бода.

Капиталне инвестиције

Утицај капиталних пројеката се односи на изграђеност инфраструктуре, то јест колико организовање манифестације утиче на изградњу инфраструктуре и других капиталних објеката у месту и региону одржавања. (Goldblatt, 2000; Бјељац, 2006а; Бјељац, Ђурчић, 2010).

Еколошки утицај

Еколошки критеријум се односи на степен заштити животне средине (како манифестација утиче на животну средину региона у коме се одржава, са свим позитивним и негативним одликама) (Бјељац, 2006а).

Медијско-промотивни утицај

Медијско-промотивни утицај је критеријум који се односи на заступљеност манифестације у штампаним и електронским мас-медијима, промотивне активности на берзама и сајмовима, а са циљем да се утврди колики значај имају медији и промоција на одржавање манифестације.

Друштвено-политички утицај

Политички критеријум се односи на утицај тренутне политичке ситуације у земљи одржавања на организовање манифестације. Туристичке манифестације су у новије време постале и више политичке природе, у смислу да нуде квалитет државне и регионалне заоставштине, у смислу њиховог виђења квалитета животног стандарда (Бјељац, 2006а).

Економски утицај

Економски критеријум се односи на директну и индиректну финансијску добит манифестације (приход из буџета, зарада од продатих улазница, и сл.). Економски утицаји манифестација у Србији не могу се у

потпуности посматрати јер, као прво, није донешена адекватна законска регулатива којом би се могао прецизно пратити приход од манифестација, а такође ни организатори манифестација у потпуности не приказују своје приходе јер по садашњим фискалним законима то и не морају, поготово ако су из сектора невладиних организација. Могу се само посматрати манифестације које продају улазнице и имају зараду од продатих сувенира, производа, изложених експоната и сл.

Стејкхолдерски односи

Стејкхолдерски односи обухватају утицај свих учесника у организовању манифестације на сам ток њеног планирања и одржавања и имају изузетан значај у развоју туризма с обзиром на изражену потребу међусобне сарадње институција које организују манифестацију. „Стварање релација међу партнерима на дестинацији има за последицу и размену информација, размену добара и услуга, али и међусобно разумевање, што даје и персоналну димензију односима међу партнерима. Сарадња пружа и одређени оквир за доношење стратешких одлука од значаја за развој туризма на дестинацији. Успостављајући висок степен међузависности, релације међу партнерима постају и покретачи активности у домену контроле ресурса, али и креирања нових ресурса” (Хаџић и др., 2005). У тесној вези са овим критеријумом је и критеријум *сарадња организатора са туристичким организацијама и туроператорима и туристичким агенцијама*. Овај критеријум је издвојен да би се утврдило колики утицај има туристичка организација приликом организовања једне манифестације (да ли је једини организатор, да ли је суорганизатор, или само врши промотивне, смештајне и транспортне услуге).

Туристичка валоризација манифестација у Србији

Геџ (Getz, 2004.б), дели догађаје у три различите групе у односу на њихову туристичку атрактивност. Фестивали и догађаји који организује локална заједница су примарни за локално (домицилно) становништво и често су волонтаристички организовани. Иако су ови догађаји често мали, и имају ограничен дomet за туристичка кретања, они и даље могу да функционишу као потенцијална туристичка вредност. У Србији се, као такви догађаји, издвајају привредно-туристичке манифестације (на пример, вашари у Пироту и Шапцу, манифестације посвећене пољопривредним производима и гастрономске манифестације), као и етнографске (фолклор и обичаји) и верске манифестације (црквене и манастирске славе, сабори) (Бјељац, 2007; Бјељац, Ћурчић, 2005, 2008, 2010; Бјељац и др., 2009).

Догађаји од регионалног и покрајинског значаја имају такође одређени туристички потенцијал. У Србији такве манифестације су уметничког и етнографског садржаја (као што су: фестивали фолклора, смотре позоришта, књижевни сусрети националних мањина у Србији). Ови догађаји не могу поседовати циљ, или способност да имају већи удео у туристичкој понуди, међутим, уз помоћ различитих структура и стручњака (маркетиншке агенције, економичари туризма, туризмозолози), професионализација манифестације би могла утицати да и такве манифестације постану интересантне за туристичке кретања, али и да покрену развој привредне делатности у таквим срединама (Бјељац, 2006.в; Бранков и др., 2009). Догађаји од националног и међународног значаја су најпривлачнији са туристичке тачке гледишта и вероватно ће туристичка кретања и добит ту бити и највећа, што се и показује код манифестација попут Сабора трубача у Гучи, ЕХИТ-а, и Међународног пољопривредног сајма у Новом Саду, Међународног сајма туризма у Београду и сл.

У Србији, у пракси не постоји адекватна категоризација и класификација манифестација. Код економске групе критеријума, могло се видети да државне институције финансирају манифестације без неког јасног критеријума, што у свету (Сједињене Америчке Државе, Аустралија, Нови Зеланд Канада, Јужноафричка Република, Велика Британија и друге државе Европске уније) није случај. У овим државама постоји лиценцирање организатора туристичких манифестација (event companies), односно одређених догађаја, или неких аспеката догађаја. Тако, на пример, у Јужноафричкој Републици постоје прописи за лиценцирање догађаја које посећује више од 2.000 људи, а посебна се пажња обраћа на оне елементе који су у области великог ризика, као што су велики број посетилаца, храна и пиће, екстремни спортови, превоз и слично. Сектор (индустрија) догађаја обухвата догађаје различите величине и типа, попут организовања венчања, изложби, спортских такмичења и забаве. Компаније које организују догађаје могу бити самосталне, као и делови међународних компанија. За разлику од многих индустријских сектора, индустрија догађаја је веома флуидна, динамична и обухвата бројне појединце који раде на организовању и планирању. Постоје и пределози да се формира стручно тело, које би било сертификационо тело у односу на постављене стандарде, који би били слични индустријским, а чинили би га водећи менаџери догађаја (O'Toole, 2008).

У Србији је пре било каквог лиценцирања, потребно извршити категоризацију манифестација. Преко наведене географске и економске групе критеријума могу се издвојити три категорије манифестација које су атрактивне за туристичке посете:

- прва категорија – манифестације које представљају самосталну туристичку вредност
- друга категорија – манифестације које су значајан елемент туристичке понуде
- трећа категорија – остале манифестације у оквиру којих се посебна пажња обраћа на манифестације у недовољно развијеним просторима Србије

Када се саберу највеће вредности свих индикатора географске и економске групе критеријума, добије се збир 116, тако да су у првој категорији туристичких манифестација манифестације које имају 97 и више бодова, у другој категорији од 73 до 96, а у трећој су манифестације које имају мање од 73 бода.

Етнографске манифестације у Србији

Етнографске манифестације представљају приказ народних обичаја, веровања, ритуала, старих начина привређивања становништва. Настале су на основу сећања на ритуал, из човекове потребе за подсећањем и обележавањем. Засноване на традицији, фолклору и старим начинима привређивања, представљају најстарије елементе у развоју туризма, као и довољну туристичку вредност за долазак посетилаца. (Бјељац, Турчић, 2005; Бјељац, 2006а; Бјељац, Турчић, 2010; Бјељац и др., 2010; Бјељац, Бранков, 2010). Својим разноврсним програмом, осим друштвено-економског и културно-уметничког значаја, остварују и туристичке ефекте за место одржавања. Такви ефекти се примећују у богатству програма, утемељеном на антропогеном наслеђу и локацији одржавања (атрактивни природни елементи). Код етнографских манифестација заступљени су скоро сви елементи који покрећу туристе на путовање: жеља за упознавањем нових култура, цивилизација и простора, разонода, одмор, хоби, задовољство (код учесника) и други (Бјељац, Турчић, 2007).

На територији Србије је, у 2010. години, одржано 227 етнографских манифестација, у 128 насеља. „Фолклорне манифестације, које су служиле развоју народног стваралаштва су институционални производ низа укомпонованих представа на којима је грађен државни фолклоризам, најчешће оствариван у оквиру такозваних културно-уметничких друштава. Уз званична такмичења фолклорних друштава постојале су и друге манифестације које су се односиле на неке појединачне елементе „народног стваралаштва“ (Ковачевић, 2007; Лукић-Крстановић, 2004).

Највећи број етнографских манифестација се одржава у туристичком кластеру Војводина, 91 манифестација (40,09% од укупног броја етнографских манифестација у Србији). Посматрано по општинама, највећи број етнографских манифестација се одржава у Граду Београду, Сомбору, Темерину и Мајданпеку (табела 6).

Табела 6. Етнографске манифестације по општинама

Table 6 Ethnographic events in Serbia by municipalities

Општина	број манифестација	% у односу на остале манифестације у општини
Сомбор	9	19,56
Мајданпек	6	40,00
Темерин	6	21,43
Стари град	6	6,32
Житиште	5	31,25
Ковачица	5	20,83
Смедерево	5	14,29
Бачка Паланка	5	10,87
Суботица	5	10,00
Аранђеловац	4	28,57
Зајечар	4	20,00
Крушевац	4	14,29
Пожаревац	4	11,39
Бечеј	4	8,17
Нови Сад	4	3,22

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Фестивали фолклора и Смотре изворне народне музике (смотре и сабори) настали су из потребе појединца и заједнице за дружењем, доживљавањем историје, уметничким изражавањем заснованим на језику, песми и игри, представљали су мотив за окупљање и испољавање у изворном фолклорном облику, поштујући верско-обичајна начела. Од средине 20. века почиње интересовање посетилаца из других средина да као гледаоци присуствују овим манифестацијама, те оне прерастају и у потенцијално туристички атрактивне приредбе. Издвајају се: фестивали фолклора у Вршцу, фестивали фолклора националних мањина у Србији, фестивали у Сомбору, Бујановцу, Медвеђи, Житишту, Лајковцу, Нишу, Врању, Ваљево, Кличевцу, Димитровграду, Босилеграду, Лозници, Врбасу и други.

Смотре изворне народне музике су такмичења у свирању на изворним народним инструментима и изворном народном певању. Као туристички потенцијалне издвајају се: Сабор солиста на изворним народним инструментима (Грљан), Фестивал изворних певачких група (Орашац), Сабор изворне народне песме (Чајетина), Злакуса у песми и игри, Фестивал изворних влашких песама (Бор), фестивал „Сачувајмо гајде

и старе игре“ (Рудна Глава), Фестивал словачке песме „У Пивничком пољу“, Фестивал мађарских варошких песама и чардаша VIVE (Дебељача), Фестивал крајишких песама „Крајишки бисери“ (Пландиште), Фестивал „Старосрпска песма“ (Грачаница), Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво“ (Прислоница) и Јаворски сабор двојничара и старих инструмената (Кушићи).

Слика 1. Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво“, Прислоница
 Photo 1. Fkute festival "Oj Moravo" in Prislonica
 Photo by www.manifestacije.com

Смотре народног стваралаштва су манифестације које негују и унапређују изворно народно стваралаштво становништва Србије. Значајан број сабора представља предтакмичења за манифестације од националног значаја, попут сабора народног стваралаштва „Старосрпски извори“¹³, и „Златне руке“ (Зрењанин, Сурдулица, Сокобања, Брус, Зајечар, Смедерево, Рековац, Рашка, Суботица, Ириг, Бујановац, Брестовачка бања, Пожаревац, Лебане, Врњачка Бања, Нова Варош, Дољевац). У Новој Вароши, Пожаревцу, Дољевцу, Бујановцу, Смедереву и Сокобањи¹⁴, ова манифестација се организује као самостална, а у осталим местима представља пратећи програм појединих манифестација. Туристички потенцијалне смотре народног стваралаштва су и: Чучук Станини дани

¹³ Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић, Грачаница, Штрпце

¹⁴ најстарија манифестација овог типа, од 1983. године

(Сиколe), Крајински обичаји (Штубик), „Хомољски мотиви“ (Кучево), Сабор у Рујковцу (Медвеђа), Дани колонизације (Младеново, Пригревица, Бачки Јарак), Словачке народне свечаности (Бачки Петровац), Мајски дани на Шари (Штрпце), Хајдучке вечери (Богатић), Звуци Голије, Јавора и Мучња (Ивањица), Белмужијада (Сврљиг), „Прођох Левач, прођох Шумадију“ (Рековац), Сабор на Сутелици (Александровац), Црноречје у песми и игри (Бољевац), Вражогрначки точак, Чобански дани (Косјерић), Молитва под Миџором (Балта Бериловац) и Сабор на Панаџур (Јаловик).

Косидбе, жетелачке свечаности и изложбе старих заната. Доба сетве и жетве од давнина је најважнији период за егзистенцију становништва насељеног на панонском и перипанонском геопростору Србије. Управо да би истакли важност тога, ратари су одржавали жетвене свечаности којима су очувани фолклор, религија, обичаји, традиција краја и/или региона Србије у коме се организују и који имају своју атрактивност и специфичност. Те специфичности, обogaћене забавним и уметничким програмима и повезане са другим друштвено-географским карактеристикама места или региона одржавања, представљају важан садржај туристичке понуде Србије. Циљ одржавања жетелачих свечаности је обнова, очување и неговање традиционалних обичаја српског, мађарског, русинског, словачког, хрватског, буњевачког и румунског становништва у Србији¹⁵. Одржавају су такмичења у ручном кошењу жита као основни програм уз традиционални косачки доручак (ручак), са гастрономским карактеристикама народа и краја одржавања (Бјељац, Ћурчић, 2005, 2008. а, б, 2010).

У сточарским крајевима, један од најважнијих послова је *косидба* траве¹⁶. „У прошлости, летина се прикупљала уз помоћ моба, када су се косачи окупљали једни код других и заједнички обављали тежак и важан посао“ (Бранков и др., 2009; Бјељац и др., 2010; Бјељац, Ћурчић, 2010). О томе колики је био значај косидбе, говори и то да се почетак, а посебно крај кошења претварао у праву светковину. „Коса је субјекат великог броја песама и део народне мудрости, више него иједна пољопривредна алатка у културама познатим на простору Европе и представља много више од оруђа којим се коси трава. Овакви скупови нису представљали само завршетак једног важног посла, већ и прилику да се сретну угледни домаћини, уговоре послови. Младе девојке и момци су имали прилику да буду виђени, ашикују, па и свадбу уговоре.“ (Бјељац и др., 2009, 2010) Ове

¹⁵ Суботица, Горњи Брег, Сајан, Кањижа, Бачка Топола, Сомбор, Свилојево, Бачка Паланка, Србобран, Бечеј, Нови Кнежевац, Алибунар, Војловица, Мужља, Азања, Крагујевац, Баточина, Жуње (Брус)

¹⁶ Љиг, Бадња, Маровац, Плавинац

светковине су временом прерасле у такмичења косача са одговарајућим програмима фолклора, атрактивним за туристичке понуде.

Изложбе рукотворина, представљају старе занате, народне рукотворине, као део сајамско-изложбеног вида етнографских манифестација. Могу се и самостално одржавати, а такве су: Међународна изложба ручних радова и колекционарства (у насељима Србије у којима мађарска национална мањина има апсолутну или релативну већину); Етно шор (Бачка Паланка), Фестивал етно стваралаштва (Бечеј), Сабор драгачевских ткаља (Доњи Дубац), Етно сајам (Врање) и друге.

Према традицији одржавања, посебно се издвајају: Дужијанца, Суботица, са стогодишњом традицијом одржавања; Словачке народне свечаности, Бачки Петровац, 73 године; Фестивал традиционалног народног певања група певача, Београд, 51 година; „Червена Ружа“, Руски Крстур, и Фестивал музике и фолклора Румуна у Војводини, по 50; Црноречје у песми и игри, Бољевац, „Бенђеш Бокрета и Дуриндо“, по 47; „На Морави воденица стара“, Алексинац, 46; „Хомолски мотиви“, Кучево, 43; „Прођох Левач, прођох Шумадију“, Рековац, 42; Фестивал фолклорних традиција Војводине¹⁷, Вражогрначки точак, Вражогрнци, и Међународна изложба ручних радова и колекционарства – МИРК, по 40; Косидба на Рајцу; Републички сабор народног стваралаштва Оплепац и Крајински обичаји, Неготин, по 37; Хајдук Вељкови дани, Леновац, 36 година;

Слика 2. Чобански дани, Косјерић
Photo 2. Sheperd days in Kosjerić
Photo by www.manifestacije.com

¹⁷ до 1992. године у Вршцу, у оквиру манифестације Дани бербе грожђа, а после, самостално, сваке године у другом војвођанском насељу, а од 2008. године у Врбасу

Табела 7 Етнографске манифестације према традиционалности
Table 7. Ethnographic events by traditionality

Дужина	Скала оцењивања	број манифестација
0-4	0	63
5-10	1	73
11-20	2	37
21-30	3	30
31-40	4	14
41 и више	5	10

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Богатство и разноврсност основног и пратећег програма је главни фактор који етнографске манифестације ставља на прво место у укупној туристичкој понуди Србије (Бјељац, Ђурчић, 2005, 2008а, 2010) (табела 8). По богатству пратећих манифестација издвајају се манифестације: Дужијанца, Суботица (28)¹⁸; Словачке народне свечаности, Бачки Петровац (19)¹⁹; Косидба на Рајцу (12)²⁰; Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво“, Прислоница (11)²¹; Дужионица, Сомбор (10), Дани новог хлеба, Кањижа (10)²²; „Хомолски мотиви“, Кучево (10)²³; „Прођох Левач, прођох Шумадију“, Рековац²⁴ и Врела Хомоља, Жагубица²⁵ (9). (Бјељац, Ђурчић, 2005, 2008а, 2010)

¹⁸ Колонија наиве у техници сламе у Таванкуту, Коњичке трке Дужијанца, Тамбурашко вече, Скупштина рисара и фолклорно вече на тргу у центру Суботице, Поворка Дужијанца кроз Суботицу, Бандашицино коло, такмичења у кувању овчијег паприкаша, риблије чорбе, припреми жетелачког фруштука и др.

¹⁹ изложбе „Берба хмеља“ фолклорна такмичења, Вашар уметности (ЈАРТ) „Богатство наших села – жетва“ – Врбара и сл.

²⁰ Фестивал фолклорних ансамбала, косидба, дефиле косача, трубача, водоноша, косачка здравица, етно-фестивал у селу Палежница

²¹ такмичење у припремању старих јела, Мајстори старих заната, Посело крај лампека, етно-двориште

²² Вашар традиционалних заната, Освећење новог хлеба, културни програм

²³ базар старих заната, демонстрација старог начина испирања злата на Пеку, такмичење у припремању старих народних јела и изложба народних рукотворина, смотра дечијег изворног народног стваралаштва

²⁴ сабор у порти средњовековног манастира Каленић, народни вишебој, смотра етно-стваралаштва

²⁵ народне рукотворине, традиционална јела, фолклор

Табела 8. Број пратећих манифестација
Table 8. Number of events with associated content

Број пратећих манифестација	Скала оцењивања	Број манифестација
0 ²⁶	0	110
1	1	33
2	2	12
3	3	10
4	4	37
5 и више	5	25

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.srbija.travel/dogadjaj

Ове манифестације се одржавају на сеоским и градским трговима и улицама, ливадама и њивама, излетиштима и планинама (Вршачке планине, Фрушка гора, Златибор, Златар, Хомолске планине, Јавор, Голија, Јастребац, Стара планина, излетиште Јабука), у бањама (Врњачка бања, Палић, Бања Ковилча, бања Врујци, Буковичка бања, бања Бездан, Сокобања, Прилички кисељак), поред антропогених туристичких локалитета (археолошко налазиште Сирмијум, Голубачка тврђава, двораци Дунђерских у Кулпину, археолошко налазиште Лепенски вир, Шарганска осмица), у домовима културе, манастирима и црквама (Грачаница, Каленић, Оплепац) (Бјељац, Ћурчић, 2010). У вези са локацијом одржавања је и критеријум удаљеност од туристички атрактивног локалитета (табела 9).

Табела 9. Удаљеност етнографских манифестација од туристички атрактивних локалитета

Table 9. Distance ethnographic events of attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	41
2-10	4	37
11-20	3	71
21-30	2	42
31-40	1	23
преко 40	0	13

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

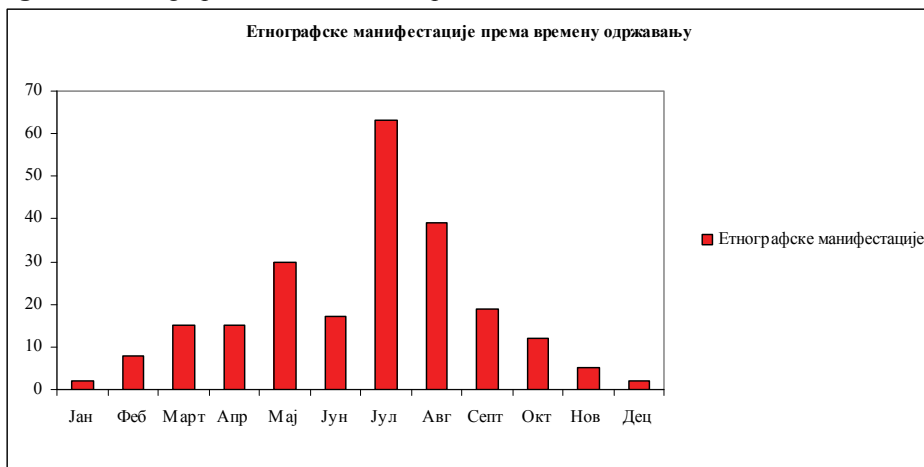
Дужина трајања етнографских манифестација је најчешће од један до три дана, али има и манифестација које се одржавају и по недељу дана,

²⁶ само основни програм

током целе године. Време и место (простор) одржавања етнографских манифестација су најчешће у узрочно-последичној вези. Фестивали фолклора се углавном одржавају током целе године, у спортским халама, школама, домовима културе и слично, у урбаним срединама. Манифестације попут жетелачких свечаности, такмичења у кошењу траве, одржавају се на њивама, односно ливадама, током јула и августа месеца. Велики број сабора (смотри) народног стваралаштва се одржава на туристички атрактивним местима и локалитетима, од маја до септембра, а најчешће у руралним срединама. Смотре фолклора се одржавају у пролећним месецима (април и мај).

Графикон 2 Етнографске манифестације у Србији, по месецима
Figure 1. Ethnographic events in Serbia per month

Организатори етнографских манифестација су културно-уметничка друштва, 45 (19,82% од укупног броја етнографских манифестација); центри за културу (домови културе, културни центри, заводи за културу, културно-просветне заједнице), 43 (18,94%); месне заједнице, 36 (15,86%); невладине организације²⁷, 32 (14,10%); Савез аматера Србије, 18 (7,92%); општинске туристичке организације, 27 (11,89%); остали 20 (8,81%).

Према *рангу* етнографских манифестација, издвојеном од стране организатора, у Србији се одржава 24 међународне, 16 националних, 109 регионалних и 78 локалних манифестација. Ранг по географском пореклу посетилаца и учесника прецизније указује на ранг манифестације.

²⁷ најчешће удружење жена и друштва за оување традиција

Посетиоци су, осим из Србије, из држава насталих распадом СФРЈ (Босна и Херцеговина – Република Српска, Црна Гора, Хрватска и БЈР Македонија), као и држава–матица националних мањина у Србији (Мађарска, Румунија, Бугарска, Словачка). Као такве издвајају се: Вршачки венац, Интеретнофест, Жетелачко такмичење Карпатског басена, Тројни сусрети, Европа игра (Лозница), „Ђенђеш Бокрета и Дуриндо“, Фестивал музике и фолклора Румуна у Војводини, Словачке народне свечаности, Дужијанца, Фестивал „Црвена ружа“ (Руски Крстур)²⁸ и Нишавски хоровод (Димитровград); где је део посетилаца пореклом из држава у окружењу или држава–матица националних мањина.

Табела 10 Ранг по географском пореклу посетилаца

Table 10. Rank by geographical origin of visitors

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	98
Околне општине	1	83
Из Покрајина и региона	2	25
Из Србије	3	8
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	11
Иностранства	5	0

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Највећи број посетилаца из Србије је са територије исте општине и околних општина места одржавања етнографске манифестације. Према истраживањима (Бранков и др., 2009; Бјељац, Бранков, 2010), око две трећине посетилаца је из околних простора, односно у зони полудневних излета.

Табела 11 Ранг по географском пореклу учесника

Table 11. Rank by geographical origin of program participants

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	75
Околне општине	1	84
Из Покрајина и региона	2	42
Из Србије	3	8
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	13
Иностранства	5	5

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

²⁸ Фестивал културе фолклора и обичаја русинске етничке групе и украјинске националне мањине у Србији

У зависности од ранга, локације одржавања и дужине трајања, број посетилаца је од неколико стотина до неколико десетина хиљада посетилаца а број учесника од 11 до преко 1.000

Табела 12. Број посетилаца етнографских манифестација
Table 12. Number of visitors

Број посетилаца	скала оцењивања	број манифестација
До 500	0	73
501-1000	1	69
1001-5000	2	39
5001-10000	3	22
10001-20000	4	17
преко 20000	5	7

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Слика 3 Хомољски мотиви, Кучево
Photo 3. Homolje motives in Kučevo
Photo by www.manifestacije.com

По броју посетилаца, издвајају се: Сабор народног стваралаштва Србије (Опленац), са 50.000, „Хомољски мотиви“ (Кучево), са 40.000, Словачке народне свечаности (Бачки Петровац) и Дужијанца (Суботица) са по 30.000, „Прођох Левач, прођох Шумадију“ (Рековац), Етнофестивал југоисточне Србије (Дољевац) и манифестација Чобански дани (Косјерић), са 20.000 посетилаца.

Табела 13 Број учесника програма етнографских манифестација**Table 13.** Number of program participants

Број учесника	скала оцењивања	број манифестација
До 10	0	0
11-50	1	21
51-100	2	69
101-500	3	99
501-1000	4	18
преко 1000	5	20

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

По броју учесника, издвајају се: Дужијанца (Суботица) са 10.000; Фестивал фолклора „Златни опанак“ (Ваљево), са 5.000 учесника; Фестивал музицирања на архаичним инструментима „Ђенђеш Бократа и Дуриндо“ и Дужионица (Сомбор), са по 3.000; Словачке народне свечаности (Бачки Петровац), „Прођох Левач, прођох Шумадију“ (Рековац) и Санстефански дани новог хлеба (Кањижа), са по 2.000 учесника

Слика 4 Прођох Левач, прођох Шумадију, Рековац**Photo 4.** I have gone Levač, have gone Šumadija

Photo by www.manifestacije.com

Уметничка вредност обухвата оцењивање: амбијента, фактора који су од значаја при дизајнирању туристичког производа, културног значаја, робусности и квалитета садржаја програма (Сгос Н. д, 2000; Бјељац и др., 2009). Према овом критеријуму се издвајају: Интеретнофест (Суботица), Вршачки венац (Вршац), „Ђенђеш Бокрета и Дуриндо“, Словачке народне свечаности (Бачки Петровац), „Златне руке“, Крајински обичаји, „Хомољски мотиви“ (Кучево), „Прођох Левач, прођох Шумадију“ (Рековац), Сабор народног стваралаштва Србије (Опленац), Црноречје у

песми и игри (Бољевац) и Дужијанца (Суботица), са оценом 4. Средња уметничка вредност етнографских манифестација је три. Посетиоци и учесници етнографске манифестације у Србији, у просеку, оцењују са оценом 4. Посебно се издвајају: Сабор народног стваралаштва Србије (Опленац), Словачке народне свечаности (Бачки Петровац), фестивали фолклора „Европа игра“ (Лозница), „Златни опанак“ (Ваљево) и „Вршачки венац“, који су оцењени са оценом 5. Најчешће примедбе посетилаца су вашарски карактер манифестације, недостатак санитарних чворова, недостатак места за паркирање и слично. (Бранков и др., 2009; Бјељац, Бранков, 2010)

Другу групу критеријума туристичке валоризације чине *економски критеријуми* (Goldblatt, 2000; Бјељац, 2006а; Бјељац, Бранков, 2008, Бјељац, Ђурчић, 2010). Организовање етнографских манифестација нема директан а ни индиректан утицај на изградњу капиталних објеката инфраструктуре и грађевинарства. Манифестације се одржавају у објектима старим више деценија, а дешавају се само „козметичке промене“, у смислу изградње летње позорнице на отвореном, минимално повећање капацитета за посетиоце у објектима одржавања, промена унутрашње декорације и слично. Утицај на изградњу капиталних инвестиција и пре и после одржавања је на граници неуспешног и маргиналног. Изузетак је манифестација Косидба на Рајцу где се радило на обнови путне инфраструктуре. *Економски утицај* етнографских манифестација на место и регион одржавања је на граници маргиналног и доброг. Финансирају се из буџета локалне самоуправе, Републике (Министарство за културу, Министарство за регионални развој), од донатора, спонзора и мањим делом од продатих улазница. Издвајају се: Косидба на Рајцу и Сабор народног стваралаштва Србије.

Сарадња међу стејкхолдерима је од кључног значаја за успешан развој туризма, посебно с обзиром на потребу сарадње институција културе и туристичких предузећа и институција културе међусобно. Сарадња између организатора (општинске заједнице за културу, скупштине општина, културно-уметничка друштва) и туристичких организација је неуспешна и маргинална, осим код манифестација: Интернетнофест, „Вршачки венац“, Косидба на Рајцу, „Европа игра“, „Шумадијски опанак“ и „Златни опанак“, где је оцена на граници маргиналног и доброг.

Медијска пропраћеност и промотивна активност етнографских манифестација одвија се тако што локални и национални електронски и штампани медији углавном дају најаве њиховог одржавања, уз кратке извештаје по завршетку. Дужијанца, Косидба на Рајцу, манифестације Чобански дани и Златни опанак су једине етнографске манифестације које

имају и свој веб-сајт и које активно раде и на туристичкој промоцији, путем учешћа на сајмовима туризма, самостално или у оквиру општинске туристичке организације. Већина осталих етнографских манифестација се само делимично појављује у туристичкој понуди општинских туристичких манифестација, непосредно пре одржавања манифестација, или извођењем атрактивног програма манифестације на сајмовима туризма у Србији (Београд, Нови Сад).

Политички утицаји обухватају тренутне *друштвено-политичке прилике* и стабилност региона у коме се одржава манифестација, као и колико манифестација има утицаја на друштвено политичке прилике у региону одржавања. Етнографске манифестације представљају ефекте који утичу на стварање позитивног става посетилаца и учесника из иностранства према Србији, а такође доприносе и бољем међусобном разумевању становништва Србије. То се посебно односи на етнографске манифестације међународног и националног ранга, као и манифестације које организују националне мањине у Србији.

Еколошки утицаји који се стварају организовањем етнографских манифестација су махом негативни, у смислу загађења локације на којој се манифестација одржава великим количинама разних врста отпадака, као и великом буком, која утиче на околне стамбене просторе. То је посебно изражено током етнографских манифестација које се одржавају на отвореном простору. Преко организовања еколошких трибина и кампања, организатори појединих манифестација (Дужијанца, Косидба на Рајцу) покушавају да подигну свест о потреби заштите животне средине код посетилаца. Поједини програми смотри народног стваралаштва сами по себи имају и еколошки аспект (начин припреме хране, изложбе здраве хране и слично).

Сарадња са туристичким организацијама се у највећој мери своди на давање датума одржавања манифестације за календар туристичких приредби. Изузетак су манифестације: Косидба на Рајцу, Дужијанца, „Златне руке“, „Европа игра“, Етнофестивал југоисточне Србије и „На Морави воденица стара“, где општинске туристичке организације учествују као организатори или суорганизатори. Сарадња са туристичким агенцијама у највећем броју случајева не постоји, те посетиоци долазе самоиницијативно. Изузетак су Косидба на Рајцу и Дужијанца, где се бележи и организовани долазак посетилаца (Бранков и др., 2009; Бјељац, Бранков, 2010; Бјељац, Ћурчић, 2008, 2010). Локалне туристичке агенције не показују интерес за организовано прављење излета на туристички атрактивне локалитете у блиском окружењу локације манифестације. Изузетак су: Дани Европе (излети по Јадру) и Завичајни дани Мокре горе (обилазак Шарганске осмице и Међавника).

Табела 14 Економска група критеријума етнографских манифестација
Table 14. Economic group of criteria ethnographic event in Serbia

	Неуспешно	Маргинално	Добро	Веома Добро	Одлично
<i>Капиталне инвестиције</i>					
Пре	166	45	6	0	0
После	204	22	0	1	0
<i>Еколошки</i>					
Пре	193	30	4	0	0
После	210	13	4	0	0
<i>Медијско-промотивни</i>					
Пре	163	47	13	4	0
После	197	23	7	0	0
<i>Друштвено политички</i>					
Пре	17	78	94	34	4
После	30	86	82	25	4
<i>Економски</i>					
Пре	127	97	2	1	0
После	127	99	1	0	0
<i>Стакехолдер односи</i>					
Пре	171	42	14	0	0
После	203	18	6	0	0
<i>Сарадња са Туристичким Организацијама</i>					
Пре	119	47	54	5	2
После	116	55	47	5	2

Извор: према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com,

Анализирајући географску и економску групу критеријума, издвојене су три категорије етнографских манифестација. У првој категорији су две манифестације: Косидба на Рајцу, Љиг (110 бодова) и Дужијанца, Суботица (97 бодова). У другој је шест: Сабор народног стваралаштва Србије, Оплепац (93 бода), фестивал фолклора „Вршачки венац“ (88 бодова), Жетелачке свечаности Карпатског басена, Горњи Брег (78 бодова), „Прођох Левач, прођох Шумадију“, Рековац (78 бодова), Чобански дани, Косјерић (76 бодова) и Словачке народне свечаности, Бачки Петровац (76 бодова). Остале манифестације су трећој категорији, а издвајају се: Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво“, Прислоница (72 бода) и „Хомољски мотиви“, Кучево (69 бодова).

Косидба на Рајцу. Од 1973. године почиње организовано такмичење у кошењу траве које се одржава увек прве недеље после Петровдана. Косачи су у народној ношњи. На крају косидбе највештијег, а обично и најизгледнијег, по ношњи, стасу и песми проглашавају за Ћидију или Козбашу. На следећој Косидби он је тај који предводи косаче. На дан Косидбе, ујутру око девет сати, почиње окупљање учесника. Уз звук трубе, одигра се Ћидијско коло и отпева косачка песма. После поздрава и

здравице, поворка у свечаном дефилеу иде до ливаде где се одржава косидба. Косачи заузимају своје место, замахују косама и режу тврду планинску траву. Водоноше су ту да косачима утоле жеђ, водом, а из бардака се служи препеченица. Косидба није само такмичење, већ приказ традиције, почев од окупљања косача, трубача, здравичара, водоноша, одласка на косидбу, косачког ручка на трави. Анкета посетилаца и учесника, обављена током 36. Косидбе (Бранков и др., 2009) указује да су посетиоци из градских и сеоских насеља у близини Рајца и из Београда, односно из зоне полудневних излета, а посетиоци из иностранства су из Босне и Херцеговине, Словеније и других околних земаља. Током досадашњих такмичења, учествовали су и косачи из: Велике Британије, Исланда, Румуније, Русије, Холандије, Кине, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Мађарске. Број посетилаца је преко 20.000. Место одржавања је стално, на простору око тзв. Рајачке уз друмску саобраћајницу Љиг – Славковица – Горњи Бањани, на надморској висини од око 650 м и околних пашњака, који служе као такмичарски терени (Бранков и др., 2009; Бјељац, Добривојевић 2007; Бјељац и др., 2010). Као пратеће манифестације одржавају се спортска такмичења, фестивал фолклора, промоције књиге, стручна предавања, изложбе, музички фестивали, све на планини Рајац.

Слика 5 Такмичење косача на планини Рајац
Photo 5. Haymaking competition on Rajac mountain
Photo by J.Brankov

Дужијанца је манифестација која представља прославу завршетка жетве, која се у Суботици као јавна свечаност слави већ сто година (од 1911. године, када је одржана прва црквена, а 1968. године и прва градска свечаност, а обе су обједињене 1993. године), а повод је древни обичај захвале Богу на плодовима земље, посебно на роду пшенице, Буњевачких Хрвата из Војводине. Ова манифестација траје од од 25. априла до задње недеље августа, и у том периоду се одржава низ манифестација, које имају различите садржаје. Од 2001. године, Дужијанца има међународни ранг одржавања. Од пратећих програма издвајају се: 25 издања Прве колоније наиве у техници сламе у Таванкуту, Коњичке трке Дужијанца, Тамбурашко вече, Скупштина рисара и фолклорно вече на тргу у центру Суботице, Поворка Дужијанца кроз Суботицу, Бандашицино коло у свим насељима где се одржава Дужијанца. Током осамдесетих година 20 века ова манифестација је била једна од најпопосећенијих на територији бивше СФР Југославије (Бјељац, Турчић, 2008а).

Слика 6 Дужијанца Суботица, такмичење у кошењу жита
Photo 6. Dužijanca, Subotica, harvest competition

Photo by www.manifestacije.com

ТУРИСТИЧКИ ВАЛОРИЗОВАНЕ
ЕТНОГРАФСКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Уметничке манифестације у Србији

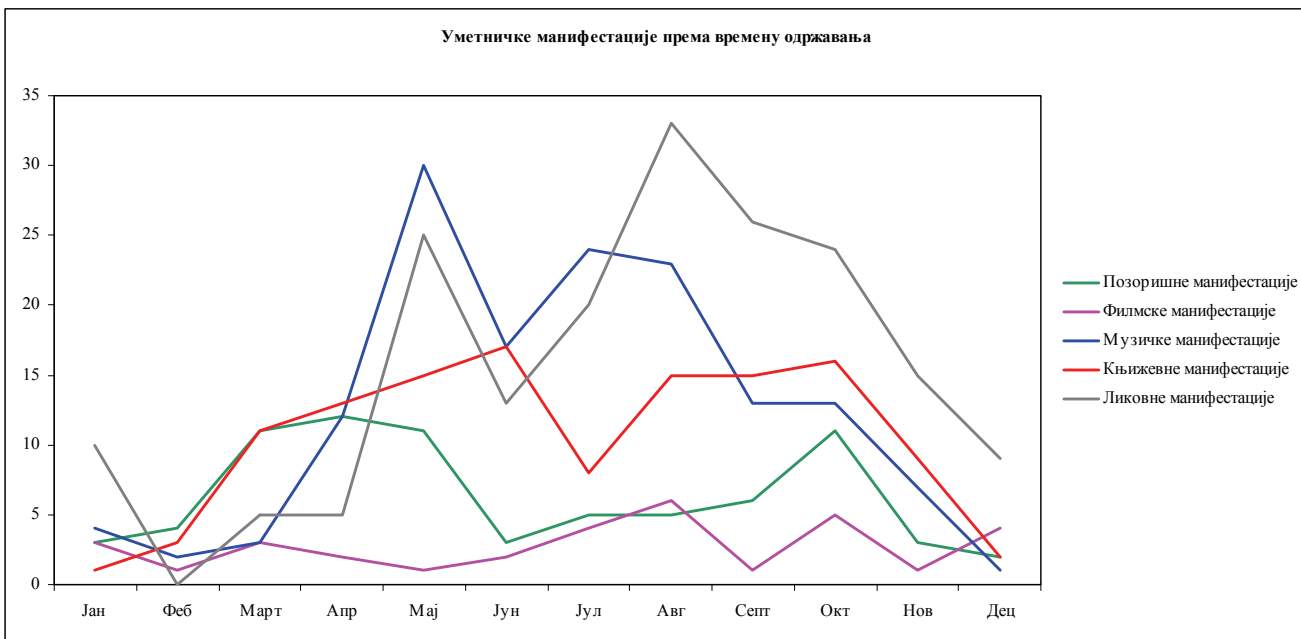
Организовањем у објектима који представљају део антропогеног наслеђа (сакрални објекти, објекти старе архитектуре, активне културне институције) и користећи природно-географске елементе као мотиве или локацију организовања, уметничке манифестације представљају значајну спону између антропогених и природних вредности, које, тако повезане, побуђују и већи интерес за посету и анимирање туристичког тржишта. Такође, представљају и део културног туризма као културно-манифестациони облици извођења.

Манифестациони туризам је једна од најзначајнијих форми културног туризма и многе дестинације све чешће обогаћују своју туристичку понуду различитим фестивалима, карневалима и сајамским приредбама. „Етничке манифестације, светске изложбе, сајмови: књига, дискографске индустрије, великих галерија као и филма, привлаче велик број туриста.“ (Хацић О. и др., 2005). Међутим, атрактивност великог броја туристичких манифестација, представља самосталан облик туристичке потражње, те се може говорити о посебном виду туризма, тесно повезаног са културним туризмом. „Уметност као срж културе је комуникациони процес и увек подразумева двосмерни однос између ствараоца дела (уметника) и публике.“ (Ахметовић-Томка Д., 1996).

Уметничке манифестације су садржајно везане за област културе и уметности а према садржају програма могу се разврстати на: позоришне, музичке, фото и филмске, ликовне, књижевне и мешовите. Организују се самостално или као допуна осталој (интегралној) туристичкој понуди. (Бјељац, 1998, 2001, 2006а; Бјељац, Ћурчић, 2008; Ћурчић и др., 2009; Бјељац, Бранков, 2009). Уметничке манифестације имају свој ослонац у дугој традицији одржавања и широк спектар етноколора региона одржавања, који јој даје богатство и разноврсност са специфичношћу природних вредности, а представљају и значајан пратећи програм код осталих видова манифестационог туризма.

Самим тим што су израз сценског приказивања или комуникације, уметничке манифестације су прилагођене за туристичку презентацију и представљају вредност која привлачи посетиоце. Туристичке организације и агенције се занемарљиво појављују као организатори или суорганизатори и активније су једино у угоститељско-смештајном раду према посетиоцима, а туристичке услуге највише врше организатори, односно институције из области културе и уметности. Уметничке манифестације се одржавају током целе године (графикон 2)

Графикон 2. Уметничке манифестације по времену одржавања
 Figure 2. Arts events in Serbia per month

Према подацима Завода за културну анимацију Србије, Завода за културу Војводине, Туристичке организације Србије и Туристичке организације Војводине, на територији Србије, се у 2010. години одржава 626 традиционалних уметничких манифестација (25,80% од укупног броја у Србији), у 233 насеља. Музичких манифестација је 162, односно 25, 88%, књижевних манифестација 19,81%, ликовних 27,48%, позоришних 11,94%, филмских и видео 4,95% и мешовитих је 10,54%.

Највећи број уметничких манифестација се одржава у туристичком кластеру Војводина, 308 (49,04% од свих уметничких манифестација у Србији). По општинама, највећи број се одржава у градовима Београд и Нови Сад, Панчеву, Чачку и Зрењанину (табела 16).

Табела 16. Уметничке манифестације у Србији, по општинама
Table 16. Arts events in Serbia, by municipalities

Општина	број манифестација	% у односу на остале манифестације у општини
Централне градске		
Општине Београда	51	29,65
Панчево	34	33,33
Нови Сад	28	22,95
Зрењанин	18	43,90
Чачак	16	20,78
Бачка Паланка	14	30,43
Суботица	13	26,00
Кула	12	54,55
Нови Бечеј	12	48,00
Ниш	12	25,53
Кањижа	12	23,53
Пожаревац	11	28,21
Србобран	9	50,00
Велико Градиште	9	50,00
Мали Иђош	9	50,00
Кикинда	9	32,14
Врњачка Бања	8	53,33
Нови Пазар	8	53,33
Ужице	8	42,11
Инђија	8	22,86

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Музичке манифестације у Србији.

Територија Србије има дугу музичку традицију, чији први писани трагови датирају из 14. века (Девих, 2000, цитирано у Тадић и др 2010), која се мењала кроз векове и која је трпела утицаје народа који су освајали ову територију и народа у окружењу. Кроз разне утицаје она се модификовала и модернизовала, али је у себи задржала основне вредности које има од давнина. Прва организована музичка дешавања се дешавају у средњовековној Србији, током 14. века. У „првој половини 19. века (1831. године), одлуком кнеза Милоша Обреновића се оснива и први српски народни оркестар, 'књажевско српска банда' под руководством Јосифа Шлезингера“ (Тадић и др., 2010). Оног тренутка кад су музичка догађања почели да прате и бројни посматрачи, љубитељи одређеног музичког правца и добијањем традиције одржавања, музика почиње да бива интересантна и за туризам (Бјељац Ж, 1998; Бјељац, 200а; Бјељац, Ћурчић, 2010).

„Велика експанзија музичких фестивала, њихова серијска производња и потрошња, превазилази мисију уметности и културе и постаје значајан фактор и одражава се на мењање глобалних и локалних

друштвених трендова. Музички фестивали показују висок степен јавног извођења, комплекс комуникационих мрежа, сцену високотехнолошке области, политику, бирократију и тржиште.“ (Лукић-Крстановић, 2008). Музичке манифестације могу се посматрати и као део програма уметничких, верских, забавних и етнографских манифестација. Деле се на: фестивале класичне, госпел и хорске музике, фестивале забавне музике и фестивале народне музике (Бјељац, 2006а).

На територији Србије годишње се одржава 54 традиционалних фестивала (43,55% од укупног броја музичких манифестација) *класичне, госпел (духовне) и хорске музике* (Бјељац, Турчић, 2010). Фестивали класичне музике обухватају: такмичења извођача композиција класичне музике на инструментима (хармоника, гитара, харфа, флаута, клавира и гудачки инструменти), такмичења у соло певању, музичке сусрете и свечаности, хорско певање, традиционалне ревијалне концерте. Духовна (госпел) музика, спада међу најстарије облике и проистекла је из црквеног појања, а хорска музика је у почетку била један од облика извођења духовне музике. На територији Србије одржавају се смотре, сусрети и такмичења духовне и хорске музике: смотре црквених хорова у Руми, Бечеју, Бачкој Паланци, Панчеву, Новом Кнежевцу и Инђији; дани духовне музике и духовне академије, у манастиру Студеници, Панчеву и Сремским Карловцима; такмичења хорова у Неготину, Крагујевцу, Ади, Зрењанину, Нишу и Београду. Традиционални ревијални концерти класичне музике одржавају се у Новом Саду, Београду, Јагодини, Врању, Кикинди и Краљеву. Фестивали класичне музике су и део забавних туристичких манифестација, попут манифестације Лето у Синагоги (Нови Сад), Врњачких културних свечаности (у оквиру којих је фестивал класичне музике „Врњци“) и других сличних.

Фестивали забавне музике, као вид музике на територији Србије, почињу да се развијају половином шездесетих година 20. века и током деценија издвојили су се и бројни правци, представљени у оквиру фестивала рок музике, поп музике, цеза и блуза. Током седамдесетих и осамдесетих година 20. века, у Новом Саду и Београду су се одржавали фестивали рок музике – БООМ фестивали, фестивал забавне музике „Београдско пролеће“, а током деведесетих година и сајам музике – МЕСАМ, Београд. У Суботици се до деведесетих година одржавао и ЈУ омладински фестивал забавне музике. Сада се одржава 49 традиционалних фестивала забавне музике (31,01% од укупног броја музичких манифестација). У 2008. години, значајна забавна музичка манифестација била је и Такмичење за песму Евровизије - ЕУРОСОНГ 2008. године. Фестивали забавне музике се одржавају у 32 насеља, највише у Београду, Новом Саду, Панчеву, Нишу, Палићу, Пожаревцу, Зрењанину и Сремској

Митровици. У просеку трају три дана. Издвајају се фестивали поп и рок²⁹, џез и блуз музике³⁰. Фестивали забавне музике су и саставни део забавних туристичких манифестација. Саставни део су и појединих привредно-фолклорних манифестација – Дана пива у Зрењанину („Sunflower“ фестивал), „дана грожђа“ у Сремским Карловцима, Вршцу и другим местима.

Фестивали новокомпоноване народне музике у Србији имају своју традицију одржавања од шездесетих година 20. века, са прекидима у организовању. Један од најстаријих је фестивал „Београдски сабор“, који је основан 1968. године, и трајао је до почетка деведесетих година 20. века. У 2010. години у Србији се одржава 59 традиционалних фестивала новокомпоноване народне музике (37,34% од укупног броја музичких манифестација у Србији). Организују се у 24 насеља. У просеку трају један дан. Организују се фестивали аматера извођача, фестивали професионалних певача новокомпоноване народне музике, фестивали (такмичења) извођача народне музике на музичким инструментима. Фестивали аматера певача народне музике одржавају се у целој Србији (Београд, Меровина, Рума, Пролом бања, Житорађа) и представљају локална и регионална такмичења за први глас Србије, чије се финале одржава у Врњачкој Бањи, током радијског фестивала фолк и народне музике. На територији Војводине, као део локалних и зонских такмичења за Фестивал музичких друштава Војводине у Руми, у Суботици, Футогу, Сечњу и Панчеву се одржавају квалификациона такмичења. Фестивали новокомпоноване народне музике професионалних извођача су саставни део забавних туристичких манифестација попут Врњачких културних свечаности у Врњачкој Бањи, Бањског културног лета у Сокобањи, Власинског лета и сличних. Такође су и саставни део привредно-фолклорних манифестација, попут Фестивала музике и игре, који је део програма Дана пива у Зрењанину. Поједини фестивали су се по броју посетилаца и рангу одржавања издвојили као самосталне туристичке атракције: Фестивал народне музике „Драгиша Недовић“ (Врњачка Бања), Најлепша песма (Блаце), Фестивал народне музике „Златибор пева“ (Чајетина) и Војвођанске златне жице (Нови Сад). Труба, тамбурица и хармоника су инструменти који се најчешће појављују на такмичењима

²⁹ нпр. ЕХИТ, Нови Сад, зајечарска „Гитаријада“, „Trenchtown“ и „Summer 3P“ фестивали на Палићу, фестивал акустичарске музике у Сивцу, фестивал "Rock village" у Банатском Сокоцу, "Peace fest" у Димитровграду, фестивал „Nisomnia“ у Нишу и сл.

³⁰ У Србији се одржава 14 фестивала џеза и блуза, у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, Кањижи, Ваљеву, Косовској Митровици, Ужицу, Панчеву, Кикинди, Инђији, Сремској Митровици, Бачкој Паланци и Шапцу

извођача народне музике на музичким инструментима³¹. Такмичења извођача народне музике на хармоници се одржавају у Сокобањи, Стапару, Гацином Хану, Куршумлији, Мерошини и Смедереву.

Музичке манифестације имају дугу *традицију одржавања*, и по неколико деценија: Драгачевски сабор трубача (Гуча) 50 година, Прва хармоника (Сокобања) 48, Фестивал музичких друштава Војводине (Рума) 47, Мокрањчеви дани (Неготин) 45, Гитаријада (Зајечар) 44, Београдске музичке свечаности – БЕМУС и „Калемегдански сутони“ (Београд), по 42, Међународно такмичење музичке омладине (Београд) и Фестивал омладинских хорова Србије (Нови Пазар), по 40; Нишке музичке свечаности – НИМУС, 36; Музичке камерне свечаности „Октоих“ (Крагујевац) 35 година.

Табела 17 Музичке манифестације према традиционалности одржавања
Table 17. Music events in Serbia by traditionality

Дужина	Скала оцењивања	број манифестација
0-4	0	48
5-10	1	45
11-20	2	36
21-30	3	17
31-40	4	5
41 и више	5	7

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

У *пратећим манифестацијама* најчешће су заступљени музички садржаји (концерти других видова музике), ликовне изложбе, позоришне представе, промоције књига и књижевне вечери, излети у околину, стручни скупови, филмски програми, програми едукативног карактера, спортско-рекреативни програми, представљање фолклора и обичаја, сајмови.³²

³¹ У Србији се одржава осам фестивала тамбураша и тамбурашких оркестара: у Новом Саду („Бисерница Јанике Балажа“ и „Златна тамбурица“), у Бегечу, Старчеву, Змајеву, Руми, Вршцу и Ужицу.

³² Мокрањчеви дани, Неготин (ликовне изложбе и колонија Вратно; промоције књига, етно-изложбе, излети у околину, позоришне представе, концерти забавне музике, стручни скупови); Летње духовне академије музичке омладине „Студеница“ (предавања еминентних познавалаца средњовековне српске културе и уметности из области музикологије, историје уметности и религије); ЕХП, Нови Сад (сликање графита, позоришне представе, перформанси, трибине, филмови, програми едукативног карактера); „Trenchtown“ фестивал, Палић (филмске пројекције, промоције књига, позоришне представе, едукативно-креативне радионице); „Summer 3P“ фестивал, Палић (креативне радионице, кампање); Дани Јосифа Маринковића „Обзорја на Тиси“ Нови Бечеј (ликовне изложбе, концерти, књижевне вечери); Гитаријада, Зајечар (салон фотографије, сајам музичких издавачких кућа и

Табела 18. Број пратећих манифестација
Table 18. Number of events with associated content

Број пратећих манифестација	Скала оцењивања	Број манифестација
0	0	130
1	1	11
2	2	5
3	3	5
4	4	4
5 и више	5	3

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.srbija.travel/dogadjaji

По броју пратећих програма издвајају се ЕХИТ (Нови Сад) са 10, Гитаријада (Зајечар) са 7, Мокрањчеви дани (Неготин) са 5, Летња духовна академија музичке омладине „Студеница“, „Trenchtown“ фестивал (Палић), Четерешко прело и Сабор трубача у Гучи, са по 4.

Локације одржавања су: домови културе, позоришта, спортске хале и стадиони, сајамски простори (Београд, Нови Сад, Ниш), манастири и цркве (манастир Студеница, Синагога у Новом Саду, објекти СПЦ и сл.), археолошка налазишта и стара утврђења (Калемегдан, Петроварадинска тврђава, тврђава у Нишу), бање (Врњачка, Сокобања, Кањижа, Пролом), излетишта (Палић, излетишта поред Дунава, Тисе, Власине) улице и тргови, сеоска насеља, планина Златибор...

Табела 19. Удаљеност манифестација од туристички атрактивних локалитета
Table 19. Distance music events of attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	18
2-10	4	61
11-20	3	55
21-30	2	24
31-40	1	0
преко 40	0	0

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Време одржавања је током целе године, највише у периоду пролећа и лета (месеци мај и септембар). Фестивали забавне музике најчешћи су током маја, јула и августа. Фестивали народне музике се највише одржавају током маја и јуна месеца. Фестивали класичне музике се највише одржавају током септембра, октобра и јула месеца.

музичких часописа, изложбе); „Сабор трубача у Гучи“ (ликовне и етно-изложбе, представљање књига и књижевне вечери, пратећи музички програми, стручни скупови)

Као најчешћи *организатори музичких манифестација* издвајају се културни центри, 65 (41,12%), невладине организације, 32 (19,75%), медијске и продукцијске куће, 13 (8,02%), образовне институције и месне заједнице, по 10 (по 6,17%), Савез аматера Србије, 8 (4,94%), Српска православна црква, 7 (4,32%), и остали, 17 (10,49%). Према критеријумима организатора, 43 манифестације су међународног ранга (27,22%), 24 манифестације су националног (15,19%), 57 манифестација је регионалног (36,08%), а 36 манифестација је локалног ранга (22,78 %).

Табела 20. Ранг по географском пореклу посетилаца

Table 20 Rank by geographical origin of visitors

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	58
Околне општине	1	48
Из Покрајина и региона	2	30
Из Србије	3	9
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	11
Иностранства	5	2

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;

www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;

www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Само на фестивале ЕХИТ Нови Сад и Сабор трубача у Гучи, долазе посетиоци из више различитих држава, а на фестивале: Младост пева (Уздин), „Nišvil“ и „Nisomnia“ (Ниш), „Peace fest“ (Димитровград), FESS (Нови Пазар), фестивали „Trenchtown“ и „Summer 3P“ (Палић), Импровизована JAZZ музика (Кањижа), Златна труба Балкана (Зајечар), Тамбурица фест (Дероње) и „GO fest“ (Озаци), долазе посетиоци из околних земаља (Хрватска, Мађарска, Бугарска, Румунија, Босна и Херцеговина).

Табела 21. Ранг по географском пореклу учесника

Table 21. Rank by geographical origin of program participants

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	19
Околне општине	1	17
Из Покрајина и региона	2	44
Из Србије	3	23
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	20
Иностранства	5	35

Извор: према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com,

www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

У зависности од ранга, локације одржавања и дужине трајања, *број посетилаца* је од неколико стотина до неколико десетина хиљада, а *број учесника* од десетак до неколико стотина.

Табела 22. Број посетилаца музичких манифестација**Table 22.** Number of visitors

Број посетилаца	скала оцењивања	број манифестација
До 500	0	57
501-1000	1	41
1001-5000	2	15
5001-10000	3	2
10001-20000	4	9
преко 20000	5	9

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;

www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;

www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Фестивали које посећује највећи број људи су: ЕХИТ Нови Сад (300.000 посетилаца), Прва труба Драгачева, Гуча (600.000 посетилаца), Гитаријада, Зајечар (50.000 посетилаца), Фестивал народне музике „Драгиша Недовић“ (60.000 посетилаца), Фестивал забавне музике (40.000 посетилаца), Радијски фестивал фолк и народне музике у Врњачкој Бањи (50.000 посетилаца), „Nisomnija“ Ниш, и Интернационални фестивал уличних свирача, Нови Сад (40.000 посетилаца) и Тамбурица фест, Дероње (30.000 посетилаца). Према броју учесника, издвајају се: ЕХИТ (Нови Сад), Сабор трубача у Гучи, Међународне хорске свечаности (Ниш), Међународни фестивал хорова SANTEMUS (Зрењанин), Гитаријада (Зајечар) и Мокрањчеви дани (Неготин).

Највећу *уметничку вредност*, са просечном оценом 4, имају фестивали класичне, госпел (духовне) и хорске музике (Бемус, Београд; „Калемегдански сутони“, Београд; Номус, Нови Сад, Нимус, Ниш, Мокрањчеви дани). (Cross, 2000; Хаџић О. и др., 2005; Бјељац, Бранков, 2009; Бјељац, Ћурчић, 2010. а,б). Са просечном оценом 4, код посетилаца су најбоље оцењени следећи фестивали: ЕХИТ (Нови Сад), Гитаријада (Зајечар), „Nisomnija“ (Ниш), Бемус (Београд), Сабор трубача у Гучи, Прва хармоника (Сокобања) и „Summer 3Р“ фестивал на Палићу.

Када је реч о *економској групи критеријума*, локални и национални електронски и штампани *медији* музичке манифестације углавном прате тако што најаве њихово одржавање, и дају кратке извештаје по завршетку. Изузетак су манифестације чије промотивне активности трају константно, пре, током и по завршетку манифестације: ЕХИТ, Гитаријада у Зајечару, „Niswill“, Бемус, Номус, Сабор трубача у Гучи, фестивали забавне народне и класичне музике у Врњачкој Бањи, Импровизована џез музика у Кањижи, Прва хармоника у Сокобањи, „Trenchtown“ и „Summer 3Р“ фестивали на Палићу. Организовање традиционалних музичких манифестација има и огроман туристичко-промотивни значај за Србију, што потврђују

манифестиције попут Такмичења за песму Евровизије – ЕУРОСОНГ 2008. године у Београду, EXIT (UK Festival Awards 2007, у сарадњи са Yourope, европском асоцијацијом 40 највећих фестивала у Европи, доделили су EXIT-у престижну награду за најбољи европски фестивал у 2007. години, а у конкуренцији је за награду и 2010. године), (www.exitfest.org).

Мизичке манифестације добро су повезане са општинским туристичким организацијама и Туристичком организацијом Србије, и чине значајан елемент туристичке понуде Србије.

Политички утицаји обухватају тренутне друштвено-политичке прилике и стабилност региона у коме се одржава манифестација, као и колико манифестација има утицаја на друштвено-политичке прилике у региону одржавања. Музичке манифестације утичу и на стварање позитивног и негативног става код посетилаца и учесника (Табела 23).

Табела 23. Позитивни и негативни утицаји музичких фестивала
Table 23. Positive and negative impacts of music festivals

Позитивни утицаји	Негативни утицаји
1. стварање позитивног става посетилаца и према месту учесника према месту и држави одржавања	1. Стварање негативног става
2. промовисање позитивних вредности код младе популације	2. дрога
-повезивање омладине са простора бивше СФРЈ и Југоисточне Европе ³³ ;	3. проституција
-бунт против изолованости Србије од Европе и света ³⁴ ,	4. алкохолизам
-едукативне трибине и предавања посвећена борби против болести зависности ³⁵ , насиља и политичка едукација младих	5. национализам и шовинизам
3 приближавање младима богатства и аутохтоне вредности српске духовне музике, уметности и културе ³⁶	

Музичке манифестације, посебно класичне и забавне (рок и џез музика), најочитије представљају ефекте који утичу на стварање позитивног става посетилаца и учесника из иностранства према Србији, а и бољем међусобном разумевању становништва у мултиетничким

³³ „GO fest“ Опаца, EXIT Нови Сад, „Nisomnia“ Ниш, „Гитаријада“ у Зајечару; пројекти пограничне сарадње CARDS и PHARE (Нишавски Хоровод, Димитровград)

³⁴ Организују се едукативни програми и трибине за младе, чији је циљ даље укључивање Србије у Европску унију. Један од таквих пројеката је и "State of EXIT", као и представљање невладиних организација из Југоисточне Европе на сајму "Place to move", на фестивалу EXIT, као и сајам невладиних организација на зајечарској гитаријади (www.exitfest.org)

³⁵ EXIT, "Nisomnia"

³⁶ Летња духовна академија музичке омладине „Студеница“, Духовна школа „Корнелију у помен“

просторима Србије, односно бољем међусобном разумевању становништва Европе и света (Бјељац, 2006а; Бјељац, Ћурчић, 2010).

Еколошки утицаји који се стварају организовањем музичких манифестација (посебно рок фестивала) махом су негативни, у смислу загађења локације на којој се манифестација одржава великим количинама разних врста отпадака, као и великом буком, која утиче на околне стамбене просторе. То је посебно изражено током ЕХИТ-а и фестивала „Nisomnia“, који се одржавају и на просторима који представљају и споменике културе (Петроварадинска и Нишка тврђава), као и Сабора трубача у Гучи и фестивала „Summer 3P“ и „Trenchtown“ на Палићу. Преко организовања еколошких трибина и кампања, организатори наведених манифестација покушавају да подигну свест о потреби заштите животне средине код посетилаца.

Критеријум *капиталне инвестиције* указује да организовање музичких манифестација нема директан а ни индиректан утицај на изградњу капиталних објеката инфраструктуре и грађевинарства. Манифестације се одржавају у објектима старим неколико деценија и дешавају се само „козметичке промене“ – на пример, изградња летње позорнице на отвореном, минимално повећање капацитета за посетиоце у објектима одржавања, промена унутрашње декорације и слично. Слично је и код манифестација које се одржавају на отвореном простору, где се постављају монтажне бине и позорнице. Изузетак чини музичка манифестација Сабор трубача у Гучи, где држава од 2003. године, значајније улаже у инфраструктуру. Тако су пред почетак Сабора 2007. године, свечано отворена два пешачко-друмска моста, реновиране прилазне саобраћајнице, а 2010. године отворен и музеј трубе (www.saborguca.com).

Економски утицај музичких манифестација за место и регион одржавања је занемарљив. Скоро све манифестације се финансирају из општинских буџета или буџета Покрајинског секретаријата за образовање и културу Војводине, односно Министарства за културу Републике Србије, од донатора, спонзора и мањим делом од продатих улазница. Изузетак чине музичке манифестације попут ЕХИТ-а, Сабора трубача у Гучи, Гитаријаде у Зајечару, „Summer 3P“ фестивала, „Trenchtown“ фестивала и Фестивала забавне и народне музике у Врњачкој Бањи, који се финансирају из продатих улазница и других директних и индиректних економских утицаја. Поједине манифестације, попут „Go festa“ у Оџацима и Нишавског хоровада у Димитровграду, имају непрофитни карактер. Сарадња међу *стејкхолдерима*. Осим изузетака (ЕХИТ, Сабор трубача у Гучи, Фестивали класичне, забавне, народне музике у Врњачкој Бањи, Прва хармоника у Сокобањи), сарадња међу учесницима у организовању музичких

манифестација је слаба и недовољна, посебно у односу туристичких организација и институција културе. Пример позитивне сарадње међу учесницима у организовању је, на пример, потписан протокол о сарадњи између ЕХИТ тима и Града Новог Сада, јуна 2008. године, под слоганом „Цео град је фестивал“, како би се у наредне три године унапредили туристичка промоција и представљање града Новог Сада, са циљем да се садржаји које ЕХИТ нуди прошире и да се све постојеће туристичке манифестације у граду маркетиншки повежу са ЕХИТ-ом (www.exitfest.org).

Табела 24 Економска група критеријума музичких манифестација у Србији
Table 24. Economic group of criteria music events in Serbia

	Неуспешно	Маргинално	Добро	Веома Добро	Одлично
<i>Капиталне инвестиције</i>					
Пре	112	44	1	0	0
После	156	1	0	1	0
<i>Еколоски</i>					
Пре	141	16	5	0	0
После	144	11	3	0	0
<i>Медијско-промотивни</i>					
Пре	102	36	9	6	5
После	127	15	11	3	2
<i>Друштвено политички</i>					
Пре	112	24	12	1	9
После	108	28	13	5	4
<i>Економски</i>					
Пре	129	14	6	7	2
После	131	12	8	5	2
<i>Стакехолдер односи</i>					
Пре	101	42	4	9	2
После	125	20	2	9	2
<i>Сарадња са Туристичким Организацијама</i>					
Пре	119	14	7	8	10
После	116	25	3	8	6

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com www.manifestacije.com,

Анализирајући наведене критеријуме, издвојене су: традиционалне музичке манифестације које могу да чине самосталну туристичку вредност, манифестације које заузимају значајно место као допуна туристичког боравка у појединим туристичким местима и остале. У првој групи су три манифестације: Драгачевски сабор трубача, Гуча (115 бодова) ЕХИТ, Нови Сад (114 бода) и Прва хармоника, Сокобања (98 бодова). У другој је пет: Гитариада, Зајечар (85 бодова), Београдске музичке свечаности – Бемус (78 бодова), Мокрањчеви дани, Неготин (74 бода), Џез. Импровизована музика, Кањижа (74 бода), „Nisomnia“, Ниш (73 бода). У трећој категорији

се издвајају: фестивал „Trenchtown“, Палић (72 бода) и Летња духовна академија музичке омладине, Студеница (71 бод).

EXIT се, од 2000. године, у организацији невладине организације EXIT, одржава на Петроварадинској тврђави. Почео је крајем септембра, уочи првих демократских избора у Србији, а „током 100 програмских дана, на бесплатне концерте, представе, журке, трибине и филмске пројекције долазили су млади не само из Новог Сада већ и многобројни посетиоци из околине и других градова из земље. Одржано је 34 велика концерта на којима су свирали сви највећи бендови из земље, 12 представа, преко 120 пројекција филмова (неки су приказани премијерно у Новом Саду), 20 трибина, 40 великих журки, 11 перформанса.“ (www. exitfest.org). Од 2001. године, фестивал се одржава у јулу месецу и траје девет дана. Од 2002. године фестивал траје четири дана. Број посетилаца је 30.000 до 40.000, а долазе из целе Србије и иностранства (Велика Британија, Република Ирска, Аустралија, Јапан, Јамајка, Немачка, Финска, Мађарска, Хрватска, БиХ, Словенија и друге). На фестивалу учествују домаћи и страни извођачи (из САД, Велике Британије, Данске, Немачке, Ирске, Хрватске и других држава) модерних музичких праваца.

Слика 7 EXIT Нови Сад
 Photo 7 EXIT music festival Novi Sad
 Photo by www.manifestacije.com

Сабор трубаџа се одржава од 1961. године, у месту Гуча, општина Лучани, у организацији Центра за културу спорт и туризам „Драгачево“. На првом фестивалу учествовала су само четири оркестра, из Драгачева.

Сабор траје пет дана и на њему се бирају најбољи оркестри и трубачи Србије, који су се квалификовали на предтакмичењима у Бољевцу (Источна Србија), Лучанима (млади трубачи централне и западне Србије), Сурдулици (јужна Србија), Котражи (централна Србија), Златибору (западна Србија), Ковачици (Војводина). Кроз ова предтакмичења прође неколико стотина оркестара, а у Гучи их се такмичи 35 до 40. Победници фестивала учествују на великом броју музичких фестивала у свету (у Њујорку, Токију, Бечу, Паризу, Москви, Мелбурну..). Програми се одвијају на трговима и улицама Драгачева, фудбалском стадиону и испред црквене порте. Пратећи програми су изложбе старих заната, промоције књига, етнолошке и историјске изложбе, спортски вишебој (скокови у вис и у даљ из места, рвање у кости, гађање јабуке кроз прстен), изложба народне ношње и такмичење за најлепшу ношњу, такмичење у казивању народних здравица, представљање гастрономских специјалитета Драгачева. Од 2010. године одржава се и међународно такмичење за прву трубу света, на којем учествује више од 1.500 учесника из Србије и других држава света. Ову манифестацију посети око 600.000 посетилаца (www.sabortrubaca.com)

Слика 8 Финално вече Сабора трубача у Гучи photo by D.Štrbac
Photo 8. Final night trumpet competition in Guča

Прва српска хармоника, манифестација такмичарског карактера, први пут је одржана 1962. године. Име фестивала се мењало током година, најпре се звао Прва хармоника Сокобање, Србије па Југославије, а данас је то Међународни фестивал „Прва хармоника – Сокобања“. Кроз овај фестивал, прошло је више хиљада такмичара. Многи победници, данас су еминентни стручњаци и професори на академијама, шефови великих оркестара, мајстори хармонике. Такмичари су подељени у 8 категорија: петлићи до 10 година, пионери 10-12 год., старији пионери 12-14 год., млађи јуниори 14-16 год., јуниори 16-18 год., сениори преко 18 год., дует хармоника до 15 год., дует хармоника преко 15 год. старости. Фестивал се одвија у две етапе: предтакмичење или четвртфинале се одржава у десетак градова у Србији и Македонији у виду јавне аудиције, полуфинале у јулу и финале у августу, на летњој позорници „Врело“ у Сокобањи. Фестивал прате концерти најпознатијих звезда домаће естраде. (www.sokobanja.rs)

Ликовне манифестације

Уметници кроз ликовна дела, налазећи инспирацију у природним и друштвеним мотивима геопростора, представљају различите елементе средине, што служи као основа за осмишљавање манифестација са ликовним карактером. Богатство инспирације омогућило је формирање колонија ликовних уметника са традицијом одржавања. У оквиру њих се одвијају сусрети ликовних уметника, историчара уметности, ликовних критичара и других. *По садржају* су сликарске, вајарске и мешовите (Бјељац, Бранков 2009) односно, према Улусу³⁷, издавају се сликарска, графичка и вајарска секција (www.ulus.art.org). Према УЛУПУДС-у³⁸, издавају се секције за архитектуру, дизајн, вајарство, текстил и савремено одевање, керамику, сценографију и костимографију, сликарство и графику, фотографију и историју уметности (www.ulupuds.org.rs). На територији Србије је, у 2010. години, одржано 172 традиционалне ликовне манифестације у 73 насеља.

Сликарске (уметничке, ликовне), спадају међу најстарије уметничке манифестације у Србији, те се по традицији одржавања, издавају: Јесења изложба Улуса, Београд, 82 године; Ликовна колонија, Сента, 58; Мајска изложба графике, Београд, Уметничка колонија, Бачка Топола и „Ковачички октобар“ по 57; Уметничка колонија, Ечка, 54;

³⁷ Удружење ликовних уметника Србије, основано 1919. године, а наставило је деловање првог професионалног „удружења српских уметника за пластичне уметности и музику“, основаног у Београду, 1898. године.

³⁸ Удружење ликовних уметника примењених уметности и дизајнера Србије, основано 1956. године

Октобарски ликовни салон, Шабац, 52; Октобарски салон, Београд и Меморијал „Надежде Петровић“, Чачак, по 51; Ликовни салон аматера Србије, Београд, и Међународна изложба фотографије „Златно око“, Нови Сад, по 50; Сићевачка ликовна колонија³⁹ 47; Међународни бијенале илустрације „Златно перо Београда“⁴⁰, 45; Смotra уметности „Мермер и звуци“, Аранђеловац, 44; Међународна изложба карикатуре „Пјер“⁴¹, Београд, Међународна ликовна колонија извиђача сликара – „Палета“, Уздин, и Борковачка ликовна колонија, по 43; Тријенале керамике Суботица–Београд, Ликовна колонија „Делиблатски песак“, Панчево, и Пролећна изложба Улуса, по 42; Ликовни салон, Нови Сад, Салон уметности, Панчево, Ликовни салон, Врбас, и Подунавска ликовна колонија, Сремски Карловци, по 39; Липовачка сликарска колонија 37; Међународна фото-колонија „Ђавоља варош“, Куршумлија, 36; „Беловодска розета“, Ликовна колонија „Студеница“ и Ликовна колонија „Сопоћанска свитања“, по 35; Сремскомитровачки ликовни салон, 34; Ликовна колонија „Јаловик“ и Међународна изложба уметничких фотографија, Пожаревац; 33; Салон архитектуре, Београд, 32 године.

Табела 25. Ликовне манифестације према традиционалности одржавања
Table 25. Fine events by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	20
5 до 10	1	40
11 до 20	2	70
21 до 30	3	11
31 до 40	4	12
41 и више година	5	19

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.srbija.travel/dogadjaji

Пратећи програми код ликовних манифестација су етнографског, верског, музичког и позоришног садржаја. По броју и атрактивности програма пратећих садржаја, издвајају се: „Мермер и звуци“, Аранђеловац (8 пратећих програма), Тријенале керамике, Београд, Суботица (6), „Ковачички октобар“ (11) и Фестивал ауторског стрипа „Грр“, Панчево (5).

³⁹ Од 1964. године константно, а први пут одржана 1905. године, а основала ју је сликарка Надежда Петровић

⁴⁰ Формирана као бијенале 1990, а основана 1959. као јединствена југословенска изложба

⁴¹ Посвећена карикатуристи Пјеру Крижанићу

Табела 26. Број пратећих манифестација
Table 26. Number of events with associated content

Број пратећих манифестација	Скала оцењивања	Број манифестација
0	0	153
1	1	6
2	2	6
3	3	2
4	4	3
5 и више	5	4

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.srbija.travel/dogadjaji

Манифестације које се организују на локацији која представља и туристички атрактивни локалитет се одржавају: у градовима и општинским центрима; на планинама – Златибор, Хомољске, Шар-планина, Стара планина и Фрушка гора; у Сокобањи, бањи Кањижи, Гамзиградској бањи, Бањи Ковиљачи, Буковичкој бањи, Овчар бањи, Сремским Карловцима, Тршићу; манастирима – Грачаница, Студеница, Сопоћани, Раваница, Манасија, Поганово; излетиштима (Борковац, Лисине), Каштел Ечка, на природно-географски атрактивним локалитетима попут Ђавоље вароши⁴², Сићевачке клисуре, Делиблатске пешчаре; у туристичким местима поред река (Кладово, Велико Градиште, Бачка Паланка, Бечеј), на археолошким локалитетима попут Царичиног града (Лебане), Сокограда, Гамзиграда.

Табела 27. Удаљеност манифестација од туристички атрактивних локалитета
Table 27. Distance fine art events of attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	24
2-10	4	79
11-20	3	43
21-30	2	19
31-40	1	4
преко 40	0	3

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs;
www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Време одржавања и дужина трајања ликовних манифестација је најчешће неколико недеља, али има манифестација које се одржавају и по месец дана, а одржавају се, осим у фебруару, током целе године. Ликовне манифестације се одржавају, једном годишње, бијенално (сваке друге

⁴² ликовна колонија, колонија фотографије

године) и тријенално (сваке треће године). Према месецима, највише се одржавају у августу, септембру, октобру и мају.

Организатори ликовних манифестација су, најчешће, центри за културу 62 (36,05%) и галерије 34 (19,77%), затим, удружења ликовних уметника 22 (12,79%), месне заједнице 12 (6,98%), музеји и невладине организације по 10 (по 5,81%) и осталих је 22 (12,79%) Према организаторима, међународног ранга је 60 ликовних манифестација (34,88% од укупног броја ликовних манифестација), 33 је републичког (19,19%); 53 регионалног (30,83%) и 27 манифестација локалног ранга (15,70%). У зависности од ранга, локације одржавања и дужине трајања, број учесника је од десетак до неколико стотина, а пореклом су из Србије и других држава света. (табела 28).

Табела 28. Број учесника ликовних манифестација
Table 28. Number of fine arts events program participants

Број учесника	скала оцењивања	број манифестација
До 10	0	52
11-50	1	65
51-100	2	45
101-500	3	10
501-1000	4	0
преко 1000	5	0

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs www.srbija.travel/dogadjaji

По броју учесника, издвајају се: Бијенале илустрације „Златно перо“, „Жене сликари“, „У светлости Милене“, Балканска ревија стрипа, Бијенале цртежа и мале пластике, „Мермер и звуци“, „Широка стаза“, „Ковачички октобар“, „Беловодска розета“ и колонија „Сићево“.

Табела 29. Ранг по географском пореклу учесника
Table 29. Rank by geographical origin of visitors

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	0
Околне општине	1	34
Из Покрајина и региона	2	45
Из Србије	3	33
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	24
Иностранства	5	36

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

По географском пореклу учесника, издвајају се манифестације: Ликовна колонија „Делиблато“, Фестивал ауторског стрипа „Грр“,

Панчево; Бијенале илустрације „Златни осмех“, Салон стрипа, Београд, Графичко бијенале „Сува Игла“, Ужице, Симпозијум теракоте – Тетга, Кикинда, Изложба фотографије „Златно око“, Нови Сад, и др. *Уметничка вредност* ликовних манифестација је пет, а задовољство посетилаца који после колоније обиђу дела, која буду изложена у галеријама и музејима, (током године их обиђе и неколико хиљада људи) је четири. (Бјељац, Бранков, 2009)

Са *капиталним инвестицијама* је исти случај као и код већине етнографских и осталих уметничких манифестација – дешавају се само „козметичке промене“, осим код „Ковачичког октобра“, где је за потребе излагања дела и рад изграђена галерија. *Економски утицај* ликовних манифестација је занемарљив, јер се углавном финансирају из буџета (од локалног до републичког нивоа).

Сарадња међу *стејкхолдерима* је маргинална. Сарадња организатора ликовних манифестација са туристичким организацијама је такође маргинална. Та сарадња се углавном своди на стављање термина одржавања ликовних манифестација у календаре приредби општинских туристичких организација. Изузетак су туристичке организације Сокобање, Аранђеловца и Кнића, које учествују у организовању ликовних манифестација „Сокоград“, „Мермер и звуци“ и „Гружанска јесен“.

Медијска праћеност ликовних манифестација одвија се тако што електронски и штампани медији углавном најаве и прате њихово одржавање, уз кратке извештаје по завршетку. Изузетак су манифестације које имају и своје сталне презентације на Интернету (веб-сајтове), те су садржаји програма са фото-галеријама и другим вестима и дешавањима стално доступни.

Када говоримо о политичком утицају, ликовне манифестације ликовне манифестације могу утицати на стварање позитивног става посетилаца и учесника из иностранства према месту и региону одржавања, а тиме и према Србији.

Еколошки утицаји су код одржавања ликовних манифестација значајни утолико што се одржавају на туристички атрактивним природно-географским локалитетима, а у неким случајевима и тема ликовне колоније буде у вези са природом и екологијом.

После извршене валоризације ликовних манифестација, можемо констатовати да се ниједна ликовна манифестација не налази у првој категорији туристички валоризованих ликовних манифестација. У другој категорији су две ликовне манифестације: „Мермер и звуци“, Аранђеловац (78 бодова) и „Ковачички октобар“ (75 бодова), а у трећој се издвајају: Уметничка колонија Ечка (72 бода), Ликовна колонија „Делиблатски

песак“ (69 бодова), Меморијал „Надежда Петровић“, Чачак (66 бодова) и Ликовна колонија „Сићево“ (66 бодова)

Мермер и звуци. У периоду од 1966. до 1973. године осмишљена су три облика културно-уметничког деловања, сваки са специфичним одликама, али програмски међусобно комплементарно повезана: Симпозијум скулптуре „Бели Венчац“ 1966. године, Смотра „Мермер и звуци“ 1968. године и Међународни фестивал „Свет керамике“ 1973. са својим симпозијумима од 1974. године. На дан 4. јула 1968. године први пут су се огласиле фанфаре и најавиле сусрет звука са мермером и смотру највреднијих музичких, фолклорних, драмских, балетских, књижевних, ликовних и филмских остварења. Посебно место у програмима Смотре заузимају истакнута имена разноврсних и реномираних уметника – књижевника, критичара, редитеља, театролога, композитора, диригената, новинара, публициста, политичара и културних посленика. Од 1973. године синтези мермера и звука придружују се и керамичари, рађа се Међународни фестивал „Свет керамике“. Од 1974. године свакога лета у Аранђеловцу се окупљају керамичари из Србије и иностранства. У Народном музеју у Аранђеловцу налази се збирка уметничке керамике овог фестивала, са око 800 комада уметничких дела насталих на Смотри уметности „Мермер и звуци“. (www.mermerizvuci.com).

Књижевне манифестације

Књижевне манифестације имају значајан удео као туристички атрактивни програми. Осим као елемент допуне туристичког боравка, посебно у бањским и градским туристичким центрима, књижевне манифестације могу бити самостални облици, који имају туристичку вредност и привлаче посетиоце. Имају традицију одржавања, посебно после Другог светског рата. Према садржају програма, можемо издвојити: „књижевне вечери, сајмове, књижевне колоније и сусрете, фестивале рецитације и поезије, дане хумора и сатире, такмичења у беседништву; приредбе посвећене сећању на истакнуте књижевнике (меморијали)“ (Бјељац 2006а, Ћурчић и др, 2008; Бјељац, Ћурчић, 2008). Организује се 124 књижевних манифестација.

Књижевних вечери се одржава 17 (29,03% од укупног броја књижевних манифестација) и оне представљају допуну туристичке и културне понуде, на локалном и регионалном нивоу. Најчешће трају један дан. То су манифестације: Књижевно лето (Врњачка Бања), Дани књиге (Кладово), Месец књиге (Бојник, Владимирци, Смедерево, Тутин, Кула), књижевне вечери (Коцељево, Ражањ, Суботица, Чока), Десанкино михољско лето (Ваљево), Песничке вечери (Чока), Дани поезије (Сента) и

сличне. У Србији се организује и 34 *колоније и сусрета* (27,42% од укупног броја књижевних манифестација) у: Кањижи, Београду, Новом Саду, Јагодини, Ваљеву, Краљеву, Пријеполу, Параћину, Новом Пазару, Житишту и Крушевцу. Трају од три до седам дана. Одржава се и 29 манифестација (23,39%), које окупљају ствараоце љубавне и родољубиве поезије. Издвајају се Уздин, Нови Сад, Прибој, Барајево, Палић. Трају три до пет дана.

Међу књижевним манифестацијама су и четири манифестације *хумора и сатире* (3,23% од укупног броја књижевних манифестација у Србији): у Крушевцу (Бјељац, Ђурчић, 2007), Тополи, Торку и Куцури. Оне трају од три до седам дана. Евидентирани су и манифестације које имају за циљ очување *говорног*, књижевног језика. На територији Србије се одржава шест таквих манифестација: у Сремској Митровици, Пироту, Тителу, Баваништу, Сенти, Ади и Београду. Трају до три дана.

Меморијали су манифестације посвећене истакнутим књижевним ствараоцима са територије Србије. Организује се 34 меморијала, посвећених књижевницима значајним за српску историју и културу, као и књижевницима значајним за историју и културу националних мањина у Србији. Трају три, седам или месец дана. Меморијали имају дугу традицију одржавања, и по неколико деценија: Вуков сабор у Тршићу организује се већ 78 година; Међународна књижевна колонија Кањижа, 59; Липарске вечери – Ђурини дани (Српска Црња) 50; Међународни сусрети писача (Београд) и „Путеви класја“ – фестивал румунске поезије (Уздин), по 48; Дисово пролеће (Чачак), Борина недеља (Врање) и Сентелекијеви дани (Сивац), по 44; Драинчеви књижевни сусрети, 43; Смедеревска песничка јесен, 41; Фестивал (ЈУ) поезије младих (Врбас), Књижевна награда „Бранко Миљковић“ (Ниш), по 40; Бранково коло (Сремски Карловци), 39; Доситејеви дани, 37; Милици у походе, 35; Меморијал Кароља Сирмаиа (Темерин-Врбас), 35; Рукописи (Панчево), и Књижевни сусрети у Тутину, по 33; Слово с Лима (Пријеполје-Пљевља), 32 година и др. (табела 30)

Табела 30. Књижевне манифестације према традиционалности одржавања

Table 30 Literary events by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	11
5 до 10	1	21
11 до 20	2	49
21 до 30	3	13
31 до 40	4	10
41 и више година	5	10 ⁴³

Извор: ;www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; Бјељац, Ђурчић 2008а;

⁴³ манифестација "Месец књиге", која се одржава по општинама, више од 40 година

Пратеће манифестације књижевних манифестација најчешће су музичког, ликовног, позоришног и научно-стручног карактера. Према броју пратећих манифестација, издвајају се: Бранково коло, са 70 различитих програма; Вуков сабор, са 16; Борина недеља и Међународни сусрети писаца, Београд,⁴⁴ по 11; Књижевна колонија, Кањижа, 10; Дисово пролеће, 9; Међународни књижевни фестивал, Нови Сад, 8 програма

Табела 31. Број пратећих манифестација
Table 31. Number of events with associated content

Број пратећих манифестација	Скала оцењивања	Број манифестација
0	0	42
1	1	28
2	2	19
3	3	14
4	4	9
5 и више	5	12

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Места одржавања су: библиотеке, галерије, домови културе, сајамски простори (Београд, Нови Сад, Ниш), Филозофски и Филолошки факултет (Београд), спомен-куће/музеји (у местима рођења истакнутих књижевника), основне школе, паркови, Матица Српска (Нови Сад), манастири и цркве (Жича, Љубостиња, Манасија, Троноша, Старо и Ново Хопово, Круседол, Грачаница, Горњак, Нова Раваница, Раваница, Саборна црква у Сремским Карловцима, Црква у Бранковини), археолошка налазишта и стара утврђења (Сирмијум, Гамзиград, Нишка тврђава, Рамска, Смедеревска), бањски простори (бања Кањижа, Бања Ковиљача, Врњачка Бања, бања Врдник), излетишта (Стражилово, Палић, Бранковина, Чортановци), сеоска насеља. (табела 32)

Табела 32. Удаљеност од туристички атрактивних локалитета
Table 32 Distance literary events of attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	25
2-10	4	24
11-20	3	32
21-30	2	19
31-40	1	10
преко 40	0	8

Извор: www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; Бјељац, Ђурчић 2008а

⁴⁴ организују се и излети у околину, уз посете манифестацијама књижевног карактера у Мрчајевцима и Младеновцу

Манифестације као што су Фестивал беседништва „Sirmium lux verbi“, Доситејеви дани, Милици у походе, Жичка хрисовуља, ЈУ Поет фест, књижевне колоније у Кањижи и Сићеву, Вуков сабор, Десанкини мајски разговори и Липарски дани – Ђурини дани, примери су књижевних манифестација које за локацију користе и туристички атрактивне локалитете. Трају најчешће од један до три дана, али има манифестација које се одржавају и по месец дана. Одржавају се највише у пролећним и јесењим месецима.

Организатори традиционалних књижевних манифестација најчешће су институције: домови културе (културни центри) са 69 (55,65%), библиотеке 15 (12,10%), невладине организације 19 (15,32%) и други 21 (16,93%). Према критеријумима организатора, у Србији се одржава 21 међународна књижевна традиционална манифестација (16,93% од укупног броја књижевних манифестација), 31 локална (25,00%), 41 регионална (33,07%) и 31 републичка књижевна манифестација (25,00%). Број посетилаца је од неколико стотина до неколико десетина хиљада, а број учесника од десетак до неколико стотина.

Табела 36. Ранг по географском пореклу посетиоца

Table 36. Rank by geographical origin of visitors

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	61
Околне општине	1	37
Из Покрајина и региона	2	21
Из Србије	3	2
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	3
Иностранства	5	0

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs;; www.srbija.travel/dogadjaji

Књижевне манифестације, највише посећују посетиоци из општине у којој се одржава или из околних општина. Изузетак су манифестације Слово с Лима (Пријепоље-Пљевља) и Сусрети књижевника с границе (Сечањ-Темишвар-Чонград), где су посетиоци из Србије и Црне Горе, односно Србије, Мађарске и Румуније; као и Бранково коло (Сремски Карловци), Књижевно лето (Врњачка Бања), и Вуков сабор (Тршић), где су посетиоци из разних крајева Србије.

Табела 37. Ранг по географском пореклу учесника
Table 37. Rank by geographical origin of program participants

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	7
Околне општине	1	12
Из Покрајина и региона	2	33
Из Србије	3	37
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	23
Иностранства	5	12

Извор www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs;

Десанкини михољски дани, Међународни сусрети писаца, књижевне колоније у Београду, Новом Саду, Сићеву и Кањижи, Фестивал хумора „Златна кацига“ (Крушевац), Песнички сусрети (Мрчајевци), Просефест (Нови Сад), Хаику фестивал (Оџаци), Песничка јесен (Смедерево), Уметност и папир (Чачак) – на овим манифестацијама учесници програма су из разних држава Европе и света.

Табела 38. Број посетилаца књижевних манифестација
Table 38. Number of visitors literary events

Број посетилаца	скала оцењивања	број манифестација
До 500	0	66
501-1000	1	38
1001-5000	2	14
5001-10000	3	1
10001-20000	4	0
преко 20000	5	2

Извор: www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; Бјељац, Ђурчић 2008

Књижевне манифестације Вуков сабор и Бранково коло, са преко 30.000 посетилаца имају највећу посету, а по броју посетилаца се истичу и Књижевно лето (Врњачка Бања), Доситејеви дани, Милици у походе, Борина недеља, Кочићеви дани (Челарево), Липарски дани – Дани Ђуре Јакшића, Пусторечке вечери (Бојник) и Видовданско песничко причешће (Грачаница).

Табела 39. Број учесника књижевних манифестација**Table 39.** Number of program participants

Број учесника	скала оцењивања	број манифестација
До 10	0	5
11-50	1	51
51-100	2	42
101-500	3	16
501-1000	4	0
преко 1000	5	2

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, ,

Бранково коло и Вуков сабор имају и највећи број учесника, преко 1.000, а по броју учесника истичу се и: Кочићеви дани (Челарево), Липарски дани – Дани Ђуре Јакшића, Дани Мирослава Антића (Мокрин) и Борина недеља. Уметничка вредност књижевних манифестација је пет, а задовољство посетилаца четири.

Код економске групе критеријума оцена је слична као и код свих уметничких манифестација, а изузетак је Вуков сабор, где је у оквиру капиталних инвестиција, током 2010. изграђена „кућа писаца“, а улагано је и у инфраструктуру. Осим изузетака (Бранково коло) сарадња међу учесницима у организовању како књижевних, тако и осталих уметничких манифестација је слаба и недовољна, посебно у односу туристичких организација и институција културе. Локални и национални електронски и штампани медији књижевне манифестације углавном прате тако што најаве њихово одржавање, уз кратке извештаје по завршетку. Изузетак су Међународни сусрети писаца, Бранково коло и Вуков сабор, где промотивне активности трају константно, пре, током и по завршетку манифестације.

Књижевне манифестације, као и сви остали видови уметничких манифестација у Србији, представљају ефекте који утичу на стварање позитивног става посетилаца и учесника из иностранства према Србији, а такође и бољем међусобном разумевању становништва у мултиетничким просторима Србије, односно, у случају организовања манифестација међународног ранга, бољем међусобном разумевању становништва Европе и света. Код књижевних манифестација се по том основу издвајају све међународне, а значајне су и неке, по рангу националне и регионалне манифестације (табела 40).

Табела 40. Економска група критеријума књижевних манифестација у Србији
Table 40. Economic group of criteria literary events in Serbia

	Неуспешно	Маргинално	Добро	Веома Добро	Одлично
<i>Капиталне инвестиције</i>					
Пре	88	35	0	1	0
После	104	19	0	1	0
<i>Еколоски</i>					
Пре	88	26	10	0	0
После	104	18	2	0	0
<i>Медијско-промотивни</i>					
Пре	95	8	18	3	0
После	101	6	14	3	0
<i>Друштвено политички</i>					
Пре	0	72	11	9	32
После	0	72	17	25	9
<i>Економски</i>					
Пре	70	52	2	0	0
После	101	23	0	0	0
<i>Стакехолдер односи</i>					
Пре	100	17	6	1	0
После	103	14	6	1	0
<i>Сарадња са Туристичким Организацијама</i>					
Пре	118		0	2	4
После	118		0	0	4

Извор: према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com,

На основу извршене туристичке валоризације традиционалних књижевних манифестација у Србији издваја се једна манифестација у првој категорији – Вуков сабор, Тршић (104 бода), и једна у другој – Бранково коло, Сремски Карловци (93 бода). Остале су у трећој категорији а издвајају се: Књижевна колонија Кањижа (71 бод), Међународни сусрети писаца, Београд (71 бод), Књижевна колонија, Београд-Чортановци (65 бодова) и Књижевно лето, Врњачка Бања (65 бодова).

Вуков сабор се одржава у Лозници и Тршићу, родном месту реформатора српског језика Вука Стефановића Караџића, од 1933. године, у трајању од седам дана, половином септембра. Број посетилаца је више од 30.000 из Србије и иностранства. Поред изложби, књижевних сусрета, музичко-сценских наступа и других културних збивања у којима учествују уметници из Србије, током саборских дана наступају и гости из иностранства. Највећи број манифестација одржава се у Лозници, а завршна свечаност је у Тршићу. Сабор се завршава поселом. Организатори Вуковог сабора су Центар за културу „Вук Караџић“ и општина Лозница, а покровитељи Министарство културе, Министарство просвете и Министарство науке Владе Републике Србије. (Бјељац, Ђурчић, 2008а).

Филмске манифестације

Овај вид уметничких манифестација има значајан удео као елемент допуне боравка туриста, а одржава се у великим градовима и туристичким насељима. Према садржају, филмске манифестације се деле на: фестивале играног филма 10 (31,25%) фестивале документарног филма 16 (50,00%), фестивале анимираног филма 4 (12,50%) и видео фестивале 2 (6,25%). (Бјељац, 2006). У Србији се одржава 32 филмска фестивала у 13 насеља.

Према традицији одржавања, издвајају се: Београдски фестивал документарног и краткометражног филма, 57 година; Филмски сусрети, Ниш, 45; Фестивал филма „Живот на селу“ – ЖИСЕЛ, Омољица, 40; Филмски фестивал Сопот, 39; ФЕСТ, Београд, 38; и Фестивал филмског сценарија, Врњачка Бања, 34 године. Пратеће манифестације су везане за теме из области филма; ту су ревије филмова, ретроспективе познатих глумаца и редитеља, трибине, округли столови, изложбе фотографија, ликовне изложбе, радионице и слично. По броју пратећих манифестација, издвајају се: Међународни фестивал туристичког и еколошког филма – „Silafest“ (Silver Lake Film Festival), Велико Градиште са 8 пратећих програма⁴⁵, фестивал филма „Живот на селу“ – ЖИСЕЛ, Омољица, са 6⁴⁶, и Филмски фестивал Палић, са 5. Локације одржавања су биоскопске сале, домови културе, а као организатори се појављују центри за културу (домови културе) – 16 или 48,39%, невладине организације – 6 или 19,35%, филмска предузећа – 5 или 16,13% и остали (туристичке организације, продукцијске куће, музеј, спортско друштво) – 5, тј. 16,13%. Одржавају се током целе године, највише током лета. (графикон 22). Трају пет до десет дана.

Места одржавања су бањска туристичка места (Горња Трепча, Нишка бања Врњачка Бања, Палић, Кањижа), као велики градски центри (Нови Сад, Београд), Велико Градиште и Мокра гора као туристичка насеља, односно филмски фестивали: Зимска радионица анимираног филма, Филмски сусрети, Фестивал филмског сценарија, међународни филмски фестивали Палић, Кањижа; Фестивал мађарског филма, Међународни фестивал археолошког филма, међународни филмски и музички фестивал „Кустендорф“, и „Silafest“ (табела 41).

⁴⁵ Излети бродом Дунавом до Рама и Голупца, округли столови везани за екологију и туризам, ликовне изложбе, спортска такмичења, риболовачка такмичења, гастрономска такмичења и сл.

⁴⁶ Изложба фотографија, ликовна изложба, (обе са темама живота на селу) такмичење у кувању рибље чорбе, промоције књига, вече фолклора, вече поп музике

Табела 41 Удаљеност од туристички атрактивних локалитета
Table 41. Distance film festivals events from attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	9
2-10	4	12
11-20	3	7
21-30	2	4
31-40	1	0
преко 40	0	0

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs, www.srbija.travel/dogadjaji

Према критеријумима организатора, у Србији се одржава 21 међународни филмски фестивал (67,74% од укупног броја филмских манифестација). Осим међународних, одржава се и шест филмских фестивала републичког (19,35%) и четири регионалног ранга (12,90%).

По географском пореклу посетилаца, издвајају се три фестивала: ФЕСТ, Београд, Фестивал филмског сценарија, Врњачка Бања, и „Филмски сусрети“, Нишка бања, који имају посетиоце из разних крајева Србије, а код осталих, посетиоци су из околних региона (4), околних општина (9) и исте општине (16). Према географском пореклу учесника, ако се посматра држава порекла из које је филм, 17 филмских фестивала би било са филмовима из иностранства, четири из држава у окружењу, шест са простора Србије и четири регионална. Ако би се посматрали гости из иностранства, који долазе да промовишу фестивал и своје филмове, издваја се пет фестивала: ФЕСТ, „Кустендорф“, Фестивал документарног и дугометражног филма, Зимска радионица анимираног филма и студентски филмски камп „Интеракција“; пет би било републичког ранга, а 21 регионалног. Број посетилаца филмских манифестација је од неколико стотина до неколико хиљада. Издвајају се: ФЕСТ, са око 100.000 посетилаца годишње, и Фестивал ауторског филма Београд и Филмски фестивал Палић, са преко 20.000 посетилаца. (табела 42)

Табела 42. Број посетилаца манифестација
Table 42. Number of visitors

Број посетилаца	скала оцењивања	број манифестација
До 500	0	3
501-1000	1	3
1001-5000	2	13
5001-10000	3	8
10001-20000	4	2
преко 20000	5	3

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Број учесника програма је од неколико десетина, до неколико стотина. Издвајају се: „Silafest“, Филмски фестивал Палић, Београдски фестивал документарног и дугометражног филма, Фестивал филмског сценарија, Филмски сусрети, Зимска радионица анимираног филма, „Интеракција“, „Пауново перо“ и ЖИСЕЛ. Уметничка вредност фестивала документарног филма је пет а играног, анимираног и видео четири. Задовољство посетилаца је четири.

Ако посматрамо, економску групу критеријума, капиталне инвестиције су имале маргиналан утицај. Код еколошких утицаја, осим код фестивала „Silafest“, фестивала ЖИСЕЛ⁴⁷ и етнофестивала филма и фотографије „Пауново перо“, где се пројекцијама филмова на тему екологија и организовањем стручних трибина⁴⁸; утиче на еколошку свест и едукацију посетилаца и учесника, остали фестивали имају маргинални утицај. Код медијско-промотивног утицаја, већина фестивала документарног филма има и значајан туристичко-пропагандни и промотивни утицај за регион у коме се одржава, као и за Србију у целини,⁴⁹ попут „Silafesta“, ЖИСЕЛ-а, Фестивала подводног филма, фестивала ауторског филма. Код фестивала играног филма, попут ФЕСТ-а, Филмског фестивала Палић, „Кустендорфа“, Филмских сусрета и Фестивала филмског сценарија, посебан медијско-промотивни значај има долазак познатих глумаца и редитеља из Србије и иностранства. Сви фестивали филма су економски субвенционисани од стране државе (од локалног до републичког нивоа), али поједини фестивали играног филма имају и одређену економску добит, од продатих улазница. Програми појединих фестивала (ФЕСТ, фестивали документарног филма) садржајем филмских тема имају и значајан друштвено-политички и едукативан утицај. Сарадња међу стејкхолдерима је маргинална; изузетак су: ФЕСТ, „Silafest“, Београдски фестивал документарног и дугометражног филма, Филмски сусрети, Фестивал филмског сценарија, Филмски фестивал Палић и Сматра археолошког филма, где је сарадња добра.

На основу извршене туристичке валоризације филмских манифестација све филмске манифестације су у трећој категорији валоризованих туристичких манифестација, а по бодовима се издвајају: ФЕСТ, Београд (71 бод), Филмски фестивал Палић (68 бодова), Филмски

⁴⁷ теме живот на селу, архитектура, старо и ново у микросвету живота на селу (www.zaprokul.org.rs)

⁴⁸ Округли сто на тему Заштићене природне вредности подунавља и његови екотуристички потенцијали, 2010 године (www.silafest.com)

⁴⁹ не само одржавањем у туристички атрактивним просторима, него и тематиком појединих филмских остварења

сусрети, Ниш (66 бодова), Фестивал филмског сценарија, Врњачка Бања (66 бодова) и Фестивал документарног и дугометражног филма, Београд (66 бодова).

ФЕСТ – Први ФЕЕСТ, под насловом „Храбри нови свет”, отворен је 9. јануара 1971. у Дому синдиката, пројекцијом филма „Mesh” Роберта Алтмана. Замишљен као годишњи пресек најбољих филмова сезоне, београдски Међународни филмски фестивал ФЕЕСТ израстао је у једну од најзначајнијих филмских смотри и постао један од главних догађаја у културном животу Београда и Србије. Оно што га краси свих протеклих деценија је чињеница да је широм отворен за све кинематографије света и за све релевантне ауторе, али и филмове који се неће наћи на биоскопском репертоару. Важност ФЕЕСТ-а се огледа и у чињеници да је београдска публика (путем ревија филмова са ФЕЕСТ-а у свим већим градовима Србије и публика у Србији) имала прилику да се са филмовима неких од највећих редитеља данашњице по први пут сретне управо на ФЕЕСТ-у. Већ први ФЕЕСТ почео је прилично спектакуларно, на њему су се нашли: „Одисеја у свемиру” Стенлија Кубрика, „Голи у седлу” Дениса Хопера, поменути „Меш” Роберта Алтмана, филмови Ерика Ромера, Луиса Буњуела,.. У историју фестивала уписани су и бројни велики светски глумци и редитељи који су били гости фестивала: Марчело Мastroјани, Харви Кајтел, Лив Улман, Бернардо Бертолучи, Софија Лорен, Роберт Де Ниро, Џони Деп, Милош Форман, Катрин Данев, Вим Вендерс, Хана Шигула, Шлендорф, ... Од свог настанка ФЕЕСТ је увек имао главни и неколико пратећих програма, који су својим квалитетом често превазилазили назив „пратећи” Пратеће су и бројне публикације, изложбе, симпозијуми који су се одржавали током фестивала. Централно дешавање фестивала је главни ревијални програм, а одмах уз њега, такмичарски програм „Европа ван Европе”. До сада, ФЕЕСТ је имао око четири милиона гледалаца и скоро 3.800 значајних светских филмова, који су на њему имали југословенску / српску а често и регионалну премијеру. (www.fest.rs).

Позоришне манифестације

Могу се издвојити професионални и аматерски позоришни фестивали. На територији Србије се одржава 76 традиционалних позоришних манифестација, у 60 насеља. Према традицији одржавања, издвајају се: Фестивал професионалних позоришта Војводине (Зрењанин), 60 година; Стеријино позорје (Нови Сад), 55; Фестивал аматерских позоришта Србије (Кула), 52; Фестивал београдских аматерских позоришта – БАП, 50; Фестивал аматерских позоришта Војводине, 48; Фестивал професионалних позоришта Србије „Јоаким Вујић“, 46; Београдски

интернационални театарски фестивал – Битеф, 44; Драмски меморијал „Петар Ризнић Ђађа“ (Руски Крстур), 42; Смoтpa пoзopиштa Слoвaкa у Војвoдини, 41; Пoзopишнa дaни Румунa у Војвoдини, 40; Фeстивaл дpaмскиx aмaтepa сeлa Србијe – ФEДPAС (Мaлo Црнoћe) и Дaни кoмeдијe (Јaгoдинa), пo 39; Смoтpa aмaтepскиx пoзopиштa Срeмa и Интeрнaциoнaлни фeстивaл aлтeрнaтивнoг и нoвoг тeaтpa – ИНФАНТ (Нoви Сaд), пo 37; Фeстивaл мoнoдpaмe и пaнтoмимe (Зeмун), 35 гoдинa. (тaбeлa 42)

Табела 42. Позоришне манифестације према традиционалности одржавања
Table 42. Theatre festival events by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	10
5 до 10	1	17
11 до 20	2	22
21 до 30	3	8
31 до 40	4	9
41 и више година	5	10

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Пратеће манифестације позоришних фестивала су трибине семинари, музички програми, изложбе, и сл. По броју пратећих манифестација, издвајају се Битеф (Београд), 12 пратећих манифестација⁵⁰, Стеријино позорје (Нови Сад), девет⁵¹, Борини позоришни дани (Врање)⁵² и Нушићеви дани (Смедерево),⁵³ по пет.

Табела 43 Број пратећих манифестација
Table 43. Number of events with associated content

Број пратећих манифестација	Скала оцењивања	Број манифестација
0	0	56
1	1	6
2	2	1
3	3	3
4	4	4
5 и више	5	4

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji www.kultura-vojvodina.org.rs;

⁵⁰ Showcase, ENPARTS, Битеф полифонија, Битеф на филму, Критика која хода, радионице, презентације, округле столове, теоријске симпозијуме, мултимедијалне изложбе и изложбе извођачких уметности, као и стални културно–забавни програм *After ten parties*.

⁵¹ Изложба позоришног плаката, позорје младих, изложба ликовних радова деце и омладине "Сцена, маска, костим, лутка", радионице, трибине, представљање позоришних публикација и периодике

⁵² Видео пројекције снимака представа фестивала, промоције књига, трибине,

⁵³ симпозијуми и трибине повезане са Нушићевим животом и радом; изложбе, програми за децу; Нушић на филму,

Локације одржавања ових манифестација су позоришта и домови културе (центри за културу) у сеоским и градским насељима, али и у старим утврђењима (Смедеревска и Петроварадинска тврђава) – Тврђава театар и ИНФАНТ; бањама (Врњачка, Кањижа, Врањска, Буковичка) – Позоришни дани српског театра, Борини позоришни дани, Сусрети аматерских позоришних друштава Мађара у Војводини, Позоришна ревија „Енергија покрета“; излетишта (Фрушка гора) – Фестивал драмских аматера Срема, Ириг (табела 44).

Табела 44 Удаљеност од туристички атрактивних локалитета
Table 44. Distance theatre festival events from attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	7
2-10	4	21
11-20	3	18
21-30	2	16
31-40	1	10
преко 40	0	4

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Као организатори, најчешће се појављују центри за културу 44, (57,89%) савези аматера 12 (15,79%), позоришта 7 (14,47%), месне заједнице 5 (6,58%) и остали 4. Према организаторима, међународно је 10 позоришних фестивала (13,16%): Највише је фестивала регионалног ранга, 39 (51,32%), следе локалне 11 (14,46%) и републичке 10 (13,16%) Одржавају се током целе године, највише током пролећа, трају од 5 до 14 дана.

Критеријум географско порекло посетилаца, показује да су посетиоци који посећују представе Битефа, Стеријиног позорја и Позоришних дана српског театра, из насеља са простора Србије, а да код осталих преовлађују посетиоци из исте (58, односно 76,32%) или околних општина (15, односно 19,74%). Према географском пореклу учесника, највећи број учесника је из региона одржавања (аматерска позоришна такмичења) (табела 45). Премља географском пореклу учесника из иностранства, издвајају се фестивали: Битеф и ФИСТ (Београд), ИНФАНТ и „Сусрети“, међународни фестивал извођачких уметности „Огледализација“ (Нови Сад), АБРО-ФЕСТ (Ваљево) и Фестивал пантомиме и монодраме (Земун).

Табела 45. Ранг по географском пореклу учесника
 Table 45. Rank by geographical origin of program participants

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	11
Околне општине	1	5
Из Покрајина и региона	2	34
Из Србије	3	9
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	4
Иностранства	5	7

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Број посетилаца позоришних манифестација је између 1.000 и 5.000, а издвајају се Битеф, ИНФАНТ и Стеријино позорје. Број учесника је од неколико десетина до неколико стотина. Критеријум број учесника, показује да највећи број учесника има Битеф; следе: Стеријино позорје, ИНФАНТ, Нушићеви дани, Фестивали професионалних позоришта Србије и Војводине, Борини позоришни дани, Дани Зорана Радмиловића, ФЕДРАС, Дани комедије, Смотра аматерских позоришта (Кула). Код наведених фестивала уметничка вредност је пет, а код осталих је четири. Задовољство посетилаца је четири.

Капиталне инвестиције, сарадња са туристичким организацијама, и еколошки утицаји, као део економске групе критеријума код позоришних манифестација имају неуспешан и маргиналан утицај. Код медијско-промотивног утицаја, један број манифестација – Битеф, ИНФАНТ, ФИСТ, Стеријино позорје, и други инострани, као и Дани Зорана Радмиловића (Зајечар), Борини позоришни дани (Врање), Нушићеви дани, Дани комедије (Јагодина), Фестивал аматерских позоришта (Кула), Жанки у част (Раброво), Миливојеви дани (Пожаревац), ФЕДРАС (Мало Црниће) – има значајан туристичко пропагандни и промотивни утицај за регион у коме се одржава, као и за Србију у целини. Као и код филмских манифестација, поједине позоришне манифестације имају одређену економску добит (путем продаје улазница), попут Битефа и Стеријиног позорја, а све су већим делом суфинансиране од стране Министарства за културу Републике Србије. Програми појединих фестивала својим садржајем имају и значајан друштвено-политички и едукативан утицај. Сарадња међу стејкхолдерима је маргинална, осим код следећих фестивала: Битеф⁵⁴, Стеријино позорје, ФЕДРАС, Дани Зорана Радмиловића, Фестивал позоришних друштава

⁵⁴Успешан пример стратешког партнерства културе и маркетиншке агенције је сарадња Битефа и агенције New Moment – New Ideas која је носилац новог визуелног идентитета фестивала.

Србије „Јоаким Вујић“, Фестивал професионалних позоришта Војводине, Нушићеви дани, Дани комедије и Жанки у част. На основу извршене туристичке валоризације позоришних манифестација у Србији, издвајају се две позоришне манифестације: Београдски интернационални театарски фестивал – Битеф (86 бодова) и Стеријино позорје, Нови Сад (78 бодова), у другој категорији туристичких манифестација. У трећој категорији су остале, а издвајају се: Интернационални фестивал алтернативног новог театра – ИНФАНТ, Нови Сад (65 бодова), Дани Зорана Радмиловића, Зајечар (63 бода) и Смотра аматерских позоришта, Кула (63 бода).

БИТЕФ – Од свог оснивања, 1967. године, Битеф (Београдски интернационални театарски фестивал) је непрекидно пратио и подржавао најновије позоришне тенденције. Растући и развијајући се, постајао је један од највећих и најважнијих европских фестивала. Битеф је један од ретких фестивала који обухвата како експерименталне, тако и традиционалне форме. Револуционарних шездесетих и седамдесетих година, гледаоци су имали прилику да виде неке од најхрабријих сценских експеримената који су водили ка разарању драмске форме, али такође и значајна класична остварења, као и представе традиционалног оријенталног театра. Током осамдесетих и деведесетих, Битеф је представио највише домете постмодерног театра и плеса. Чак и у време политичко-економске кризе и ембарга, он је успевао да промовише највише културне вредности и доведе у Београд нека од највећих имена светске извођачке сцене. У првој деценији 21. века Битеф приказује нова и иновативна достигнућа светског „мејнстрима“, представе постдрамског и невербалног сценског израза, као и оне реализоване уз помоћ нових технологија, отворивши тако врата виртуелној стварности „сајбер“ театра. За континуитет и квалитет његових настојања, Европска фондација „Premio Europa per il Teatro“ је 1999. године Битефу уручила Специјалну награду. Довољно је само набројати имена уметника који су у протеклих 40 година, захваљујући овом фестивалу, посетили Београд. Неки од њих откривени су управо на Битефу, док је за друге овај фестивал био још једна у низу потврда њиховог уметничког значаја и вредности: Мира Траиловић Јиржи Мензел, Еугене Ионесцо, Бранко Плеша Самуел Бецкетт, Андрзеј Вајда, Љубиша Ристић, Дејан Мијач... Средства за одржавање фестивала обезбеђује Скупштина града Београда (око 50%), Министарство културе Републике Србије (око 20%), Амбасаде и страни културни центри и донатори и спонзори. Битеф нема статус правног тела, а његова продукција поверена је Битеф театру. Програм фестивала се одржава на различитим градским локацијама, позоришним као и другим оригиналним просторима. Од 2009. године Битеф је започео програм регионалне сарадње који подразумева извођење

значајних представа у околним регионалним центрима (Нови Сад, Ниш), одржавање регионалних прес конференција (Љубљана). (www.bitef.rs)

Мешовите уметничке манифестације

Мешовите уметничке манифестације у себи равноправно садрже музичке, филмске, књижевне, ликовне и позоришне програме. Одржава се 65 мешовитих уметничких манифестација, у 19 насеља. Најчешће се организују као дани културе. Према традицији одржавања, издваја се Фестивал културе младих (Књажевац) са 49 година. (табела 46)

Табела 46. мешовите уметничке манифестације према традиционалности

Table 46 mixed program arts events by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	11
5 до 10	1	18
11 до 20	2	26
21 до 30	3	6
31 до 40	4	1
41 и више година	5	1

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Скоро све мешовите манифестације имају пет или више пратећих програма (59). По броју се издвајају манифестације: „Ноћ музеја“ са 12 пратећих врста манифестација⁵⁵, „Домбош фест“, Мали Иђош, са 8⁵⁶, „Дани европске баштине“⁵⁷ и Фестивал културе младих⁵⁸, Књажевац, са по 7 и Регионални Фестивал Алтернативне Културе-REFRACT⁵⁹, Београд-Панчево-Зрењанин, са 6 пратећих манифестација. Локације одржавања су домови културе (центри за културу), тргови и централне улице, а код манифестација као што су: Ноћ музеја, Дани европске баштине, Е-тврђаве (Ниш) и Смедеревска јесен, локације су и антропогене културне, туристичке вредности (споменици културе, музеји, галерије, тврђаве, археолошка налазишта и др.) (табела 47).

⁵⁵ изложбе, перформанси, музика, видео, сликарство, скулптура, филм, архитектура, наука, мода, тема жена, дечји кутак, на 271 локацији у 48 насеља Србије (Бјељац и др., 2010)

⁵⁶ Campus - неимарство у Панонској низији, стреличарство, ликовне изложбе, представљање Удружења народних уметности, верски садржаји, музички програм, свечани програм код споменика поводом Иђошке битке, изложба старог оружја,

⁵⁷ изложбе, тематски програми, предавања, радионице, филмске пројекције, музичке и музичко-сценски програми

⁵⁸ изложбе уметничке фотографије, слика, дизајна и стрипа, радионица графита, позоришне представе, филмске пројекције

⁵⁹ музички програм, ликовне изложбе, књижевни сусрети, мултимедијални пројекти

Табела 47 Удаљеност од туристички атрактивних локалитета
Table 47. Distance of mixed program art events from attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	4
2-10	4	21
11-20	3	22
21-30	2	13
31-40	1	2
преко 40	0	0

Извор: према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, ,
www.kultura-vojvodina.org.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Организатори су најчешће центри за културу 39 (60,0%) и невладине организације и месне заједнице по 10 (по 15,38%). Одржавају се током целе године, највише током јесени, а најчешће трају један до три дана, иако има и мешовитих уметничких манифестација које трају и по месец дана (нпр. Мајски дани културе у Ариљу, Новембарски дани културе у Пожаревцу и сл). Према организаторима, једино фестивал мултидисциплинарне уметности - IMAF (Озаци), има међународни карактер одржавања, 4 су републичког, 15 регионалног и 41 локалног карактера.

Критеријум географско порекло посетилаца, показује да су посетиоци мешовитих манифестација пореклом из општине у којој се одржава, осим посетилаца Ноћи музеја, Дана европске баштине, Фестивала културе младих, IMAF-а и REFRACT-а, који су и из околних општина. Географско порекло учесника, као критеријум, показује да највећи број учесника долази из региона одржавања, осим код фестивала IMAF и REFRACT, где су учесници и из држава у окружењу и Ноћи Музеја, Дана европске баштине и Фестивала културе младих, где су учесници програма из Србије (табела 48).

Табела 48. Ранг по географском пореклу учесника
Table 48. Rank by geographical origin of program participants

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	30
Околне општине	1	19
Из Покрајина и региона	2	7
Из Србије	3	3
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	2
Иностранства	5	0

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације, www.kultura-vojvodina.org.rs; www.kultura.gov.rs; www.srbija.travel/dogadjaji

Број посетилаца је од неколико стотина до неколико десетина хиљада посетилаца. Посебно се издвајају: Ноћ музеја, где је у 48 насеља

Србије у 2010. години било 450.000 посетилаца (www.postmuzeja.org), Дани европске баштине са неколико стотина хиљада посетилаца, Мајски дани културе и Новембарски дани културе са 15.000 и IMAF са 10.000 посетилаца. Остале манифестације посећује неколико хиљада посетилаца. Број учесника програма је неколико десетина до неколико стотина, а по броју се издвајају, осим већ наведених и REFRACT и Фестивал културе младих. Уметничка вредност Ноћи музеја и Дана европске баштине је пет, а код осталих четири. Задовољство посетилаца је четири.

Економска група критеријума показује да капиталне инвестиције, сарадња са туристичким организацијама и стејкхолдерима (осим Ноћи музеја и Дана европске баштине, где постоји одређени степен сарадње институција културе и општинских туристичких организација) и еколошки утицаји (осим појединих тема код Ноћи музеја и Дана европске баштине, као и манифестације Еколошки мултимедијално, Пожаревац), као део економске групе критеријума код мешовитих уметничких манифестација имају неуспешан и маргиналан значај. Медијско-промотивни утицај пре и после одржавања је веома успешан код Ноћи музеја и Дана европске баштине, а код осталих је магиналан. Друштвено-политички утицај је, код поменутих, добар и пре и после манифестације, као и код појединих мешовитих уметничких манифестација које се одржавају у местима где поједине националне мањине (нпр. румунска и мађарска) имају апсолутну или релативну већину становништва. Економски утицај је маргиналан и ове манифестације су суфинасиране од стране локалних органа управе, осим донекле IMAF, Ноћ музеја, Дани европске баштине и REFRACT, који продајом улазница остварују и одређену финансијску добит.

На основу извршене туристичке валоризације, издваја се: Ноћ музеја (74 бода), у другој категорији, а у трећој су Дани европске баштине (72 бода) и Фестивал културе младих, Књажевац (64 бода)

Ноћ музеја представља уметничку манифестацију мешовитог карактера организовану од стране уметничко-продукцијске групе „Ноћ музеја“, у сарадњи са музејима и установама културе (галерије, етно-куће), тврђаве, градски тргови и сл.. До касно у ноћ, путем константне анимације, кроз различите изложбе, програме и презентације, појединци се упознају са музејима и галеријама на нов и неуобичајен начин. Овим се, истовремено, проширује културни утицај и утиче на формирање културног идентитета. Прва манифестација Ноћ музеја одржана је у Берлину, 1997. године под именом *Lange Nacht der Museen*. Циљ је био да се град промовише на нов начин, а концепт је требало да задовољи високе културолошке стандарде, али и маркетиншке потребе. Неколицина музеја је узела учешће, а њихове

сталне поставке обogaћене су додатним садржајима (уметничким перформансима, концертима, живим свиркама, рециталима итд.). Како је било предвиђено да музеји остану отворени до два сата ујутро, велики број музејских установа је због ове чињенице изразио бојазност о нарушавању угледа музеја и привлачењу „неприкладне“ публике, па прве године организовања нису ни учествовали. Међутим, понуђени концепт је добро прихваћен, а наредних година број учесника се проширио. Манифестацији су се постепено прикључили и други велики немачки и европски градови (Минхен, Беч, Амстердам, Барселона, Берн, Цирих итд.). Прва Ноћ музеја у Србији одржана је 2005. године у Београду. С обзиром да се показала успешном и да је била веома посећена, исте године манифестација је одржана два пута. У наредном периоду организатори су покренули иницијативу за организовање националне Ноћи музеја, па је 2007. године манифестација добила државни карактер, тј. поред главног града одржана је и у другим градовима Србије (Новом Саду, Нишу, Шапцу и Ваљево). Од тада, број градова–учесника, као и музеја и галерија, у непрекидном је порасту. Манифестација је 2010. године организована седми пут, а учествовало је 48 градова у Србији на 271 локацији (www.nocmuzeya.rs).

УМЕТНИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Привредне манифестације

Привредне туристичке манифестације су догађаји организовани са циљем представљања најновијих техничких и привредних достигнућа, који, осим привредног, имају и одређен значај за туристичку понуду Србије. Према садржају се издвајају: сајмови и изложбе, вашари, гастрономске и привредно-фолклорне. (Бјељац, 2006б, 2008). Представљају елемент који повезује две најперспективније привредне делатности у Србији: туризам и пољопривреду, а преко пољопривреде повезују туризам и са појединим гранама лаке индустрије. Према подацима Туристичке организације Србије, Туристичке организације Војводине, Новосадског сајма, Београдског сајма и Шумадијског сајма, на територији Србије, одржава се 460 привредних манифестација (18,96% од укупног броја у Србији) у 238 насеља у Србији. Највише привредних манифестација се одржава у туристичком кластеру Војводина – 164, односно 35,65% од укупног броја привредних манифестација у Србији.

Табела 49. Традиционалне привредне манифестације по општинама
Table 49 Traditional economic events by municipalities

Општина	број манифестација	% у односу на остале манифестације у општини
1. Савски венац	36	80,00
2. Нови Сад	28	25,00
3. Крагујевац	26	61,90
4. Панчево	15	14,71
5. Смедерево	13	37,14
6. Чачак	12	15,59
7. Краљево	10	29,41
8. Бечеј	10	21,74
9. Младеновац	8	40,00
10. Ниш	8	18,18
11. Кањижа	8	15,69
12. Жабаљ	7	35,00
13. Нови Београд	7	21,88
14. Бачка Паланка	7	15,22
15. Суботица	7	14,00
16. Алексинац	6	60,00
17. Пирот	6	46,15
18. Шид	6	31,58
19. Лазаревац	5	62,50
20. Трстеник	5	38,46

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji, www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs,

Сајмови и изложбе

Овај вид привредних туристичких манифестација представља место излагања пољопривредних и индустријских производа, насталих у производњи великих државних и приватних, домаћих и иностраних предузећа и корпорација, са циљем размене искустава, добара, у националним и међународним размерама, и добро су организовани. У исто време може да се одржава неколико различитих или сајмова са сличном тематиком (Бјељац, 2006а,б). Аркодија и Алистер (Arcodia, Alastair, 2000) сајмове дефинишу као трговачке изложбе, сличне по садржају изложбама, али са јасним разликама у презентацији производа. Шоне (Shone, 1998) сајмове дефинише као „трговачке или изложбе са конкуренцијом, организоване као друштвене догађаје, конференције или *workshops*, са забавним садржајима“. „Сајмови су одувек били значајан пословни корак за предузеће, јер је њихова основна улога да се на једном месту упозна што више потенцијалних купаца (корисника) и да се склопи што већи број послова.“ (Барачков, 2008).

Према Exhibition Liason Committee (1995, цитирано у Љубојевић, Андрејевић, 2002), постоје четири главне категорије изложби: пољопривредне, потрошачке, специјализоване трговачке и приватне. Привредне изложбе служе да упознају пословне људе и потрошаче страних земаља са најновијим достигнућима у производњи, науци и техници. Имају већ унапред одређену врсту експоната која ће се излагати. Поједине изложбе имају и сталну поставку, која се освежава експонатима нових привредних достигнућа. Постоје и изложбе које пре свега имају историјско, уметничко или етнографско обележје. То су: изложбе слика, фотографија, скулптура, таписерија, иконографија, графика, бакрореза, дубореза, етнолошких мотива, спомен-поставке, војне опреме и технологије, иновација и нових технологија „Први сајмови у Србији, датирају из двадесетих и тридесетих година 20. века. Приредбе вашарског типа између 1924. и 1940. године прерастају у манифестације сајамско-изложбеног типа. У том периоду одржано је двадесет три такве манифестације. Међу првима оваквог типа издвајају се Индустријско-занатска пољопривредна изложба у Врбасу и Прва пољопривредна изложба у Бечеју, одржане августа и септембра 1924. године. Осим ових, сајмови и изложбе се одржавају у Новом Саду, Вршцу, Србобрану, Сенти, Суботици, Великом Бечкереку, Великом Гају и Иригу. Новосадски сајам, одржан први пут 1931. године имао је стални карактер, а са страним учесницима и посетиоцима. Тај први сајам је посетило око 35000 посетилаца. Први назив под којим је одржан био је Први сајам и изложба приплодне стоке“ (Бјељац, 1998). На старом сајмишту у Београду, 1937. године одржана је прва Јесења привредна изложба, као претеча данашњег Београдског сајма

(www.beograd.rs). У Србији се одржава 116 сајмова и изложби, највише у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, Нишу и Пироту. После Другог светског рата, на територији Србије сајмови се организују у великим градским и привредним центрима. Као и сајмови, изложбе се организују у великим градским и привредним центрима Србије – Београду, Новом Саду и Нишу, али и у осталим насељима – Врњачкој бањи, Сенти, Сремској Митровици, Лесковцу, Суботици, Смедереву, и другим. Најчешће су то изложбе ситних животиња (птица, живине), хортикултуре и сличног.

Према традицији одржавања, издвајају се: Међународни пољопривредни сајам (Нови Сад), 77 година; Међународни сајам књига, 55; Међународни сајам технике (Београд), 54; Међународни сајам текстила, коже и опреме, 50; Међународни салон привредних возила, Међународни салон аутомобила и Међународни сајам намештаја, опреме и унутрашње декорације, Београд, по 48; Сајам књига и графике, Ниш, 47; Међународни сајам лова, риболова, спорта и туризма Нови Сад, 43; Међународни сајам опреме и средстава за савремену наставу Учила, Београд, 41; Међународни сајам хране, пића и опреме и Међународни сајам превенције и реаговања у ванредним ситуацијама, Београд 37; Међународни сајам грађевинарства, Београд, 36; Међународни сајам медицине, Београд, 35; и Међународни сајам перадарства, Сомбор, 34.

Табела 50 Сајмови и изложбе према традиционалности одржавања
Table 50. Fairs and exhibitions in Serbia by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	30
5 до 10	1	34
11 до 20	2	20
21 до 30	3	3
31 до 40	4	9
41 и више година	5	10

Извор: изведено према подацима www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs; www.manifestacije.com; општинске туристичке организације

Пратеће манифестације сајмова и изложби су научно-стручни скупови, пословни састанци и саветовања, округли столови, промотивни наступи излагача, представљање стручних и научних публикација и слично. По броју пратећих манифестација издвајају се: Међународни сајам књига, Београд, где се реализује преко 200 промоција издања, разговора, округлих столова, дискусија; Међународни сајам туризма, Београд, са преко 100 промоција туристичких дестинација Србије и иностранства, представљања хотелско-смештајних капацитета, разних врста туризма

(рурални, културни, манифестациони и др.)⁶⁰; Међународни сајам ЛОРИСТ, Нови Сад, са преко 90 различитих програма⁶¹ и Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад, са око 50 различитих програма.

Табела 51 Број пратећих манифестација

Table 51. Number of events with associated content

Број пратећих манифестација	Скала оцењивања	Број манифестација
0	0	5
1	1	0
2	2	0
3	3	0
4	4	18
5 и више	5	93

Извор: изведено према подацима www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs; www.manifestacije.com; општинске туристичке организације

Локације одржавања су специјализовани сајамски простори у Новом Саду, Београду и Крагујевцу и спортске хале. У Новом Саду, Крагујевцу и Београду, сајамске манифестације се одржавају у просторима направљеним специјално за сајмове и изложбе – Београдски сајам, Новосадски сајам, Шумадија-сајам, који послују као самостални привредни објекти. Ове три институције организују 83 сајамске приредбе, односно 71,55% од укупног броја сајамова и изложби. Сајмови у осталим градовима се одржавају у спортским халама, под покровитељством регионалних и општинских привредних комора и локалне самоуправе: органи локалне самоуправе, 13 (11,21%), и невладине организације, 12 (10,34%). Образовне институције, туристичка организација и Привредна комора Србије, са 6,90% чине остале организаторе сајмова и изложби у Србији.

Табела 52 Удаљеност сајмова од туристички атрактивних локалитета

Table 52. Distance of fairs and exhibitions from attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	1
2-10	4	92
11-20	3	10
21-30	2	13
31-40	1	0
преко 40	0	0

Извор: изведено према подацима www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs; www.manifestacije.com; општинске туристичке организације

⁶⁰ 2010. године, у организацији Привредне коморе Србије, представљене и манифестације као елемент туристичког производа.

⁶¹ укључујући промоцију великог броја туристичких манифестација у Србији

Сајмови и изложбе се одржавају током целе године, највише током пролећних и јесењих месеци, а трају три до седам дана (графикон 3).

Графикон 3 Сајмови према времену одржавања

Figure 3. Fairs per month

Према организаторима, локалних је 21, регионалних 31, републичких 12 и међународних 52. На поједине сајмове и изложбе долазе посетиоци из Србије и држава из непосредног окружења, попут Међународног сајма књига, туризма, аутомобила у Београду, Међународног сајма ЛОРИСТ и Пољопривредног сајма у Новом Саду, Међународног сајма перадарства у Сомбору, Међународног регионалног привредног сајма у Суботици; а код највећег броја сајмова и изложби посетиоци су са територије целе Србије (36,21%) (табела 62).

Табела 53. Ранг по географском пореклу посетиоца

Table 53. Rank by geographical origin of visitors

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	21
Околне општине	1	30
Из Покрајина и региона	2	16
Из Србије	3	42
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	7
Иностранства	5	0

Извор: www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs;

Учесници (излагачи) сајамских приредби и изложби су, осим из Србије и држава у окружењу, и из осталих држава Европе и света. Издвајају се међународни сајмови: књига, туризма, грађевинарства, наутике, технике, графике, привредних возила, козметике у Београду; пољопривреде и ЛОРИСТ у Новом Саду, перадарства у Сомбору. Највећи број сајмова и изложби је са учесницима из држава у непосредном окружењу Србије (24,14%) (табела 63).

Табела 54. Ранг по географском пореклу учесника
Table 54. Rank by geographical origin of program participants

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	23
Околне општине	1	11
Из Покрајина и региона	2	22
Из Србије	3	20
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	28
Иностранства	5	12

Извор: www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs;

Број посетилаца је од неколико хиљада до неколико десетина хиљада. По броју посетилаца (www.sajam.co.rs; www.sajam.net) издвајају се: Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад, са око 500.000; међународни сајмови Књига и Учила, Београд, са око 150.000; Међународни сајам намештаја, опреме и унутрашње декорације, Београд, са око 80.000; Међународни сајам грађевинарства, Београд, са 57.000; међународни сајмови наутике, брендинга и туризма, Београд, са око 50.000; Међународни сајам хортикултуре, Београд, са 45.000 и Међународни сајам технике са 26.000 посетилаца (табела 64).

Табела 55. Број посетилаца манифестација
Table 55 Number of visitors

Број посетилаца	скала оцењивања	број манифестација
До 500	0	0
501-1000	1	21
1001-5000	2	52
5001-10000	3	24
10001-20000	4	7
преко 20000	5	12

Извор: изведено према подацима www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs; www.manifestacije.com; општинске туристичке организације

Број излагача на сајмовима и изложбама је од неколико десетина до неколико хиљада. По броју излагача, издвајају се: Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад, са око 2.000 излагача; Међународни сајам

грађевине, Београд, са око 1.100; сајмови Књига и Учила, Београд, и Сајам медицине, Крагујевац, са око 1.000; Међународни сајам технике, Београд, са 850 и Међународни сајам намештаја, опреме и унутрашње декорације, Београд, са 530 излагача (табела 56). (www.sajam.co.rs; www.sajam.net www.sumadijasajam.rs)

Табела 56. Број излагача сајмова и изложби
Table 56. Number of exhibitors on fairs an exhibitions

Број учесника	скала оцењивања	број манифестација
До 10	0	0
11-50	1	42
51-100	2	49
101-500	3	18
501-1000	4	2
преко 1000	5	5

Извор: www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs; www.manifestacije.com; општинске туристичке организације

Осим међународних сајмова књига у Београду и Нишу, сајмова књига у Бору, Шапцу и Пироту и међународних сајмова ART EXPO у Новом Саду и Београду, где је уметничка вредност три, код осталих сајмова и изложби је нула. Задовољство посетилаца код међународних сајамски приредби је четири а код осталих три.

Ако посматрамо економску групу критеријума, осим код Новосадског сајма у првој декади 21. века, где се улаже у изградњу нових објеката изложбене инфраструктуре и донекле сајамског простора Шумадија-сајма у Крагујевцу, код осталих сајмова и изложби, примећујемо да је утицај капиталних инвестиција маргиналан. Осим код сајмова и изложби, које имају директну повезаност са еколошким садржајима, као што су: Сајам пољопривреде, екологије и руралног туризма „Колубара“, Лазаревац; Сајам балканског агробиодиверзитета и сеоског наслеђа, Димитровград; Сајам цвећа, Јагодина; Сајам енергетике, екологије и енергетске ефикасности, Крагујевац; Сајам лековитог биља, Бор; Сајам туризма и екологије, Ниш; Сајам хортикултуре и сајам заштите животне средине, Београд; ЛОРИСТ, Нови Сад, и донекле код сајмова туризма и пољопривреде, и изложби лековитог биља, еколошки утицаји су маргинални. Медијско-промотивни утицаји као група економских критеријума су код међународних сајмова Београдског и Новосадског сајма добри, веома добри (сајмови аутомобила, наутике, учила у Београду и ЛОРИСТ у Новом Саду) и одлични (сајмови књига, туризма у Београду и сајам пољопривреде у Новом Саду). Друштвено-политички утицај код међународних сајамских приредби је врло добар. Сарадња са стејкхолдерима је маргинална, исто као и сарадња са туристичким

организацијама, где чак и код сајмова туризма сарадња организатора и туристичких организација није на адекватном нивоу. Економски утицај је добар, веома добар и одличан, јер организатори сајамских приредби и изложби, посебно међународних, путем продаје улазница посетиоцима и изложбеног простора, имају значајан финансијски приход, посебно код већ наведених појединих сајмова у Београду и Новом Саду. (табела 57)

Табела 57. Економска група критеријума
Table 57. Economic group of criteria

	Неуспешно	Маргинално	Добро	Веома Добро	Одлично
<i>Капиталне инвестиције</i>					
Пре	0	88	16	12	0
После	0	88	16	12	0
<i>Екологски</i>					
Пре	0	97	10	9	0
После	0	97	10	9	0
<i>Медијско-промотивни</i>					
Пре	0	75	34	4	3
После	0	75	34	4	3
<i>Друштвено политички</i>					
Пре	21	34	20	40	0
После	21	34	20	40	0
<i>Економски</i>					
Пре	0	21	54	35	5
После	0	21	54	35	5
<i>Стакехолдер односи</i>					
Пре	0	116	0	0	0
После	0	116	0	0	0
<i>Сарадња са Туристичким Организацијама</i>					
Пре	0	116	0	0	0
После	0	116	0	0	0

Извор: www.sumadijasajam.rs; www.gradnis.net; www.sajam.net; www.sajam.co.rs; www.manifestacije.com; општинске туристичке организације

На основу извршене туристичке валоризације економске и географске групе критеријума, у првој категорији су четири: Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад (108 бодова), Међународни сајам књига, Београд (106 бодова), међународни сајмови Лова, Риболова, Спорта и Туризма, Нови Сад (101 бодова) и Међународни сајам туризма, Београд (100 бод); а у другој три: међународни сајмови Наутике, Београд (74 бода), Туризма и екологије, Ниш (74 бода) и Учила Београд (73 бода).

Међународни пољопривредни сајам у Новом Саду највећи је сајамски догађај у Србији и један од највећих у Европи у области пољопривреде. Окупља најзначајније компаније у агроиндустрији, пољопривредној производњи, механизацији, најбоље у сточарству...

Незаобилазно је место за пољопривреднике и професионалну публику којој је пољопривреда поље интересовања. Постао је заштитни знак Новосадског сајма, најстарије сајамске куће у Србији, али и Новог Сада, као и престижно место за презентацију и развој агробизниса. У 2009. години на сајму је излагало 1.600 излагача из Србије и света, одржано 40 научних и стручних скупова, презентација и промоција у Конгресном центру „Мастер“ и више од 150 на штандовима излагача. Сајам је посетило око 500.000 посетилаца, извештавало је 800 акредитованих новинара, а било је и 1.300 телевизијских објава, а 7.000 људи дневно је било упослено током сајма (www.sajam.net)

Слика 8 Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад
Photo 8. International agriculture fair, Novi Sad
Photo by www.manifestacije.com

Међународни сајам књига је сајамска манифестација која се одржава од 1955. године, у Београду, крајем октобра и траје седам дана. Реализује се преко 200 промоција издања, разговора, округлих столова, дискусија. Награде које се додељују су: издавач године, издавачки подухват године, најбоља едисија, најбоља дечја књига, најлепша књига, најбоља сајамска презентација. Програми који се посебно издвајају су: форуми сајма књига (5 тематских конференција, попут форума библиотекара, форума преводилаца и издавача), изложбе, награда „Доситеј Обрадовић“, Школски дан, „Трамвај звани књига“ – акција Библиотеке града Београда. Сајам прати и до 700 акредитованих новинара из Србије и иностранства. У 2009. години био је 941 излагач из 22 земље, а сајам је посетило 130.000 посетилаца (www.beogradskisajamknjiga.com, Бјељац, Ђурчић, 2008).

Слика 9 Међународни сајам књига, Београд
 Photo 9. International book fair, Belgrade
 Photo by www.manifestacije.com

Међународни сајам туризма, Нови Сад, својим изложбеним делом, те богатим пратећим стручним програмом, као и забавним активностима за широку публику, важан је маркетиншки алат за свеобухватно представљање туристичких дестинација и услуга. У исто време организују се сајмови хране и пића и опреме за угоститељство, као и сајмови ЛОРИСТ (сајмови лова, риболова, спорта и туризма) чиме се обједињују тематски сродне сајамске приредбе посвећене природи и човеку. Сајам туризма у Новом Саду промовише бање и климатске центре у земљи, зимску туристичку понуду земље и региона, и новогодишње аранжмане. Активно учешће на сајму имају и туристичке организације општина, кроз манифестације које организују, али и струковна окупљања. (www.sajam.net)

Међународни сајам туризма, Београд, основан је 1978. године. Окупља туристичке агенције, савезе и организације, хотеле, туристичке центре, оне који се баве ловним туризмом, ваздухопловне компаније, међународне тур-операторе. Године 2003. примљен је у чланство Европске асоцијације туристичких пословних сајмова (ЕТТФА), у којој је чланство омогућено по критеријумима квалитета. На основу високих стандарда којих се овај сајам придржава, чланство је потврђено и у Светској асоцијацији туристичких пословних сајмова (ИТТФА) (www.sajam.co.rs)

Слика 10 Детаљ са сајма туризма у Београду
Photo 10. Detail from international tourism faire, Belgrade
Photo by www.manifestacije.com

Вашари.

Током 18. и 19. века, као места размене пољопривредних и занатских (касније и индустријских) производа, појављују се вашари. „Вашари (панађури) и сабори су, као ретко које друштвене институције у нас, вековима одражавали суштинске особине и самосвојност српског народног бића. Верска компонента сабора и вашара је такође важна јер су они уприличавани око манастира и цркава, у дане црквених и сеоских слава и били су праћени црквеним обредима, а трајали су два-три дана.“ (Срећковић, Антић, 2007). „Из вашара, као места размене добара, развија се трговина као посебна привредна делатност“ (Бјељац и др., 2004; Бјељац, 2006.б). Да би се унапредила улога панађура и да би се њихов развој добро усмерио, 1839. године је донета Уредба о држању панађура. Како се на панађурима почела појављивати и роба страног порекла, Уредба је у том погледу предвидела две категорије панађура: у једну су спадали панађури за продају марве и домаћих производа, а у другу панађури на којима се могла продавати и страна роба. Првих је било десет и они су трајали по три дана, а других је било седам, а трајали су по пет дана. Средином 19. века највећи панађури у Србији одржавани су у Ваљеву, Ћуприји, Тополи, Карановцу (Краљеву), Пожеги и Зајечару (Срећковић, Антић, 2007). Данас су вашари интересантна места где се посетилац може, између осталог, упознати и са старим занатима, који полако нестају, при том добро забавити, купити робу, склапати нова познанства и сретати се са познаницима. (Бјељац, 2006.б). Трају један дан током целе године, а организатори су органи локалне самоуправе. У Србији се одржава 124

вашара. Посетиоци и учесници (продавци, кафеције и др.) су из исте или околних општина, а код појединих и ширег региона. Број посетилаца и учесника је неколико хиљада. Осим економске добити, сви остали индикатори из економске групе критеријума су маргинални. У туристичкој понуди Србије, као посебна туристичка атракција, а који се налазе у Календару туристичких природби Србије (2010) издвајају се (иако су сви вашари у трећој категорији туристичких манифестација) вашари у Шапцу (57 бодова) и Пироту (53 бода).

Шабачки вашар Надалеко чувени вашар који се сваке године одржава 21. септембра на Малу госпојину постао је готово синоним за Шабац. Прославила га је песма „Хоћемо ли у Шабац на вашар“? У дане вашара, а он траје 4-5 дана, на Михајловцу, тик уз Саву, сјати се на десетине хиљада људи. Дођу овде многи, да виде и да буду виђени, да продају и да купе, да се забаве и опусте. А продаје се и нуди много тога разноликог, што се ретко где може још видети на једном месту. И чуда ту има разних. Можете видети „пола змију - пола жену“, „кућу страве“, „зид смрти“... Можете пробати печење испод неке од многобројних шатри или уживати у возњи на неком од многобројних електро-механичких чуда што се врте, дрмају, окрећу, пиште, шкрипе и љуљају. За романтичне душе још увек се овде могу пронаћи лицидерска срца и ораснице, алва... знамења неких давно прошлих времена. И они који нису имали намеру да било шта купе, са Шабачког вашара не враћају се празних руку, понеће бар сито, варјачу или дрвено буренце за ракију, не зато што им баш то треба, већ да се види да су и они били на вашару. Прећутно се, ваљда, сматра да ће онога ко на вашар оде а ништа не купи, терати малер све до следећег вашара. (www.sabacturizam.org)

Привредно-фолклорне манифестације

На забаван начин, а уз поштовање старих обичаја начина привређивања становништва представљају своје, привредне производе. Осим економског у садржају својих програма, имају и елементе традиције и фолклора (етнографија). При том, привредни значај је примарнији јер циљ манифестације је представљање и продаја производа, а уз приказ старих начина привређивања. Према садржају могу бити посвећене берби грожђа, воћу и поврћу, животињама, хортикултури, пчеларству и производима од меда и осталим пољопривредним производима. (Бјељац, 2006.а, б; Бјељац, Ђурчић 2007; Ђурчић, Бјељац, 2007) У Србији је, у 2010. години, одржано 220 привредно-фолклорних манифестација, и то посвећене грожђу 35, лову и животињама 25, цвећу и лековитим биљкама 15, меду и пчелама 6, гастрономији 87 и воћу и поврћу 42.

Манифестације посвећене грождју се организују крајем септембра и почетком октобра месеца и половином фебруара. С обзиром да је виноградарство једна од развијенијих пољопривредних грана у Србији, виноградарски рејони су повезани у једну атрактивну туристичку дестинацију Србије – Путеви вина Србије. (Бјељац, 2006.б) Ове манифестације имају дугу традицију одржавања – са прекидима трају од друге половине 19. века (Вршац, Сремски Карловци, Смедерево).

Слика 11 Манифестација Смедеревска јесен
Photo 11. Event Smederevo autumn
Photo by www.manifestacije.com

Манифестације посвећене воћу и поврћу су све заступљеније, почев од деведесетих година 20. века и представљају презентацију пољопривредних производа који су карактеристични за одређени простор. (Бјељац, 2006.б). Издвајају се манифестације: посвећене малини, јагоди и купини, бостану, паприци, шљиви, вишњи, патлиџану, купусу, бундеви, јабуци, брескви краставцу, кромпиру, поврћу, кукурузу, сунцокрету (Перлез), парадајзу и други.

Манифестације посвећене животињама, организују се током зимског периода, а повезане су са ловом као привредном делатности. Издвајају се: Лов на лисицу (Банатска пешчара, планина Рајац Борач, Каменово), Хајка на вука (планине Златар, Златибор, Рудник, Ртањ, Гоч, Национални парк „Ђердап“, Хомољске планине, Тара), Сусрети ловаца (планина Голија), као и манифестације посвећене домаћим животињама: Овчарски дани (Опово, Обровац, Чуруг), Дани магараца (Бачки виногради), и др.

Потенцијално атрактивне за туристичке посете су и манифестације посвећене кулинарском наслеђу становништва Србије, односно гастрономији. У једном делу научно стручне јавности медијима, али и осталом јавном мњењу, често се ова врста манифестација називају „ијаде“ (сланинијаде, питијаде, сиријаде, штрудлијаде и сл). Оваквим приступом и називом, ове манифестације су често омаловажаване и потцењиване и умањиван им је значај⁶² (Бјељац, 2008). Сајам ужичких пршута – Прштутијада (Мачкат), Сланинијада (Качарево), Куленијада (Бачки Петровац), кобасицијаде (Турија, Бачка Паланка, Ердевик), роштиљаде (Врњачка Бања; Лесковац), сиријаде (Нова Варош, Пирот, Сјеница), Чваркијада (Ваљево), Бурегџијада (Ниш), питијаде (Чачак, Бела Паланка), Карађорђеви дани гуманлука (Велика Плана), Дани мађарске кухиње (Кањижа), Дани гастрономије (Ада) штрудлијаде (Бачка Паланка, Долово, Ново Милошево), пасуљијаде (Краљево, Пирот, Велика Плана, Велико Градиште и др.), ракијаде (Прањани, Ковиљ), само су неке од гастрономских манифестација.. Односно, „манифестације које окупе знатно више посетилаца су тзв. гастрономске приредбе које се организују са идејом промовисања и продаје неког посебног специјалитета. Карактеристично за ову врсту догађаја су и сами називи манифестација.“ (Ивановић, 2007). Постоје и мишљења да је „гастрономска традицијада измишљена традиција јер је намерно створена. Конструисана од стране групе која је на себе преузела улогу представника заједнице, а традиционална је јер је то постала својом редовношћу и перманентном периодичношћу. Гастрономска традицијада и све појединачне реализације (кобасицијаде, сланинијаде, бостанијаде, пасуљијаде, штрудлијаде) су манифестације спонтане генезе.“ (Ковачевић, 2007).

Манифестације посвећене цвећу и лековитом биљу, имају своје место у оквиру традиционалних привредних манифестација. У овој групи се налазе манифестације: Дани јоргована (Краљево, Рашка), Руже Липолиста (Липолист), Сусрети берача и откупљивача лековитог биља „Свети Јован Биљобер“, Сокобања, Дани гљива, (Дивчибаре, Хомоље, Лок) и друге.

Манифестације посвећене меду и производима од меда, од средине деведесетих година 20. века, све се више организују као процес све веће потражње становништва за производима од меда. Одржавају се као фестивали меда и изложбено-продајног карактера су. Издвајају се фестивали у Новом Саду, Кладову, Оцацима, Лебану, Алексинцу, Краљево, Кањижи, као и Сабор пчелара на Девојачком бунару (Делиблатска пешчара).

⁶² Одређена економска добит, велики број посетилаца, разноврстан пратећи програм

Остале привредне манифестације су привредно-стручног карактера (Бјељац, 2006.а,б): Пастирски дани (Липе, Кањижа), Дани комбајнера (Смедеревска Паланка), Дани поља (Чачак), Србобранска бразда, Паорски дани (Панчево) и сл.; на којима се осим промоције одређених пољопривредних производа или пољопривредних машина одржавају и саветовања и стручни скупови едукативног карактера.

Табела 58. Привредно-фолклорне манифестације према традицији одржавања
Table 58. Economic folklore events by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	84
5 до 10	1	78
11 до 20	2	37
21 до 30	3	15
31 до 40	4	2
41 и више година	5	4

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji; Бјељац, Ж. (2006.б и 2007)

Измишљена или не, или намерно створена традиција (Ковачевић, 2007), привредно-фолклорне манифестације су базиране и у себи садрже пољопривредну и прехранбену традицију живљења становништва на територији Србије (српског, мађарског, немачког, румунског, бошњачког, црногорског, хрватског и других). Оне приказују богату кулинарску традицију, која датира од неколико ранијих поколења, и заједно са локалним разликама чини једно богатство националне кухиње. Привредно-фолклорне манифестације са перманентношћу одржавања су: Берба грожђа, Вршац, 53 године; Дани малине, Ваљево, 48; Жупска берба, Александровац, и Опленачка берба грожђа, Топола, по 47; Сабор пчелара, Алибунар, 39; Смедеревска јесен, 38 и Грожђебал, Фекетић, 30 година (табела 58).

Пратеће манифестације су изложбе (ликовне, старе механизације, нових пољопривредних машина и алата), спортска такмичења, забавно-музички програми, вечери фолклора, пољопривредно-стручни скупови и саветовања и слично). По броју пратећих манифестација, издваја се 21 привредно-фолклорна манифестација: Смедеревска јесен са 17 пратећих манифестација⁶³; Дани пива, Зрењан⁶⁴, и Роштиљада, Лесковац, са по 14⁶⁵;

⁶³ спортска такмичења, изложбе слика, промоција књига, програми забавне музике, програми народне музике, сајам привреде, радионице за децу, презентација града Смедерева, сајам пољопривреде, програм „Тврђаве у тврђави“ – промоција градова са тврђавама, наступи групе жонглера, наступ витезова удружења СВИБОР –презентација средњовековне витешке обуке и борби, изложба дечјих радова, изложба старих заната и

Бербански дани, Палић⁶⁶, и Пударски дани, Ириг⁶⁷, по 12; Сланинијада, Качарево⁶⁸, и Дани бербе грожђа, Вршац⁶⁹, по 11; Дани бербе грожђа, Сремски Карловци⁷⁰, Жупска берба, Александровац⁷¹, и Опленачка берба грожђа, Топола⁷², по 10; Дани Лудаје, Кикинда⁷³ 9.

Локације одржавања су сеоски тргови и улице, њиве, виногради, али и туристички атрактивни локалитети: излетишта (планине Фрушка гора, Рајац, Ртањ, Хомоље, Голија, Дивчибаре, Делиблатска пешчара, Бранковина, Оплепац, Вршачке планине и сл.), бање (Сокобања, Кањижа, Палић, Сланкамен, Куршумлијска), туристичка места попут Сремских Карловаца, Великог Градишта, Голупца..

уметности, позоришне представе, наступи фолклорних група, такмичење у прваљењу рибеље чорбе, изложба веровања и обичаја српског народа,

⁶⁴ програми забавне и народне музике, фестивал фолклора „Лала“, сајам INTERCOP, забавни програм уличних аниматора, дечји програм, промоције, стручни скупови, позоришне представе, изложбе, фестивал тамбураша, салон књига

⁶⁵ програми забавне и народне музике, наступ КУД, изложбе

⁶⁶ ликовна изложба, изложба воћа, поврћа и меда, изложба ручних радова, Церемонијал витезова винског реда „Arena Zabatkiensis“, наступи тамбурашких оркестара, програми забавне музике, зелена пијаца, Породични ручак у стилу бербанске традиције, спортска такмичења

⁶⁷ вожња улицама Ирига на аутентичним запрегама на којима је и део опреме за бербу и припрему вина, пударски паприкаш, избор најбољег винограда, подрума, вина и ракије, такмичење у гађању из праћке, прављење фењера од бундева, програми народне музике, ловачко такмичење, маскенбал, ликовне изложбе, књижевне вечери

⁶⁸ сајам сланине, меса и месних прерађевина, такмичење у кувању паприкаша, изложба и дегустација старих заборављених јела, смотра стваралаштва националних мањина Србије, демонстрација куварских вештина и етнофолклора, спортска такмичења, приказ топљења сланине „Златни чварак“ и прављења кобасица, програм народне музике

⁶⁹ програми забавне и народне музике, вече фолклора, спортска такмичења, грожђебалска гитаријада, карневал, изложба грожђа и вина, туристички обилазак Пут вина – посета винским подрумима, сајам „Упознајте Србију“, програми за децу

⁷⁰ Изложба „Карловачки винари и виноградарии“, концерт хора епархије Сремске, програми народне и забавне музике, фестивал дечије музике „Лицитарско срце“, позоришне представе, Велика играоница - аниматори, кловнови, мађионичари, концерти КУД

⁷¹ карневал-маскенбал, ликовне изложбе, пољопривредна изложба, програми народне и забавне музике, музичко-сценски кабаре, вече винских песама, здравица и обичаја, етно-свадба, међународни фестивал фолклора, спортска такмичења

⁷² Такмичење Прва хармоника Србије „Опленачки златни грозд“, дечији маскенбал, позоришна представа, Сајам вина, сувенира и домаће радиности, стручна саветовања и предавања, Музичко-сценски колаж, Саборско посело, изложбе грожђа, воћа и осталих пољопривредних производа, Сабор народног стваралаштва Србије, изложбе слика

⁷³ Банатски фруштук, спортска такмичења, маскенбал, „Игре и играрије лудајом“, програми забавне и народне музике, ликовне изложбе

Табела 59 Удаљеност од туристички атрактивних локалитета
Table 59. Distance ecomic folklore events from attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	46
2-10	4	49
11-20	3	47
21-30	2	43
31-40	1	21
преко 40	0	15

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji;
 Бјељац, Ж. (2006.б и 2007), Бјељац, Ћурчић (2007) и Ћурчић, Бјељац (2007)

Организатори су најчешће невладине организације, 119 (удружења пчелара, ловачка удружења, удружења жена, струковна удружења из области пољопривреде); месне заједнице и друге институције локалне самоуправе, 54; туристичке организације и друштва, 32; културно-уметничка друштва 5 и остали 10 (пословна удружења, институције културе, привредна предузећа). Према организаторима у Србији се одржава осам међународних привредно-фолклорних манифестација. Осим ових, одржава се и 102 локалне, 97 регионалних и 13 привредно-фолклорних манифестација републичког ранга.

Вршачка берба грожђа, Дани пива (Зрењанин), Дани лудаје (Кикинда) и Сланинијада (Качарево) су манифестације које посећују и гости из Румуније и појединих бивших југословенских република. Код осталих, највећи број посетилаца је са простора општине у којој се манифестација одржава (табела 60).

Табела 60. Ранг по географском пореклу посетиоца
Table 60. Rank by geographical origin of visitors

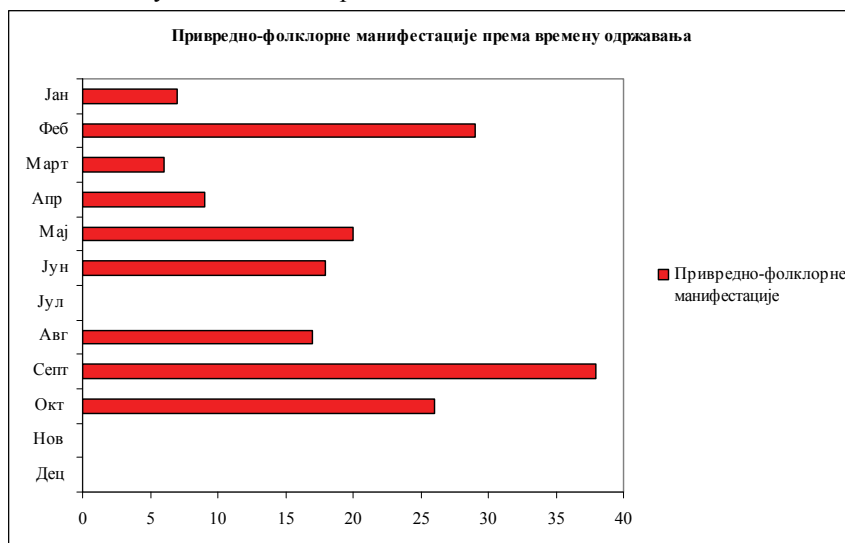
Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	102
Околне општине	1	48
Из Покрајина и региона	2	45
Из Србије	3	21
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	4
Иностранства	5	0

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji;
 Бјељац, Ж. (2006.б и 2007), Бјељац, Ћурчић (2007) и Ћурчић, Бјељац (2007)

Привредно-фолклорне манифестације се одржавају током целе године, највише током јесењих и летњих месеци. Трају у просеку три до четири дана. Манифестације посвећене грожђу се одржавају током

фебруара и септембра, манифестације посвећене воћу и поврћу, лековитом биљу и цвећу и пчеларству, од априла до септембра, гастрономске и остале се одржавају током целе године. (графикон 4)

Графикон 4. Време одржавања привредно фолклорних манифестација
Figure 4. Economy folklore events per month

Према географском пореклу учесника, две привредно-фолклорне манифестације су са учесницима из разних крајева Европе и света (Муд(р)ијада, Луњевица, и Дани пива, Зрењанин), а девет је са учесницима из држава у окружењу (Румунија, Мађарска) (табела 61).

Табела 61. Ранг по географском пореклу учесника
Table 61. Rank by geographical origin of program participants

Порекло посетилаца	Скала оцењивања	број манифестација
Исто насеље и општина	0	102
Околне општине	1	34
Из Покрајина и региона	2	35
Из Србије	3	38
С простора Бивше СФРЈ и држава у суседству	4	9
Иностранства	5	2

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com Бјељац, Ж. (2006.б и 2007), Бјељац, Ђурчић (2007) и Ђурчић, Бјељац (2007)

Број посетилаца је од неколико хиљада, до неколико десетина хиљада. По броју посетилаца се издвајају: Жупска берба, Александровац, са око 500.000 посетилаца; Роштиљада, Лесковац, око 400.000; Дани пива,

Зрењанин, око 300.000; Сланинијада, Качарево, преко 150.000 посетилаца; Дани бербе грожђа, Сремски Карловци, око 80.000; Дани бербе грожђа, Вршац, око 100.000; Опленачка берба грожђа, Топола, око 50.000; и Кобасицијада, Турија, и Купусијада, Футог, са око 30.000 посетилаца.

Табела 62. Број посетилаца манифестација

Table 62. Number of visitors

Број посетилаца	скала оцењивања	број манифестација
До 500	0	25
501-1000	1	19
1001-5000	2	91
5001-10000	3	47
10001-20000	4	29
преко 20000	5	9

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji; Бјељац, Ж. (2006.б и 2007), Бјељац, Ђурчић (2007) и Ђурчић, Бјељац (2007)

Број учесника у програмима привредно-фолклорних манифестација је од неколико десетина, до неколико стотина. По броју учесника се издвајају: Смедеревска јесен, Дани пива (Зрењанин), Дани Лудаје (Кикинда), Дани бербе грожђа (Вршац) и Опленачка берба (Топола).

Табела 63. Број учесника

Table 63. Number of program participants

Број учесника	скала оцењивања	број манифестација
До 10	0	0
11-50	1	55
51-100	2	113
101-500	3	46
501-1000	4	4
преко 1000	5	0

Извор: према www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.srbija.travel/dogadjaji; Бјељац, Ж. (2006.б и 2007), Бјељац, Ђурчић (2007) и Ђурчић, Бјељац (2007)

Задовољство посетилаца је у просеку четири, а уметничка вредност нула, осим манифестација: Смедеревска јесен, где је уметничка вредност четири; Опленачка берба, Дани бербе грожђа (Вршац) – три; Дани пива (Зрењанин), Сланинијада (Качарево), Дани бербе грожђа (Сремски Карловци) и Бербански дани (Палић), где је уметничка вредност два.

Табела 64. Економска група критеријума**Table 64.** Economic group of criteria

	Неуспешно	Маргинално	Добро	Веома Добро	Одлично
<i>Капиталне инвестиције</i>					
Пре	44	174	2	0	0
После	44	174	2	0	0
<i>Еколошки</i>					
Пре	122	77	21	0	0
После	122	77	21	0	0
<i>Медијско-промотивни</i>					
Пре	102	97	12	9	0
После	102	97	12	9	0
<i>Друштвено политички</i>					
Пре	97	102	13	8	0
После	97	102	13	8	0
<i>Економски</i>					
Пре	0	102	97	12	9
После	0	102	97	12	9
<i>Стакехолдер односи</i>					
Пре	102	66	0	23	9
После	102	66	0	23	9
<i>Сарадња са Туристичким Организацијама</i>					
Пре	102	66	0	23	9
После	102	66	0	23	9

Извор www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, www.srbija.travel/dogadjaji; Бјељац, Ж. (2006.б и 2007), Бјељац, Ђурчић (2007) и Ђурчић, Бјељац (2007)

Што се економске групе критеријума тиче, осим Сланинијаде (Качарево) и донекле Жупске бербе (Александровац), код осталих манифестација, капиталне инвестиције имају маргиналан утицај на место одржавања, као и еколошки утицај (осим код манифестација посвећених меду и лековитом биљу). Дани бербе грожђа у Вршцу, Тополи, Сремским Карловцима, Александровцу и Иригу, имају веома добар медијско-промотивни утицај, као и Сланинијада у Качареву, Кобасицијада у Турији, Дани пива у Зрењанину, Дани Лудаје у Кикинди и Роштиљада у Лесковцу. Код међународних манифестација, друштвено-политички утицај је веома значајан (веома добар). Код појединих привредно-фолклорних манифестација, издваја се и негативан утицај политичких партија на власти у локалу или општини, или појединаца⁷⁴. Наведене манифестације имају и одличан економски утицај, а остале добар економски утицај. Осим код већ

⁷⁴ Један од таквих примера је и организовање Купусијаде у Футогу, где се 2010. године, манифестација одржала истовремено на два места, под истим именом, али су организатори били подељени на оне које је финансирао и подржавала градска власт Новог Сада, а друге Месна заједница Футог

наведених, где је сарадња са стејкхолдерима добра, код осталих је маргинална, као и сарадња са туристичким организацијама.

Према извршеној туристичкој валоризацији привредно-фолклорних манифестација, у првој категорији се налазе две манифестације: Дани бербе грожђа, Вршац (108 бодова) и Дани пива, Зрењанин (105 бодова). Девет је у другој категорији: Дани бербе грожђа, Сремски Карловци (96 бодова), Сланинијада, Качарево (94 бода), Опленачка берба, Топола (93 бода), Роштиљада, Лесковац (91 бод), Дани лудаје, Кикинда (87 бодова), Смедеревска јесен (83 бода), Бербански дани, Палић (79 бодова), Кобасицијада, Турија (79 бодова), Пударски дани, Ириг (78 бодова), Жупска берба, Александровац (77 бодова), Сабор пчелара, Девојачки бунар (74 бода), а остале су у трећој категорији, попут манифестације Дани малине, Ваљево (62 бода).

Дани бербе грожђа, Вршац – Манифестација позната у народу као „Грожђебал“ има дугу традицију, одржава се сваке године, трећег викенда у септембру. Прва изложба вина у Вршцу одржана је у кафани „Код два кључа“, 1857. године. Први писани документ о вршачком вину је из 1494. године (када је за буре вршачког вина, двор мађарског краља Владислава II платио 10,5 дуката). Маскота - заштитна личност Бербе је: Винко Лозић, кога је створио наш велики писац Стерија, а који је „директни потомак бога Бахуса“. Он је прва личност и командант тродневне параде и свечаности, јер му на свечаном отварању градоначелник предаје кључеве града, које враћа на свечаном затварању. Тих дана могу се посетити бројна културна, комерцијално-спортска дешавања, као и разне изложбе грожђа и вина. Од занимљивости интересантне су: наградна игра „Грожђе из авиона“, велики број изложби грожђа, воћа и вина, бициклички караван „У походе виноградима,, карневалска поворка, дечји маскенбал и вразноврстан и богат културно-уметнички и забавни програм, као и низ спортских такмичења, а најатрактивније је „Испијање вина на метар“. Атракција су велики плински роштиљи на којима се пеку кобасице. На отварању Бербе увек учествују познати естрадни уметници, а редовно се врши и избор лепотице Бербе. Атмосфера је весела, опуштена, занимљива и забавна – увек има од свега по мало и за сваког по нешто! (www.to.vrsac.com)

Слика 12 Дани бербе грожђа Вршац
 Photo 12 Vintage days, Vršac
 Photo by www.manifestacije.com

Дани пива, Зрењанин – Зрењанин, 1769. године као средиште Диштрикта, добија право на две сајамске приредбе годишње а нешто касније на још две, тако да је свако годишње доба почињало великим вашаром. Поред разноврсне робе ту су били и алвари и печењари са богатом понудом послastiца, а и неизбежно и веома дуго ексклузивно пиће – пиво. Посебно у топлим летњим данима вашара, сваки добро обављен посао заливао се хладним пивом, најпре из најпростијих дрвених, а касније изнутра лимом окованих ледара. Тренутак када се у замену за крајцаре и форинте од кафеџија преузимава пенушава кригла био је и свечаност и час за уживање и сећање. Производња пива започела је на овим просторима 1745. године. Пиварски мајстор Себастијан Крајцезен је отворио прву радионицу за производњу пива и од тада је прожимање градског живота и живота пиваре настављено у континуитету до данашњих дана. Године 1878. пивару купује један од највећих велепоседника у Војводини Лазар Дунђерски, који ју је значајно проширио. Довео је тада најбоље архитекте из Прага који су осмислили сјајан комплекс зграда чију је естетску вредност потврдило време. Врхунац квалитета зрењанинско пиво достиже седамдесетих година 20. века, да би осамдесетих година достигла свој технички максимум произвевши 406.000 хл пива и тут- гута. Транзиција и приватизација су условиле пад производње, а потом и престанак рада. Због сећања на те сретне дане једне пиваре, становници Зрењанина не дозвољавају да се ова манифестација прекине. Манифестација Дани пива настала је 1986. године, у част 240 година производње пива у Зрењанину. Те прве дане пива организовали су

Туристички савез општине и Угоститељско предузеће „Војводина“, уз неколицину ентузијаста. Свирали су и играли дечији ансамбли, декламовали песници и сликали сликари, мирисала крај Бегеја рибља чорба... Иако је у почетку све подсећало на вашар, полако се стварала физиономија будућих сусретања Зрењанинаца са бројним гостима и својим суграђанима. Манифестација се одржавала сваке године крајем лета. Приредбе су „сељене“ од последњих дана августа, до првих дана октобра, да би се усталиле у последњој недељи августа. Од тада, преко две деценије, све до данашњих дана, око двадесет хиљада посетилаца дневно привлачи дегустација одличних пива и у основи два различита програма. Један је рурални, вашарски и разбарушен, а други више урбан, углађен и „нашминкан“. На отвореном простору у најужем језгру центра града, на више бина, одвијају се програми који задовољавају различита интересовања, укусе и узрасте. Зрењанин у том периоду постаје фестивалски град, јер се упоредо одвија више мањих фестивала, међу којима су: Међународни фестивал фолклора „Лала“, Фестивал тамбураша „Прим за примом, фестивал са пивом“, Фестивал традиционалног народног стваралаштва „Банатске вредне руке“, Међународни фестивал свадбених обичаја и Фестивал гајдаша, флураша, двојница и окарина. Поред шаренила народних ношњи, одржава се, свакако већ традиционално, такмичење у брзом испијању пива и издржљивости литарске кригле пуне пива. Саставни део програма манифестације је и међународни сајам предузетништва INOCOOP, као и мини сајам народних рукотворина и старих заната. У виду пратећег програма, на различитим пунктовима, одвијају се и спортски програми (кошаркашки турнир, одбојка на песку, скокови у воду с моста, промоције борилачких вештина). (www.danipiva.rs)

Слика 13 Дани пива, Зрењанин,
Photo 13. Beer days, Zrenjanin
Photo by www.manifestacije.com

Забавно туристичке манифестације

Забавне туристичке манифестације у себи садрже елементе програма свих облика манифестационог туризма. Може се говорити о комбинованом облику, у којем забава има приоритетну функцију. Туристичке организације, користећи ту чињеницу, организују програме који су у тесној вези са антропогеним и природним вредностима места одржавања а све у жељи што богатијег и садржајнијег програма туристичког боравка. Тако се програми манифестација често и свесно комбинују, па се дешава да се спортске манифестације комбинују са уметничким, научно-стручне са уметничким и забавним програмима, а политичко-историјске и верске комбинују се са уметничким, забавним и спортским програмима. Због тога се врло често срећу називи манифестација као што су: културно-спортска, привредно-забавна, уметничко-научна и слични (Бјељац, 2006а). Забавно-туристичке манифестације најчешће се одвијају у летњем периоду и представљају најзаступљенији облик рецептивне туристичке понуде.

Према подацима Туристичке организације Србије, Туристичке организације Војводине и општинских туристичких организација, у Србији се одржава 190 забавно-туристичких манифестација (7,83% од укупног броја традиционалних манифестација у Србији), у 129 насеља. Као забавно-туристичке манифестације издвајају се: рибарске вечери (34), регате (18), забавна лета (70), карневали и маскенбали (9), фијакеријаде (11), мотобајк сусрети (22) и остале забавне манифестације (26). Највећи број традиционалних забавних манифестација се одржава у туристичком кластеру Војводина, 101, односно 53,16 % од укупног броја забавних манифестација у Србији. По општинама, највише у Панчеву, Чачку и Старој Пазови (табела 65).

Табела 65. Традиционалне забавне манифестације по општинама

Table 65- Entertainment events by municipalities

Општина	број манифестација	% у односу на остале манифестације у општини
1. Панчево	16	15,69
2. Чачак	10	12,99
3. Стара Пазова	7	25,93
4. Шабац	6	23,08
5. Инђија	6	17,14
6. Суботица	6	12,00
7. Нови Сад	6	5,88
8. Ковин	5	31,25
9. Бечеј	5	10,87
10. Стари Град	5	5,26

Извор: www.manifestacije.com www.srbija.travel/dogadjaji;

Забавна лета (културна лета)⁷⁵ су манифестације које се одржавају током летњих месеци и представљају допуну туристичкој и културној понуди региона или места одржавања, пре свега за становништво које је остало у својим местима као и за госте из других средина, који свој одмор користе у овим насељима, најчешће код родбине и пријатеља, али и као део туристичке понуде, а организују се разноврсни забавни, уметнички, спортски и други програми. При том се посебно истиче забавна компонента програма. Организовање забавних лета покушај је организатора (туристичких организација или општинских културно-просветних заједница), да се заустави или смањи одлазак домицилног становништва у друга туристичка места или регионе (Бјељац, 2006). Издвајају се Белеф (Београд), Врњачке културне свечаности, Бањско културно лето (Сокобања) и др.

Карневали и маскенбали су манифестације које на забаван начин, уз музику, плес, дефиле и сценска извођења представљају одређене видове људских деловања, а проистекли су из ритуала (Бјељац, 2006а). Према дефиницији Федерације Европских карневалских градова (FECC), карневали представљају начин живота, културно, фолкорно и обичајно популарно наслеђе, места или региона одржавања (www.carnivalcities.com). У Србији се одржавају: Карневал цвећа у Белој Цркви, Панчевачки карневал, карневал у Врњачкој Бањи, Београдски карневал бродова и др.

Рибарске вечери представљају презентацију кулинарских специјалитета од рибе, где је веома значајан и забавно-музички и спортско-рекреативни садржај програма. Организују се на атрактивним туристичким локалитетима поред река и језера. Примери ових манифестација су: Аласке вечери (Велико Градиште), Златна бућка Ђердапа, Апатинске рибарске вечери и др)

Регате, настале као облик искоришћавања водених површина у смислу спортског такмичења и забаве и потребе за престижом, одмором и рекреацијом, представљају део туристичке понуде. Учесници регата су, најчешће, власници моторних и других чамаца и њихове породице и пријатељи. Самоиницијативно, или под покровитељством заинтересованих институција, организују регату, током које се забављају, друже, организују разна забавна и спортско-рекреативна такмичења. Организују се током летњих месеци. Издвајају се: међународна Дунавска ТИД регата, Дринска регата, Лимска регата, Регата од Видовдана до Ивањадања и друге. Учесника регата је неколико десетина, али у местима (речним пристаништима) где застану, пограм прати и неколико хиљада посетилаца.

---

⁷⁵ чест назив манифестације од стране организатора

Фијакеријаде су манифестације које се одржавају у летњим месецима у насељима где је коњарство било развијено као грана сточарства, и где су запрете (фијакери) представљали и значајно превозно средство људи и робе. Одржавају се етнографске изложбе, смотре фолклора, програми народне музике, спортско-рекреативна такмичења, представљање гастрономске понуде и слично, попут фијакеријада у Новом Карловцу, Равном Селу, Панчеву.

Мотобајк сусрети се почињу одржавати од задње деценије 20. века. На овим сусретима окупљају се и друже мотораши и други љубитељи овог популарног двоточкаша. Организују се спортско-рекреативна такмичења, мини трке, разна забавна такмичења, рок концерти и слично.

Остале забавне манифестације су оне које се организују током године, као допуна културне и туристичке понуде неког места. То су, на пример, манифестације: Улица отвореног срца (Београд), Венчање 100 парова (Београд), Belgrade fashion week, Beer fest (Београд)⁷⁶, сусрети власника и старих возила (олдтајмера) и сличне.

Према традицији одржавања, издвајају се: Карневал цвећа (Бела Црква)⁷⁷, Дунавска ТИД регата, 55 година; Апатинске рибарске вечери, 47 година; Аласке вечери (Велико Градиште), 45; Грочанске свечаности, 43; Чивијада (Шабач), 42; и Врњачке културне свечаности, 41 година. Организују се највише током летњих и јесењих месеци, али и током целе године (остале забавне манифестације). Трају од три дана, неколико недеља (регате), до два месеца (културна лета).

Број пратећих манифестација код културних лета износи неколико десетина, попут слогана за Врњачке културне свечаности – „100 дана, 100 приредби“⁷⁸. Осим ове, издвајају се пратећи програми Бањског културног лета (Сокобања)⁷⁹, Београдског летњег фестивала – Белеф⁸⁰ и Културног

⁷⁶ за разлику од манифестација Дани пива (Зрењанин, Бачки Петровац, Челарево), које имају пре свега привредни карактер са презентацијом пива и програма који су повезани са традицијом производње пива и хмеља, манифестације Beer fest (Београд, Краљево, Бачка Топола, Прокупље) имају програм где је примарни циљ забава, а пиво је средство којим се та забава постиже. На пример, у програмима beer festa и сусрета бајкера (рок концерт и продаја пива у великим количинама) нема битније разлике.

⁷⁷ Са прекидима се одржава 158 година, и представља најстарију манифестацију у Србији, у оваквом облику, како се сада одржава, обновљена 1994. године

⁷⁸ Чине је врхунски програми из области књижевности, позоришног, филмског, телевизијског и музичког стваралаштва, ликовне делатности, издаваштва и музеологије: Међународни фестивал класичне музике, Књижевно лето, Позоришни дани српског театра, Фестивал ликовног стваралаштва, Фестивал филмског сценарија, сталне културне манифестације: Дешавања на Врњачкој променади, културне манифестације, музејске поставке...(www.vrnjackabanja.co.rs)

⁷⁹ Најмање сто садржаја током Бањског културног лета, бесплатно је на располагању туристима. Сваке вечери у објектима у центру града гостима се нуде разнолики догађаји:

лета у Нишкој бањи. По броју пратећих манифестација издвајају се и Апатинске рибарске вечери, са девет,⁸¹ Весели спуст Маглич–Краљево, са шест, и Аласке вечери (Велико Градиште) и Чивијада (Шабац), са по пет, то јест 74 манифестације са преко пет различитих пратећих врста манифестација (38,95%), 58 са четири манифестације (30,53%).

Локације одржавања забавно-туристичких манифестација су, најчешће, повезане са локалним природним или антропогеним туристички атрактивним локалитетом. Шездесет и девет манифестација (36,32%) се организује на таквим локацијама. То су места поред хидрографских објеката (реке Дунав, Тиса, Сава, Дрина, Морава, Лим, Ибар, језера), споменици културе, бање (Сокобања, Врњачка, Нишка, Сијаринска, Куршумлијска, Горња Трепча, Пролом, Овчар, Рибарска), излетишта. До 10 километара удаљено од туристички атрактивног локалитета је 42 забавне манифестације (22,05%). Организатори ових манифестација су, најчешће, туристичке организације 60 (31,58%), културни центри 42 (22,11%), невладине организације 37 (19,35%), месне заједнице 21 (11,05), спортска друштва 20 (10,53), а ређе су то културно уметничка друштва и „остали“, по 6 (по 3,16%).

Према организаторима, по рангу одржавања, као међународне се издваја 12 забавних манифестација (6,32%), четири манифестације су републичког ранга (2,11%), 39 регионалног (20,53%) и 135 локалног (71,05%).

По географском пореклу посетилаца, издвајају се: Златна бућка Ђердапа са посетиоцима из Србије и Румуније, као и манифестације Дунавска ТИД регата, „културна лета“ у Врњачкој бањи, Сокобањи, Нишкој бањи, Карневал цвећа (Бела Црква), Апатинске рибарске вечери и „Beer fest“ (Београд), где су посетиоци са простора целе Србије. Код 42 манифестације су посетиоци из региона (22,11%), а остали су из околних општина 78 (41,05%) и из општине у којој се манифестација одржава 70 (36,84%).

Према географском пореклу учесника, као међународне, са учесницима из разних крајева света, издвајају се: Београдски карневал бродова, карневали у Панчеву, Лесковцу и Врњачкој Бањи, Златна бућка Ђердапа, Дунавска ТИД регата, сусрети олдтајмера у Суботици и Сомбору

рок и фолк концерти, наступи културно-уметничких друштава, књижевне и песничке вечери, позоришне представе, концерти уметничке музике, квизови, параде, стручна предавања, изложбе, летњи биоскоп, сајмови... (www.sokobanja.rs)

⁸⁰ музички програм, филмски програм „Отворени биоскоп“, сценски програм; визуелни програм; изложбе, перформанси и сл (www.belef.org)

⁸¹ програми забавне, народне и духовне музике, филмски програм, спортска такмичења, изложбе, концерти КУД, позоришне представе, стручна предавања (www.soinfo.org)

и мотораша у Кањижи. Манифестације Весели спуст, Дринска регата, Златна бућка Ђердапа и „Fashion week“ (Београд) су са учесницима из држава у окружењу Србије, а 46 манифестација је са учесницима из Србије (24,21%). Из ближег региона су учесници 28 (14,74%), из околних општина 30 (15,79%) и из општине одржавања учесници 83 манифестације (43,69%). Број учесника програма је од неколико стотина (регате, рибарске вечери, фијакеријаде) до неколико хиљада (забавна лета, карневали). Број посетилаца је од неколико хиљада до неколико стотина хиљада. Забавна лета имају дневну посету, у зависности од насеља и микролокације одржавања као и садржаја програма, и више хиљада посетилаца, а неке и више десетина хиљада посетилаца. У Београду, Врњачкој Бањи, Сокобањи, буде, укупно, и више од 500.000 посетилаца. Према процени организатора, у 2010. години је на манифестацији „Beer fest“ (Београд) боравило 900.000 посетилаца (www.belgradebeerfest.com), током пет дана трајања, што се, као податак, мора узети са резервом, с обзиром да је у истом периоду, такође по процени организатора, на Сабору трубача у Гучи, током 10 дана боравило 800.000 посетилаца, а истовремено је било и још неких традиционалних, туристички атрактивних манифестација. Са неколико десетина хиљада посетилаца, издвајају се и карневали у Лесковцу, Панчеву, Врњачкој Бањи. (табела 66)

Табела 66. Број посетилаца
Table 66. Number of visitors

Број посетилаца	скала оцењивања	број манифестација
До 500	0	0
501-1000	1	11
1001-5000	2	39
5001-10000	3	38
10001-20000	4	32
преко 20000	5	80

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji;

Задовољство посетилаца је у просеку четири, а уметничка вредност програма је, код забавних лета у просеку два, осим код Врњачке Бање и Сокобање где је три. Код других забавних манифестација, оцена уметничке вредности је нула.

Капиталне инвестиције пре и после одржавања манифестација немају никакав или имају само маргинални значај. Еколошки утицај је између маргиналног и доброг код неких делова програма забавних лета, регата и карневала. Код „Beer fest-a“, Карневала бродова, Веселог спуста, Врњачких културних свечаности, Дунавске ТИД регате, Златне бућке Ђердапа, Белефа, и донекле осталих карневала и рибарских вечери, као и

„Belgrade fashion week-a“, Венчања 100 парова (Београд), медијско-промотивни утицаји су између добрих и веома добрих, а код осталих маргинални. Код међународних манифестација, друштвено-политички утицаји су веома добри, код осталих маргинални.

Табела 67. Економска група критеријума
Table 67 Economic group of criteria

	Неуспешно	Маргинално	Добро	Веома Добро	Одлично
<i>Капиталне инвестиције</i>					
Пре	65	135	0	0	0
После	65	135	0	0	0
<i>Еколоски</i>					
Пре	36	127	27	0	0
После	36	127	27	0	0
<i>Медијско-промотивни</i>					
Пре	0	144	37	9	0
После	0	144	37	9	0
<i>Друштвено политички</i>					
Пре	0	178	0	12	0
После	0	178	0	12	0
<i>Економски</i>					
Пре	114	40	34	1	1
После	114	40	34	1	1
<i>Стакехолдер односи</i>					
Пре	25	107	41	17	0
После	25	107	41	17	0
<i>Сарадња са Туристичким Организацијама</i>					
Пре	25	102	43	15	5
После	25	102	43	15	5

Извор: www.vojvodinaonline.com/dogadjaji; www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji

Већина забавних манифестација се махом финансирају из буџета локалних самоуправа, економски утицај је маргиналан, осим код манифестација „Beer fest“, „Belgrade fashion week“ и, донекле, рибарских вечери, где је одличан, односно добар. Сарадња са стејхолдерима, код забавних лета је добра, код неких и веома добра (Белеф, Врњачке културне свечаности, Културно лето у Нишкој бањи, Бањско културно лето у Сокобањи, као и код других бања, у Пироту), исто као и код карневала и рибарских вечери и појединих осталих забавних манифестација („Beer fest“, Улица отвореног срца, „Belgrade fashion week“, Венчање 100 парова у Београду), а код осталих је маргиналан. Сарадња са туристичким организацијама је добра и веома добра, код Карневала бродова, забавних лета у Врњачкој, Нишкој и Сокобањи; код Дунавске ТИД регате је

одлична, а код сусрета бајкера и појединих осталих забавних манифестација је маргинална. (табела 78)

После извршене туристичке валоризације забавних манифестација према географској и економској групи критеријума, у другој категорији се налазе три манифестације: Врњачке културне свечаности (79 бодова) и Дунавска ТИД регата (78 бодова), Сокобањско културно лето (74 бода), а у трећој категорији су остале манифестације: Апатинске рибарске вечери (72 бода), Културно лето у Нишкој бањи (71 бод) и друге.

Врњачке културне свечаности је назив туристичке манифестације локалног карактера, која се организује од 1973. године, као допуна боравка гостима – корисницима бањских услуга, од јуна до октобра (од Видовдана до почетка октобра). Слоган „100 дана – 100 приредби“ значи да се сваки дан на централној бини у парку Бање одржавају различите манифестације (позоришне представе, концерти забавне, народне и класичне музике, књижевне и поетске вечери, изложбе, фестивали фолклора, игракази, представе за децу и др.). Током трајања, ову манифестацију посети и преко 200.000 посетилаца (Бјељац, Ђурчић 2007)

Научно-стручне манифестације

Развој и модернизација привреде и технологије, уз природне и привредне ресурсе и разграната мрежа научноистраживачких и образовних институција и установа условили су потребу да се организује научна, стручна и привредна размена достигнућа и едукација у наведеним областима. Савремени научно-технолошки развој је утицао и на потребу уже сарадње међу привредницима и научницима у националним и интернационалним оквирима. Да би се сарадња остварила, а при том дошло и до размена искустава и мишљења организује се низ скупова у виду конгреса, научних и стручних скупова, симпозијума и семинара из различитих привредних и научних дисциплина и из области образовања. (Бјељац, 2006а) Њихови програмски садржаји зависе од професионалне структуре учесника. Бројност организовања тих скупова допринела је и стварању нове туристичке гране, тзв. конгресног туризма. „Конгреси и конференције представљају важан део тзв. пословног и професионалног туризма у Европи, оба у квантитативном и квалитативном облику. Потпомажу трансмисији, промени и продубљивању знања и искуства, као и утицај дохотка и запослености у простору одржавања конгреса“ (Ružić P i dr., 2003).

На територији Србије, годишње се организује неколико хиљада научно-стручних скупова, симпозијума, семинара, радионица (workshop),

самостално, или као део неке веће манифестације. Просторно, највећи број скупова се одржава у великим градским, односно привредним, планинским и бањским центрима где је развијена туристичко-саобраћајна инфраструктурна мрежа. У Србији се највећи број научних скупова одржава у Београду, Новом Саду, на планинама Копаоник и Златибор, у Врњачкој бањи, Сокобањи, Кањижи и Нишкој бањи. Највише научно-стручних скупова и конгреса се одржава из области медицине, пољопривреде и економије.

Простори одржавања су конгресне сале и центри, спортски центри, сајамски простори, домови културе, и други (Сава центар у Београду, Мастер центар у Новом Саду). Финансирање научно-стручних скупова је мешовите структуре, најчешћи извори финансирања су потекли од ресорних Министарстава, самофинансирања (котизација), спонзорства и донације привредних субјеката, невладиних организација и појединаца. Организатори научно-стручних скупова су струковна или научна друштва и институције, са повременим повезивањем блиских научних области. Просек трајања скупова је три дана а распоређени су током целе године, уз учешће од неколико десетина до неколико стотина научних радника и истраживача (Бјељац, 2006а).

Као пратеће манифестације, најчешће се организују излети и организоване посете природним или антропогеним туристичким локалитетима у ближој околини насеља и забавни програми са музичким садржајима. Искуство аутора, као организатора појединих скупова и учесника бројних скупова у Србији и иностранству, показала су да чак 30 до 35 % пријављених учесника не присуствује скупу.

Према Конгресном бироу Србије и према подацима општинских туристичких организација, у Србији је у 2010. години одржано 54 научна скупа (конгреса), односно 2,26% од укупног броја манифестација у Србији. По броју научно-стручних манифестација, у 2010. години, издвајају се општине: Нови Београд 11 (34,38% од укупног броја манифестација у општини), Кањижа 6 (11,76%), Нови Сад 5 (4,50%) и Стари Град 4 (4,21%). Највећи број се одржава у туристичком кластеру Београд – 17 (31,48%).

Неки од скупова имају дугу традицију, попут 47. конгреса светске асоцијације хотелијера (IHRA), који је јуна 2010. године одржан у Београду, или 28. сусрета Европских друштава за ветеринарску патологију (ESVP), одржаног октобра месеца 2010. године, такође у Београду. Издвајају се и поједини научно-стручни скупови са сталним одржавањем у Србији: Сабор библиотекара Срема (Ириг), 45 година, Међународни скуп слависта (Београд), 40 и Међународни преводилачки сусрети (Београд), 36 година Одржавају се и традиционални научни скупови који су повезани са туристичко-угоститељском привредом: 21. конгрес бања, Сусрети

хотелијера, рецепционара, и хотелског домаћинства – ХОТРЕЦ (Врњачка Бања), Сусрети туристичких новинара Југоисточне Европе, 3. Међународна туристичка конференција ЕИАТ⁸², 6. бијенални конгрес „Хотелплан“, 4. сусрети организатора привредно-туристичких манифестација (Београд). Посматрано према економској групи критеријума, сви индикатори показују оцену маргинално.

После туристичке валоризације, од 26 научних скупова и конгреса који се одржавају у континуитету на територији Србије, сви су у трећој категорији, а издвајају се Конгрес бања, који се одржава у Врњачкој бањи, (64 бода), Међународни скуп слависта (59 бодова) и Међународни преводилачки сусрети (57 бодова).

Конгрес бања Половином маја у Врњачкој Бањи, која има најдужу традицију организованог здравственог туризма у Србији, одржава се Конгрес бања и климатских места, од 1989. године. Еминентни домаћи и стручњаци из неколико европских земаља, у 2010. години, за теме су имали неопходност увођења стандарда у управљању у области здравственог туризма, причало се и о стратегији европског здравственог туризма. Србија има бројне бање, а квалитетом понуде и садржајима само неколико њих задовољава европске стандарде. Велнес (*Wellness*) програми, полако постају део стандардне понуде у већини бања, а најдаље је отишла бања Јунаковић у Војводини. (www.vrnjackabanja.biz)

Туристичко-пропагандне манифестације

Туристичко-пропагандне манифестације за циљ имају представљање понуде туристичких места и региона, у емитивним туристичким просторима. С обзиром да је „предмет туристичког деловања понуда, која се код туристичке пропаганде остварује са циљем довођења туриста, а ефекат је повећан број посетилаца у месту понуде“ (Јовичић, 1982), туристичке манифестације се јављају као значајни елементи туристичке пропаганде и представљају све атрактивније вредности туристичких кретања.

Постоје четири врсте манифестација, које су издвојене као елементи пропаганде:

- „манифестације на којима се, осим активних, рачуна и на друге врсте посетилаца (сајмови, фестивали, такмичарске, спортске или уметничке),

---

⁸² Образовање и индустрија напредују заједно

- манифестације на којима су новинари (штампа, радио, телевизија), осим активних учесника за пропагандну поруку, веома важна категорија посетилаца (конгреси и конференције),
- специјализоване, пропагандно-туристичке приредбе на бази изворног фолклора, традиције и обичаја, углавном карневалског и ревијалног, ређе такмичарског карактера,
- манифестације које имају за циљ представљање рецептивних туристичких простора у емитивним туристичким просторима“ (Бјељац, Турчић, 2003)

Иако све манифестације имају и туристичко-промотивни значај, у 2010. години се према подацима добијеним од општинских туристичких организација и часописа „Водич кроз туристичке манифестације“ (www.manifestacije.com), одржава 16 традиционалних туристичко-пропагандних манифестација (0,66% од укупног броја манифестација), у 10 насеља. Највише се одржавају у туристичком кластеру Београд - 6 (или 40,00% од укупног броја туристичко-пропагандних манифестација), од чега у општини Нови Београд 3 (9,38% од укупног броја манифестација у општини), Стари Град (2,08%) и Панчево (1,96%). Трају један дан, а најчешће су у јесењим месецима (9, односно 60,00%). Међу организаторима су: туристичке организације (Србије и Београда) 7 (46,67% од укупног броја туристичко-пропагандних манифестација), невладине организације 3 (20,00%), месне заједнице 2 (13,33%) и остали 20,00%. Немају дугу традицију, највише их је настало у првој деценији 21. века (73,33%), а по дужини се издваја Међународни фестивал репортаже „Интерфер“, Сомбор, са 15 година.

Садржај овог вида манифестационог туризма је базиран на основном програму, а по броју пратећих манифестација се издвајају манифестације: Дан Дунава, са 15⁸³, Дани Брестовачке бање⁸⁴ са 10, Дани сеоског туризма (Косјерић) са четири и Изложба туристичких публикација Србије (Крушевац), са три. Шест манифестација је са једном пратећом манифестацијом (40,00%), а пет има само основни програм (33,33%).

Према локацији одржавања, четири манифестације (26,67%) се одржавају на туристички атрактивним локалитетима (уз реку Дунав, Брестовачка бања, Белоцркванска језера, Косјерић), шест манифестација је

⁸³ у 15 подунавских насеља одржавају се изложбе, промоције, предавања, научни скупови, програми за децу, концерти народне и забавне музике, спортска такмичења, и други програми

⁸⁴ изложба сувенира, тематска ликовна колонија, изложба у Милошовом конаку, мултимедијална презентација, излет до Лазареве пећине, програми народне и забавне музике, наступи културно-уметничких друштва, дечје представе, сценски наступи

удаљено до 10 км од туристички атрактивног локалитета (40,00%), а пет је удаљено до 20 км (33,33%).

Према организаторима, четири манифестације су међународне, четири су републичког ранга (17,78%), пет је регионалног (33,33%) и две су локалног ранга одржавања (13,33%). По географском пореклу посетилаца, код свих 15 манифестација су посетиоци пореклом из околних општина, а број посетилаца је неколико хиљада. Према географском пореклу учесника програма, на фестивалу репортаже „Интерфер“, учествују новинари из разних држава Европе, на фестивалу за избор мис, су учеснице из држава у окружењу, као и учесници манифестације Избор најуспешнијих у угоститељству и туризму – Бирамо најуспешније златно туристичко срце (Београд), а на манифестацијама Дан Дунава, Туристички цвет, Изложба туристичких публикација Србије, Изложба сувенира и туристичког штампаног материјала, и на Сајму сувенира „Посетите Србију“, учесници су из Србије. Код осталих осам манифестација, учесници су из региона око места одржавања (53,33%). Број учесника је неколико десетина до неколико стотина. Задовољство посетилаца туристичко пропагандних манифестација је у просеку пет, а уметничка вредност програма, осим код манифестација у Лесковцу и Крушевцу, где је два, и у Сомбору и Брестовачкој бањи, где је један, у просеку је нула.

Што се тиче економске групе критеријума, капиталне инвестиције су маргиналане, као и еколошки утицај, осим код манифестације Дан Дунава, где је веома добар. Медијско-промотивни утицај је добар и веома добар код манифестација: Дан Дунава, Туристички цвет, Изложба туристичких публикација Србије (Крушевац), Изложба сувенира и туристичког штампаног материјала, Сајам сувенира „Посетите Србију“ (Београд), „Интерфер“ (Сомбор), Избор најуспешнијих у угоститељству и туризму – Бирамо најуспешније златно туристичко срце. Код осталих је маргиналан. Друштвено-политички утицај код међународних манифестација је веома добар, а код осталих добар (републичког ранга) и маргиналан. Економски утицај је маргиналан. Сарадња са стејкхолдерима, код већ поменутих туристичко-пропагандних манифестација је добра, а сарадња са туристичким организацијама одлична, а код осталих је маргинална.

После извршене туристичке валоризације туристичко-пропагандних манифестација, свих 15 се налазе у трећој категорији, а издвајају се манифестације: Дан Дунава (72 бода), Међународни фестивал репортаже „Интерфер“ (65 бодова), Сајам сувенира „Посетите Србију“ (62 бода) и Изложба туристичких публикација (60 бодова).

Дан Дунава. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде – Републичка дирекција за воде, организује манифестацију, која је установљена 2004. године од стране Међународне комисије за заштиту реке Дунав (International Commission for Danube Protection – ICPDR) и интегрални је део сарадње свих 14 земаља потписница Конвенције о сарадњи на заштити и одрживом коришћењу реке Дунав. Одржава се крајем јуна, истовременим програмима у подунавским градовима Србије (са централном прославом на Земунском кеју). Организује се низ програма везаних тематски за Дунав. (www.minpolj.gov.rs)

Верске манифестације

Посматрано у светским размерама, религија покреће велике групе људи на путовања. Теоретичари туризма увели су категорију религиозни тип, као специфични тип туристе. Најчешћа врста верског туризма је ходочашће, а издвајају се и путовања због духовних циљева (McKintosh, 1972, Чомић, 1990). Верске туристичке манифестације су оне које имају атрактиван религијски садржај и значај. Оне могу бити повезане са одређеним верским празником (Божић, Ускрс) или са местима одређеним за обављање религијских обреда, као и догађајима из историје цркве, обележавањем датума значајнијих пророка, апостола, светитеља. Према значају и садржини издвајају се: Божић и Ускрс, сеоске црквене и манастирске славе и верско-историјски празници. (Бјељац, 2006а).

У Србији се у 2010. години, у програмима општинских туристичких манифестација нашло 143 верске туристичке манифестације (5,89%), у 87 насеља Србије. Највећи број верских манифестација се одржава у туристичком кластеру Војводина 65 (45,45% од укупног броја верских манифестација у Србији). Број ових манифестација је много већи, јер се светкује и неколико стотина сеоских црквених и манастирских слава и других верских празника, а у обзир су узете само верске манифестације које се налазе у програмима општинских туристичких манифестација. У програмима се налазе садржаји 44 верске манифестације Српске православне цркве (37) и Римокатоличке цркве (7).

Највећи број свечаности је везан за Светог Саву (свечане академије, балови), 14, односно 9,79% од укупног броја верских манифестација; Васкрс, 11, односно 7,69%; Свете апостоле Петра и Павла – Петровдан 10, тј. 6,99%; Вазнесење Господње – Спасовдан, 9, тј. 6,29%; Светог великомученика Георгија – Ђурђевдан 8, тј. 5,59%; Светог пророка Илију – Илиндан и Успеније Пресвете Богородице – Велику Госпојину, по 7, тј. 4,90%; Светог Трифуна, Богојављање и Божић, по 6, тј. 4,20%

Табела.68 Верске манифестације по општинама**Table 68.** Religious events by municipalities

Општина	број манифестација	% у односу на остале манифестације у општини
Чачак	13	16,88
Панчево	7	6,86
Жабалъ	6	30,00
Темерин	5	17,86
Ада	5	16,67

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji;

Прослава верских манифестација (саборовање) има дугу традицију у српском народу, међутим, тек деведесетих година 20. века и у првој декади 21. века, верске свечаности постају интересантне и као мотив за туристичка путовања. Као пратеће манифестације се најчешће издвајају вашари (кирбаљи, панађури) и одређени обичаји током великих верских празника (Ускрс, Божић). Организује се разноврстан програм, који окупља и неколико десетина хиљада људи. Осим богослужења, организују се програми забавног садржаја (нпр. Светско првенство у туцању ускршњим јајима у Мокрину, Туцијада у Крагујевцу) или етнографског (попут свечане поворке становништва у народној ношњи, у Жабљу и Ковиљу) спортска такмичења (пливање за богојављенски крст), концерти забавне и народне музике, изложбе и слично. По броју пратећих манифестација се издвајају: Петровдански дани⁸⁵, Србобран, и Великогоспојински дани, Нови Бечеј, са по шест⁸⁶

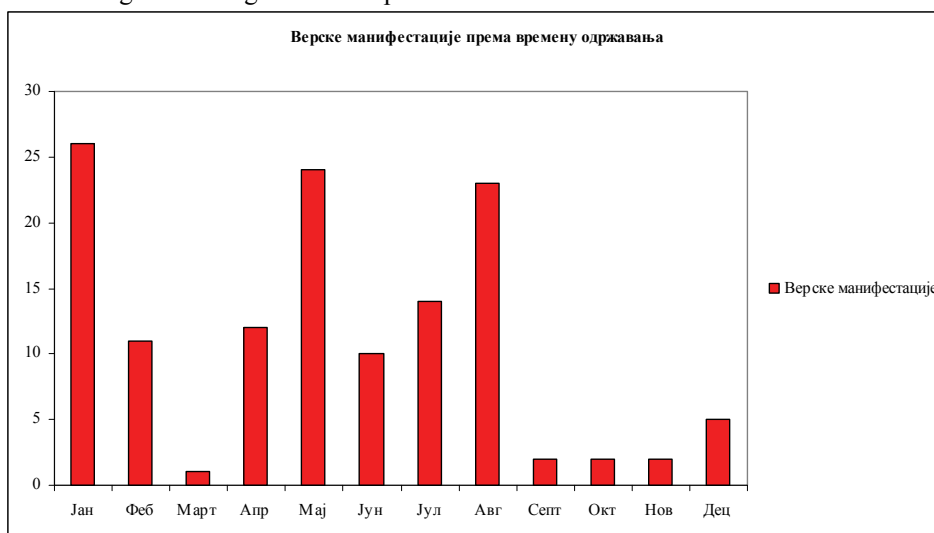
Одржавају се током целе године (графикон 5) највише у јануару, локалног су ранга, а организатори су Српска православна црква (121, односно 84,62%), Римокатоличка црква (12, тј. 8,39%), невладине организације (7, тј. 4,89%) и центри за културу (3, тј. 2,10%). Посетиоци су из општине одржавања и околних општина. Учесници програма су из локалне средине и околних општина, а код појединих манифестација и из целе Србије (Светско првенство у туцању ускршњим јајима, Мокрин; Великогоспојински дани, Нови Бечеј; Петровдански дани, Србобран, Сабор огњене Марије, Девојачки бунар – Делиблатска пешчара). Број посетилаца на црквеним саборима је и до неколико десетина хиљада, попут Великогоспојинских дана у Новом Бечеју, где, према организаторима, буде

⁸⁵ тамбурашки фестивал програми забавне и народне музике, коњичке трке, етно-фестивал, скуп олдтајмера аутомобила

⁸⁶ такмичење у кувању рибе чорбе, такмичење тамбурашких оркестара, програми забавне музике, смотра парадних запрега, „Авлија забавлија“ (књижевне и поетске вечери, позоришне представе), етно-базар

присутно преко 100.000 посетилаца, а број учесника је неколико десетина. Задовољство посетилаца је четири, а уметничка вредност један.

Графикон 5 Време одржавања верских манифестација
Figure 5. Religious events per month

Локација одржавања верских манифестација је везана за цркве и манастире. Издвајају се манастири на простору Овчарско-кабларске клисуре, манастир Темска, манастир Света Петка, поједини манастири и насеља на Фрушкој гори, бање (Сокобања, Палић, Кањижа, Прибојска, Нишка), излетиште Девојачки бунар (Делиблатска пешчара), Оплепац, Лелић и други. (табела 69)

Табела 69 Удаљеност од туристички атрактивних локалитета

Table 69. Distance from attractive tourist sites

Удаљеност манифестације	Скала оцењивања	број манифестација
до 1	5	46
2-10	4	49
11-20	3	47
21-30	2	43
31-40	1	21
преко 40	0	15

Извор: изведено према подацима www.vojvodinaonline.com/dogadjaji;
www.manifestacije.com, општинске туристичке организације; www.srbija.travel/dogadjaji;

Кад је реч о економској групи критеријума, сви индикатори су пре и после одржавања манифестација маргинални, осим код медијско-

промотивних, где су индикатори код већ поменутих манифестација у Мокрину, Србобрану и Новом Бечеју добре, исто као и код сарадње са стејкхолдерима и туристичким организацијама, где одличну сарадњу имају организатори манифестације Сабор Огњене Марије (Девојачки бунар), настала као слава Туристичке организације Алибунар.

После извршене туристичке валоризације, све верске манифестације се налазе у трећој категорији, а издвајају се манифестације: Великогоспојински дани, Нови Бечеј (61 бод), Петровдански дани, Србобран (59 бодова), и Светско првенство у туцању ускршњим јајима, Мокрин (53 бода).

Великогоспојински дани у Новом Бечеју су проистекли из градске славе у чије обележавање се слио низ других културно-забавних дешавања. Окупљају све генерације и најразличитије садржаје, од спортских турнира и чикошких акробација, најчувенијег такмичења коњских запрега, још чувенијег заједничког такмичења мајстора рибље чорбе и тамбурашких банди, до поп-рок концерата и етно-базара, са међународним–регионалним карактером. Великогоспојински дани почињу смотром парадних запрега. (www.novibesej.rs)

Политичко-историјске манифестације

Политичко-историјске манифестације су манифестације које се организују са циљем обележавања значајнијих датума из историје, које по својим учесницима имају и политички и историјски карактер, а у оквиру којих се одржава и разноврстан уметнички или забавни програм. Могу се издвојити: слетови, митинзи, параде, прослава Првог маја (14, односно 18,18% од укупног броја политичко-историјских манифестација), обележавање важнијих историјских датума (48, тј. 62,3,4%)⁸⁷ посете државника, скупови и промоције политичких партија, меморијали – скупови посвећени значајним датумима из живота знаменитих државника или војсковођа (10, односно 12,99%). (Бјељац, 2006а)

После Другог светског рата, до почетка деведесетих година 20. века, одржавале су се политичко-историјске манифестације, којима су се обележавали датуми значајнијих битака и догађаја из периода Народноослободилачке борбе у Другом светском рату (Дан борца, Почетак НОБ у Србији⁸⁸, Бела Црква, општина Лозница, „Ужичка република“, Кадињача, „Пробој Сремског фронта“, Шид и друге) укључујући и војне

⁸⁷ 30 дана општине и 18 осталих датума

⁸⁸ На дан седмог јула, народни вашар у селу Бела Црква, општина Крупањ, и славу Ивањдан, припадници СУБНОР-а и једне политичке странке (СПС) и даље обележавају овај датум пригодним свечаностима

параде (Дан победе и други јубилеји НОБ), сви са посетом од неколико десетина, те и стотина хиљада људи. Од деведесетих година 20. века почиње обележавање важнијих догађаја из Првог светског рата (Колубарска битка, Церска битка и друге), као и значајнијих датума из раније историје Србије (Први српски устанак, Други српски устанак, обележавање српске државности у Орашцу). Обележавају се и други датуми борбе против окупатора у Другом светском рату (Равна гора). И овим скуповима присуствује неколико десетина хиљада посетилаца из целе Србије, као и Срба из дијаспоре.

До Другог светског рата *обележавање Првог маја* је имало политичко-протестни, спонтани карактер забрањиван од званичних власти. Циљ је био дружење уз рецитале, борбене и револуционарне песме и митинге политичког карактера. После Другог светског рата прослава Првог маја добија карактере одмора, забаве и рекреације радника. Неколико десетина хиљада људи тих дана излази у природу, на оближња излетишта (нпр. прослава Првог маја на Палићу, где борави и до 100.000 посетилаца). Програм обухвата рецитале, концерте, роштиљаде, спортско-рекреативне сусрете, разноврсни забавно-уметнички програм и слично.

Обележавања важнијих датума из Првог и Другог светског рата, на просторима где су се одржале значајније битке, обухватају и пригодне свечаности. Програм обухвата адекватан музичко-сценски програм, рецитале, политичке и историјске говоре.

Меморијали (обележавање значајних датума из живота знаменитих државника или војсковођа) се одржавају у местима рођења, боравка или смрти истих. Обично се одржавају испред родних кућа, које су претворене у спомен-куће – музеје (са изложбеним поставкама). Као део програма изводе се и атрактивне музичко-сценске приредбе.

У *остале историјске датуме* спадају карактеристичне манифестације које обележавају догађаје из прошлости народа који живе у мултиетничкој средини. Издвајају се прославе поводом досељавања појединих група становника, прославе којима се обележавају годишњице проглашавања градова и прославе обележавања датума из различитих историјских епоха. Те манифестације углавном се обележавају повремено (попут обележавања 600 година од Косовске битке, када је, 1989. године, на Газиместану било око два милиона људи из Србије и дијаспоре), са богатим уметничким, забавним, верским, историјским, политичким и научно-стручним програмима.

У 2010. години, у Србији је одржано 77 традиционалних политичко-историјских манифестација (3,17% од укупног броја

манифестација), у 65 насеља⁸⁹. Највише их је одржано у туристичком кластеру Војводина, 33 манифестације (42,86%), у општинама Кањижа 4, (односно 7,84% од укупног броја манифестација у Кањижи) и Бечеј 3 (односно 6,52%). Имају традицију одржавања и преко 60 година (Првомајски уранак, Пробој Сремског фронта, дани општина који прослављају дан ослобођења у Другом светском рату). Дугу традицију имају и Видовданске свечаности (Крушевац), манифестација која се одржава од педесетих година 20. века, и манифестација Велики школски час (Крагујевац), од 1969. године.

Дани општина, манифестације које трају и до три дана, имају и по неколико пратећих програма, попут Дана Београда (5)⁹⁰, а издвајају се и меморијали: Хајдук Вељкови дани, Леновац (6)⁹¹, Мишићеви дани, Мионица (5)⁹², Дани Станоја Главаша, Глибовац (5)⁹³, Вождови дани, Велика Плана (5)⁹⁴, Синђелићеви дани, Свилајнац (5)⁹⁵, и обележавање осталих важнијих датума, нпр. Видовданске свечаности, Крушевац (5)⁹⁶.

Осим у јануару и фебруару, политичко-историјске манифестације, одржавају се у свим осталим месецима, највише током маја месеца, односно летњих месеци (графикон 6). Трају један до три дана, а организују се на излетиштима, градским и сеоским трговима и улицама, домовима културе и спортским халама.

⁸⁹ У пракси, број ових манифестација ј већи, а у обзир су узете традиционалне политичко-историјске манифестације које се налазе у календарима приредби општинских туристичких организација и других надлежних општинских већа

⁹⁰ ликовне изложбе, дегустација хране и пића, предавања, књижевне и поетске вечери, музички програм, организоване туре по Калемегданској тврђави и сл

⁹¹ избор хајдучког харамбаше (народне спортске игре), хајдучке лепотице, спортска такмичења, концерт КУД, програм народне музике, здравичари, позоришне представе

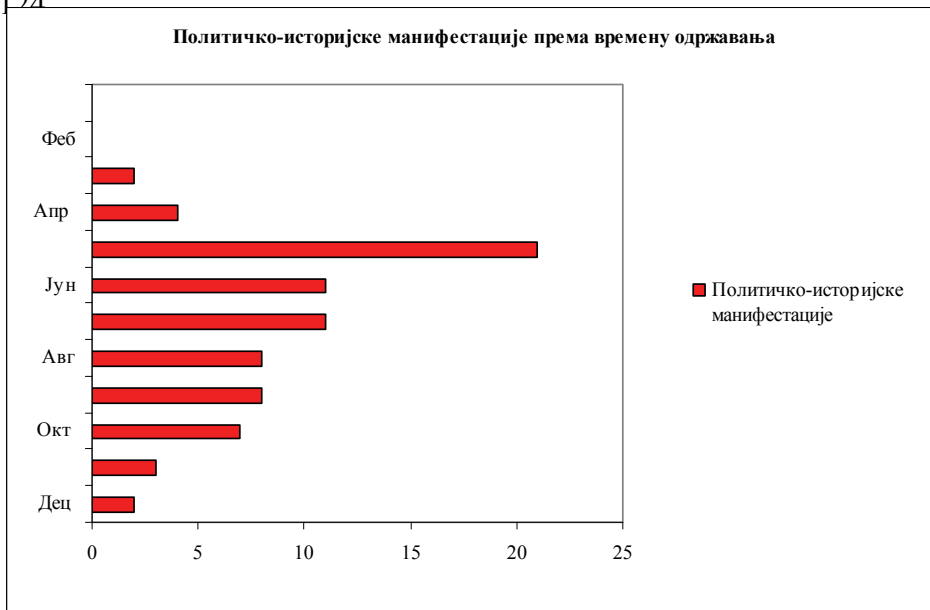
⁹² ликовне изложбе, концерт класичне музике, књижевно вече, смотра виолиниста, "варошка вечера" (улични штандови народне радиности, кулинарских специјалитета и дечијег стваралаштва). Та манифестација се од 2004. године, од када су на власти Нова Србија са Српском радикалном странком и Социјалистичком партијом Србије, битно разликује од претходних. Ни овога пута нема позоришних представа, концерата рок и поп музике, као ни програма директније везаних за име и дело војводе Живојина Мишића.

⁹³ Надметање за титулу харамбаше у спортским народним играма, спортска такмичења, позоришне представе, концерт КУД, верска литургија

⁹⁴ позоришна представа, научни симпозијум „У славу великог Војда“, ликовна колонија „Покајница“, промоције романа и књижевне вечери, музичко-сценски програм

⁹⁵ концерти класичне и духовне музике, рецитал поезије и старе српске музике, изложбе, школа стрипа, позоришн представа, посета Чегарском пољу

⁹⁶ изложба сувенира, фрула фест, саборовање у Лазаревом граду (обичаје и занимљивости средњовековног живота, витешка надметања, народне игре, традиционална јела и сувенире карактеристичне за тај период), Видовдански фестивал фолклора, програм народне музике

Графикон 6 време одржавања политичко историјских манифестација
Figure 6. Political-historical events per month

Организатори су: скупштине општина 53 (односно 68,83%), месне заједнице 8 (10,67%), туристичке организације 5 (6,49%), невладине организације 4 (5,19%) и остали (библиотека, политичка партија⁹⁷, владе Србије и БЈР Македоније) 4 (5,19%). Код две манифестације (Дан државности Србије, који се слави у Орашцу, и Илинден, дан државности БЈР Македоније, који се обележава у манастиру Прохор Пчињски⁹⁸) као организатори се појављују и највиши државни органи Србије, односно БЈР Македоније.

Првомајски уранци се одржавају на излетиштима (Фрушка гора, Девојачки бунар – Делиблатска пешчара, Рајац, Суворор, Цер, Борско језеро, Јастребац, Гучево, Бела Црква⁹⁹), музејски комплекс Шумарице, музејски комплекс Струганик, Сремски Карловци, тврђава Калемегдан, Орашац, манастири Покајница, Раваница, Наупаре, Прохор Пчињски,

⁹⁷ Српски покрет обнове, као организатор манифестације Равногорски сабор која се од 1993. до 2000. године одржавала стихијно, а од 2000. године, као суорганизатори се појављују још неке политичке партије, а од 2004. године, делимично и под патронатом државе Србије, посебно од када су Законом изједначени Равногорски и Партизански покрет (Бјељац, 2006 в)

⁹⁸ На верски празник Свети пророк Илија, у манастиру се до 2005. године обележавао и Дан државности БЈР Македоније, на дан заседања Антифашистичког сабрања народног ослобођења Македоније 1944. године.

⁹⁹ музејски комплекс у селу Бела Црква, општина Лозница и општини Бела Црква у Војводини

Градац, црква Лазарица, Крушевац, бање Кањижа, Палић, Врдник, Пролом. На туристички атрактивним локалитетима се одржава 28 политичко-историјских манифестација (36,36%). На раздаљини до 10 км, одржава се 12 манифестација (15,58% од укупног броја).

Географско порекло посетилаца је локално, односно долазе из општине одржавања и околних општина, а поједине имају посетиоце и из целе Србије и дијаспоре, попут Равногорског сабора, Великог школског часа (Крагујевац) и Дана државности (Орашац). Географско порекло учесника програма је регионално (из околних општина, региона одржавања), а део манифестација има и учеснике са простора целе Србије, попут Дана Београда, и других општина (одржавају се у већим општинским центрима), Видовданских свечаности (Крушевац), Дана државности (Орашац) и Великог школског часа (Крагујевац). Број посетилаца је од неколико хиљада до неколико десетина хиљада. По посети се издвајају: Равногорски сабор, Дан државности, првомајски уранци на Палићу, Фрушкој гори, Борском језеру, Рајцу, Видовданске свечаности и Дани Београда, са преко 20.000 људи. По броју учесника, издвајају се дани општина. Задовољство посетилаца је у просеку четири, а уметничка вредност три, осим код првомајских свечаности где је један.

Капиталне инвестиције код политичко-историјских манифестација су маргиналане, осим код Равногорског сабора (Бјељац, 2006.б), са оценом веома добро. Оцена еколошких утицаја код Првомајских уранака је добар а код осталих маргиналан. Оцена медијско-промотивних утицаји пре и после манифестације код манифестација Велики школски час (Крагујевац) и Дан државности Србије (Орашац) је одличан, код манифестација Равногорски сабор и Видовданске свечаности (Крушевац) врло добар, код првомајских уранака на Фрушкој гори, Палићу и манифестација Мишићеви дани и Дани Београда добар, а код осталих маргиналан. Друштвено-политички утицаји код горе наведених манифестација су са оценом добар, а код осталих маргиналан. Оцена сарадње са стејкхолдерима и туристичким организацијама код свих политичких манифестација је добар. После извршене туристичке валоризације, две манифестације се налазе у другој категорији – Дан државности Србије, Орашац (74 бода) и Велики школски час, Крагујевац (73 бода), а остале су у трећој – Видовданске свечаности, Крушевац (68 бодова), Вождови дани, Велика Плана (67 бодова) и друге.

Дан државности Србије – Дан државности обележава се у знак сећања на почетак Првог српског устанка 1804. и доношење првог Устава 1835. године, на верски празник Срећење Господње, 14. фебруара, са централном свечаношћу у Орашцу. Програм обухвата говор високих државника Србије и музичко-сценски перформанс из доба Првог српског устанка.

Спортске манифестације

Спортске манифестације можемо дефинисати као догађаје који карактеришу креативни и комплексни садржаји спортског, рекреативног и забавног карактера, који се одвијају по одређеном, унапред припремљеном програму, а остварују туристичке ефекте и циљеве и имају друштвено-економски значај за место или регион одржавања (Ромелић, Бјељац, 1998; Бјељац, 2006а; Вјелјас, Radovanović, 2003). У иностраној литератури, спортске манифестације издвајају се као део специјалних догађаја. Турко Д. М (Turco, 1997, 1998) закључује да државе организују спортске догађаје из три главна разлога: да обезбеде забаву локалној заједници, повећају понос заједнице и стимулишу домаћу привреду, издвајајући економски утицај као примаран. Сличног схватања су и многи други истраживачи (Swindell, Rosentaub, 1998; Higham., 1999; Walo et al., 1996; Gustafsson, 2006; Wright, 2007). Такмичарски спорт се разликује од рекреације, пре свега по томе што је он врста ритуала који је стандардизован и не трпи нове, слободне форме активности. Ако се такмичење у једном или више места претвори у систем праћен поступцима својственим за формирање интегралног туристичког производа, тада настаје спортска туристичка манифестација. Спорт чини њену примарну компоненту, односно, вредност и понуду, а остале вредности и облици понуде имају задатак да делују стимулативно и комплементарно. С друге стране, спортски садржаји могу имати, у оквиру манифестације, пратећи карактер, али при том толико изражен да битно утичу на њен начин испољавања (Вјелјас, Radovanović, 2003). Спортске манифестације припадају групи свечаности представљања (ако посматрамо однос учесника/извођача и публике), односно у оквиру њих се јасно разликују актери спортских догађаја (спортско-професионална такмичења), али и свечаности учествовања, где спортисти аматери великим делом чине и публику (спортско-рекреативна такмичења). Спортске манифестације се, по садржају програма, деле на: спортско-професионалне, спортско-рекреативне, спортска такмичења са животињама и спортско-пропагандне.

Спортске манифестације професионално-такмичарског карактера (Бјељац, 2006.а), претежно, припадају свечаности представљања. Оне се могу организовати као појединачне и екипне из једне, или више спортских дисциплина. Код професионалних спортских манифестација је битно да се припреме спортиста и организовање такмичења врши према унапред утврђеним програмима и календарима такмичења. Програми такмичења се утврђују на основу квалитета и квантитета спортске дисциплине, спортисте појединца, специфичности спорта. Такмичења се одржавају према правилницима националних, европских и светских спортских организација

и савеза, а календари одржавања спортских приредаба се међусобно уклапају на различитим нивоима (Bjeljac, Radovanović, 2003) У 2010. години, у Србији је одржано 295 спортско-професионалних традиционалних такмичарских манифестација¹⁰⁰ (76,63% од укупног броја спортских манифестација). Међу њима су: Међународни турнири „Трофеј Београда“ (у неколико спортских дисциплина), Београдски маратон, Бицикличка трка кроз Србију и друге.

Спортско-рекреативне манифестације су спортске приредбе рекреативног карактера и могу имати и одређени туристички потенцијал. Осим спортског карактера (рекреација), имају и културно-историјски, образовни, социјални, упознавање са новим срединама, а и туристички значај (директно упознавање са местом и његовим природним и антропогеним туристичким вредностима). У иностраној литератури, као дефиниција спортско-рекреативних туристичких манифестација најчешће се користи она коју су дали Ногава и др.: „спортски догађаји којима нису потребне претходне квалификације, немају награде за учеснике и укључују веома мало такмичења међу учесницима. Ове врсте спортских догађаја истичу уживање учесника и очување здравља, а умањују значај искључивог међусобног такмичења. Концепт ових манифестација је да је сваки учесник победник“ (Nogawa et al., 1996). Карактеристичне су по спортским садржајима, масовности учесника и пратећем забавном и другим програмима (Сеоска олимпијада, Радничке спортске игре Војводине, Спортска олимпијада школске омладине Србије, сусрети планинара и сл). На територији Србије, у 2010. години су одржане 42 традиционалне спортско-рекреативне манифестације (11,41%).

У посебан вид манифестација спортског карактера могу се издвојити оне у којима су један од главних актера животиње (коњичке трке и игре, кориди и борбе бикова, изложбе паса и мачака, борбе гусана, петлова, паса, такмичења у спортском риболову, и друге). Квалитету оваквих приредби, не доприноси првенствено реноме учесника, већ и квалитет садржајне компоненте манифестације, које у себи садрже елементе забаве, разноврсног културно-уметничког програма, кулинарство, а повезане су и са другим видовима туризма. У 2010. години су одржане 44

---

¹⁰⁰Од тог броја, 25 спортских манифестација су међународна спортска првенства и такмичења која се периодично одржавају у Србији: Светско првенство у фудокан шокан карате до, Београд; Првенство света у рвању за ветеране, Београд; Екипно првенство Европе у атлетици, II дивизија, Београд; Балканско првенство у планинској оријентацији, Власотинце; Светско универзитетско првенство у малом фудбалу, Нови Сад; Европско првенство у фитнесу и боди билдингу, Нови Сад; финале Светске лиге у ватерполу, Ниш; Европско првенство у кајаку на дивљим водама, Краљево; Светско првенство у ракетном моделарству, Ириг; Балканско првенство у софтбољу, Зајечар.

традиционалне спортске манифестације са животињама (11,96%). Такве су, на пример, Гусанијада (Мокрин), Зобнатичке коњичке игре, Љубичевске коњичке игре и друге.

„Организована надметања (такмичења) су се јавила у другој половини 19. века у Србији и то, прво у стрељаштву, 1851. године, у Топчидеру. Прва атлетска такмичења у Србији била су одржана 1872. у Сомбору, а то је и најстарије атлетичарско такмичење на Балкану. Изван Сомборске гимназије основано је 1873. „Клизачко удружење” с прикљученим атлетичарима, а 1887. „Сомборско спортско удружење”. Из школе борења у Београду се 1897. године формирало борилачко друштво „Српски мач” у Београду, које је имало значајну улогу у развоју и популаризацији разних спортова у Србији. Сукоби између соколских и витешких друштава су доводили до низа проблема у развоју спортских активности. После више неуспелих покушаја, 1909. године, они се уједињују у Савез соколских друштава „Душан Силни”. Следеће, 1910. године, организовали су Први српски свесоколски слет, који је био међународног карактера. Ова друштва су била претеча модерних спортских клубова, јер су организационо имала велики број одељења – клубова: за борење, за бициклизам, за стрељаштво, за клизање за јахање, за веслање и пливање, за бокс, за лоптање, за гимнастику и мачевање. Прихватањем нових спортова, омогућен је њихов даљи развој.” (Шиљак 2007, www.somaraton.org.rs/istorija_somborske_atletike). Између два светска рата одржавају се и прва значајнија међународна спортска такмичења, попут Свесловенског такмичења, у организацији Соколског друштва Нови Сад, али тек после Другог светског рата на територији Србије се организују значајнија међународна такмичења, у разним спортским дисциплинама и узрастима у мушкој и женској конкуренцији. Тако је током педесетих година 20. века, у Београду одржано: Светско првенство у куглању за мушкарце и жене, 1953. године, а 1954. године је одржано Европско првенство у кошарци за жене. До 2009. године, у Београду је одржано преко 200 различитих међународних спортских такмичења. (www.beograd.rs).

У 2010. години у Србији је одржано 368 спортских манифестација (15,17% од укупног броја манифестација у Србији), у 141 насељу (табела 70). Највећи број се одржава у туристичком кластеру Војводина – 180 (48,91% од укупног броја спортских манифестација).

Пратеће манифестације су забавни програми за учеснике, а за посетиоце нема организоване пратеће туристичко-забавне понуде.

Издавају се Љубичевске коњичке игре (Пожаревац), са три¹⁰¹ пратеће манифестације.

Табела 70 Спортске манифестације по општинама

Table 70 Sport events by municipalities

Општина	број манифестација	% у односу на остале манифестације у општини
1. Нови Сад	22	19,82
2. Чачак	17	22,08
3. Стари Град	17	17,89
4. Ниш	16	36,36
5. Панчево	13	12,75
6. Ада	11	36,67
7. Краљево	11	32,35
8. Зрењанин	11	23,91
9. Сомбор	11	23,91
10. Бечеј	11	23,91
11. Пожаревац	11	25,64
12. Суботица	10	20,00
13. Петровадин	8	57,14
14. Вождовац	8	50,00
15. Вршац	8	40,00
16. Савски венац	7	15,22
17. Кањижа	7	13,73
18. Сремска Митровица	6	27,27
19. Кикинда	6	21,43
20. Нови Београд	6	18,75

Извор: спортски савези, www.manifestacije.com

Поједине спортске манифестације имају традицију одржавања дугу неколико деценија: атлетска улична трка „Трофеј Београда“, 58 година; Бицикличка трка кроз Србију и атлетски митинг дневног листа „Magyar Szó“ (Сента), по 50; „Улична трка“ (Ипђија), 49; Међународни боксерски турнир „Београдски победник“, 48; Љубичевске коњичке игре, и Међуопштинске спортске игре – МОСИ, по 47; Коњичке трке „Сомборских новина“, 46; „Трофеј Београда“, међународни одбојашки турнир, Београд 45; „Бели крос“ (Београд) и „Србија рели“, по 43; Међународни осмомартовски шаховски турнир (Београд) и Риболовачки куп „Тамиш“ (Панчево), по 42; Међународни карате турнир „Златни појас Чачка“, 39; мотонаутичка подунавска регата (Сомбор), 38; Сеоска спортска олимпијада села Србије, 37, Палићки сусрет планинара, 36; Зобнатичке коњичке игре, 34; (табела 71)

¹⁰¹ Љубичевски вишебој (гађање топузом, стрелом, копљем, сеча сабљом, курирско јахање), волтижовање деце (дечија такмичења са коњима), забавни програм

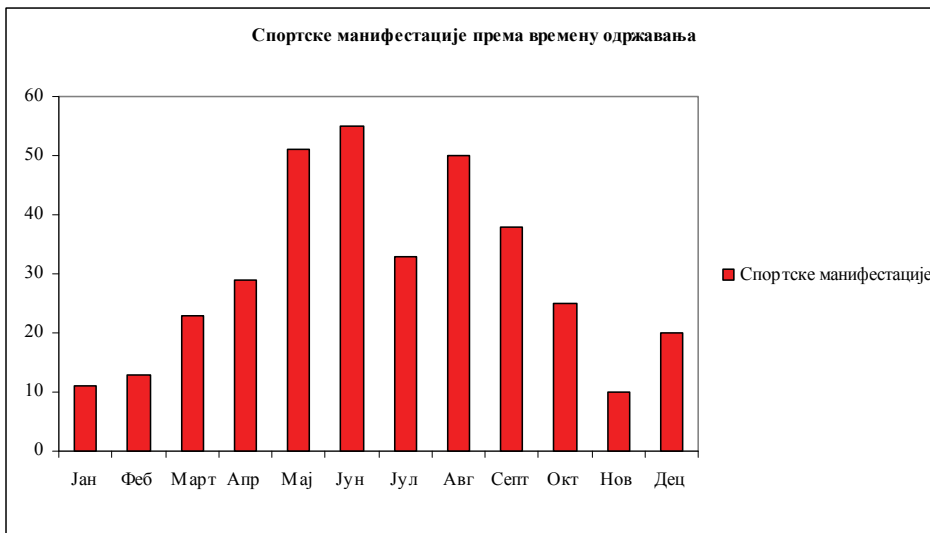

Табела 71. Спортске манифестације према традицији одржавања**Table 71.** Sport events by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	81
5 до 10	1	94
11 до 20	2	102
21 до 30	3	43
31 до 40	4	10
41 и више година	5	13

Извор: Спортски савези, општинске туристичке организације

Спортске манифестације се одржавају током целе године, највише током летњих месеци (графикон 7), трају један до три дана у просеку, а организатори су: спортски савези и друштва 314, односно 85,33% од укупног броја спортских манифестација, невладине организације 31 (8,42%), органи локалне самоуправе 14 (3,80%), туристичке организације 7 (1,90%) и остали 2 (0,56%).

Графикон 7 време одржавања спортских манифестација**Figure 7** Sport events per month

Према организаторима, 160 манифестација је регионалног (43,48%), 124 међународног (33,70%), 50 републичког (13,59%) и 34 локалног ранга (8,23%). Као јединствена спортска манифестација се издваја Светско првенство у банатским шорама (Томашевац), игра слична америчком

бејзболу¹⁰², као и Светско првенство у борби гусана – „Гусанијада“ (Мокрин).

Порекло посетилаца код свих спортских манифестација, осим код светских и европских првенстава (где су посетиоци из целе Србије, а зависно од врсте спорта и ранга такмичења и из иностранства) је из места одржавања и ширег окружења. Географско порекло учесника је код међународних из Европе и света, а највише из региона одржавања. Број посетилаца је, зависно од врсте такмичења и места одржавања, од неколико хиљада до неколико десетина хиљада. Број учесника је од неколико стотина до неколико хиљада (Београдски атлетски маратон, Фрушкогорски планинарски маратон). Локације одржавања су спортски стадиони и спортске хале, градске улице, излетишта и планине (Делиблатска пешчара, Рајац, Фрушка гора, Златар, Ваљевске планине, Златибор, Вршачке планине, Стара планина, Гоч, Копаоник, Ртањ), реке (Дунав, Сава, Дрина, Тамиш, Западна Морава, Тиса, Лим), бање (Врњачка, Сокобања, Кањижа, Горња Трепча, Овчар бања, Луковска, Матарушка). На простору ових туристички атрактивних локалитета одржава се 114 спортских манифестација (30,98%). На удаљености до 10 км од туристички атрактивног локалитета се одржава 119 спортских манифестација (32,34%). Задовољство посетилаца је у просеку пет, а уметничка вредност је нула.

Ако посматрамо економску групу критеријума, примећујемо да су код традиционалних спортских манифестација, капиталне инвестиције, стејкхолдер односи и сарадња са туристичким организацијама маргинални, слично је и код еколошких утицаја, где су утицаји маргинални, осим код појединих спортско-рекреативних манифестација, које се односе на сусрете и такмичења планинара, попут манифестација: Фрушкогорски планинарски маратон, „Дан чистих планина“, Рајац, „Нарцисима у походе“, „Лековитим стазама Ваљевских планина“, „Издазак на врх Каблара“, „Успон на Гудурички врх“, Вршачке планине, и донекле спортских такмичења на води, где је еколошки утицај пре и после одржавања манифестације добар. Медијско-промотивни утицај је код међународних спортских такмичења веома добар, а код осталих маргиналан, као и друштвено-политичких утицај. Економски утицај је код спортских професионално-такмичарских манифестација, зависно од ранга и врсте спорта, добар и веома добар, код осталих је маргиналан.

После туристичке валоризације традиционалних спортских манифестација, издвајају се: Београдски атлетски маратон (78 бодова) и Љубичевске коњичке игре, Пожаревац (74 бода), у другој, међународни

---

¹⁰² Према урбаној легенди, Михајло Пупин је банатске шоре пренео у Сједињене Америчке Државе и од те игре је настао бејзбол.

„Трофеј Београда“, у ватерполу, одбојци и боксу (по 64 бода), Светско првенство у борби гусана – „Гусанијада“, Мокрин (63 бода), Зобнатичке коњичке игре (60 бодова) и Фрушкогорски планинарски маратон (56 бодова).

Београдски маратон, највећа и најмасовнија спортска манифестација у Србији, одржава се од 1988. године. Одлуком Скупштине града Београда, проглашен је за догађај од посебног значаја за град Београд. Београдски маратон у себи садржи Трку задовољства на 5 км, полумаратон и маратон. По многим оценама то је највећи спортски и промотивни догађај који се традиционално одржава у нашој земљи. Као јединствена целина, Дечији маратон и Београдски маратон, почетком сваког пролећа, привлаче велики део домаће медијске пажње. (www.bgdmarathon.org)

Дечије манифестације

Дечије манифестације представљају извођење уметничких, спортских, етнографских и привредних достигнућа, где су учесници деца од предшколског до средњошколског узраста. Такође, постоје и уметничке манифестације за децу где су одрасли учесници (извођачи) програма. У Србији су се, у 2010. години, одржавале 272¹⁰³ дечије традиционалне манифестације (11,21% од укупног броја манифестација у Србији), у 122 насеља (табела 72). Навећи број дечијих манифестација се одржава у туристичком кластеру Војводина, 135 манифестација, односно 49,62% од укупног броја дечијих манифестација.

Према садржају програма издвајају се спортске (45), забавне (10), уметничке (175) привредне (2) и етнографске (40) дечије манифестације. Спортске манифестације, које чине 16,92% укупног броја дечијих манифестација, обухватају спортско-рекреативне и спортско-такмичарске приредбе. Уметничке манифестације, које су најбројније (64,34%), садрже све видове уметничког стваралаштва (ликовне 16, књижевне 57, музичке

¹⁰³ У овај број су урачуната локална и зонска такмичења за Републичку смотру рецитатора „Песнице народа мог“, зонска и локална такмичења за Републичку смотру народног стваралаштва у Ратини, такмичења међурепубличког драмског стваралаштва, смотре фолклорних дечијих ансамбала у Ратини, музичког фестивала „Распевано пролеће“ у Панчеву, фестивала сценског стваралаштва „Мајске игре“, Бечеј, смотре ликовног стваралаштва, ДЕЛИС, све укупно 87 (31,99% од укупног броја дечијих манифестација), као и 15 финалних такмичења у спортским дисциплинама у организацији Републичког савеза за школски спорт и олимпијско надметање (5,51%) као и Европско првенство у одбојци за јуниорке у Нишу и Зрењанину; Балканско џудо првенство за јуниоре у Кикинди, и Првенство централне Европе за младе наде у пливању, Београд.

50, позоришне 34, филмске 10 и мешовите 8). Забавне, које чине 3,68% су карневали (6) и остале забавне манифестације (4), а привредне су привредно-фолклорног садржаја (2). Етнографске дечије манифестације (14.71%) су по садржају фолклорни фестивали (28) и смотре народног стваралаштва (12).

Табела 72 Број дечијих манифестација по општинама

Table 72. Children's events by municipalities

Општина	број манифестација	% у односу на остале манифестације у општини
Централне Београдске градске општине	21	12,35
Нови Сад	14	12,61
Панчево	11	10,78
Кула	8	36,36
Зрењанин	8	17,78
Бечеј	8	17,39
Сомбор	8	17,39
Ужице	7	36,84
Стара Пазова	7	25,93
Бачка Паланка	7	15,22
Краљево	6	17,65
Бачки Петровац	5	38,46
Књажевац	5	33,33
Инђија	5	14,29
Суботица	5	10,00
Чачак	5	6,49

Извор: www.manifestacije.com, општинске туристичке организације

Дечије манифестације имају вишедеценијску традицију одржавања: Фестивал сценског стваралаштва деце Војводине (Инђија), 54 године; Змајеве дечије игре (Нови Сад), 53; Изложба ликовних радова деце Србије (Нови Сад), 51; Музички фестивал деце Војводине¹⁰⁴, Фестивал дечијих хорова Србије (Шабац), Републичка смотра рецитатора „Песнице народа мог“¹⁰⁵, Општинска смотра музичко-фолклорног стваралаштва (Руски Крстур); Фестивал поезије младих (Врбас), по 42; Сусрети професионалних луткарских позоришта Србије¹⁰⁶. Дечији салон примењене уметности и „Радост Европе“ (Београд), по 41; Фолклорни фестивал „Танцуј, танцуј“ (Гложан), Бачки Вуков сабор, (Тршић), Спортске игре школске омладине Србије¹⁰⁷, по 40; Ривија филмског стваралаштва деце и омладине Србије

¹⁰⁴ наизменично у Сомбору и Новом Бечеју

¹⁰⁵ сваки пут у другом насељу у Србији

¹⁰⁶ *ibid*

¹⁰⁷ Сваке године у другом месту, а током године се одржавају такмичења у различитим насељима, од 1976. године се одржавају сваке четврте године и Олимпијске школске игре спортске омладине Србије (www.skolskisportsrbije.org.rs)

(Београд), и Литерарна смотре ученика основних школа „Извор живе речи“ (Колари), по 39; „Песничка штафета“ (Зрењанин) и Смотра ликовног стваралаштва деце Србије – ДЕЛИС (Петровац на Млави), по 36 и Фестивал омладинских хорова Србије (Нови Пазар), 35 година.

Табела 73. Дечије манифестације према традицији одржавања
Table 73 Children's events by traditionality

Дужина одржавања	Скала оцењивања	Број манифестација
0 до 4 година	0	19
5 до 10	1	53
11 до 20	2	82
21 до 30	3	68
31 до 40	4	46
41 и више година	5	10

Извор: www.manifestacije.com, општинске туристичке организације

Пратеће манифестације су музичко-сценског, забавног, спортско-рекреативног, књижевног садржаја. По броју пратећих манифестација се издвајају: Змајеве дечије игре (Нови Сад) са 18¹⁰⁸, Међународни фестивал еколошких позоришта (Бачка Паланка) са 10¹⁰⁹ Смотра народног стваралаштва деце Србије (Ратина) са седам¹¹⁰ „Радост Европе“ (Београд)¹¹¹, Бачки Вуков сабор (Тршић)¹¹²; и „Златно звонце“ (Нови Сад), са по шест манифестација¹¹³ и фестивал „Мала дечија сцена“ – МАДЕС (Церовач, општина Велика Плана), са пет¹¹⁴. Код 186 манифестација се одржава само основни програм (68,38% од укупног броја дечијих манифестација). Задовољство посетилаца и учесника је у просеку четири (пет је код манифестација: Змајеве дечије игре, „Радост Европе“, „Златно

¹⁰⁸ креативне радионице (сликарска, вајарска, радионица застава), књижевне вечери одраслих писаца за децу; књижевни, музички, позоришни, ликовни, плесни наступи деце, музички програм одраслих, изложбе, стручна саветовања о књижевности за децу, спортска такмичења, представљање књига, представљање других дечијих манифестација

¹⁰⁹ десетак различитих уметничких радионица (драмских, луткарских, ликовних, еколошких, музичких, старих заната: пуствовање, дрводељство, папир-маше, и сл.

¹¹⁰ позоришне представе, књижевне вечери, ликовне изложбе, смотра младих фрулаша, музички програм, концерти, забавни програми

¹¹¹ Карневал „Књиге су прозори света“, Међународни ликовни конкурс „Радост Европе“, Концерт „Сусрети пријатељства“, Дечији вашар, пројекција филмова са фестивала анимираног филма, Велика поп рок журка учесника Манифестације

¹¹² ликовни, сценски, позоришни, музички и фолклорни садржај, мултимедијална учioniца „Вук и наука“, Републичко такмичење из српског језика и језичке културе

¹¹³ шест тематских различитих програма који афирмишу дечије ликовно, књижевно и музичко стваралаштво, као и стваралаштво за децу, „Бисери златног звонца“, „Поетске чаролије“, „Звонце радости“, „Златно звонце популарности“, као и ликовне колоније

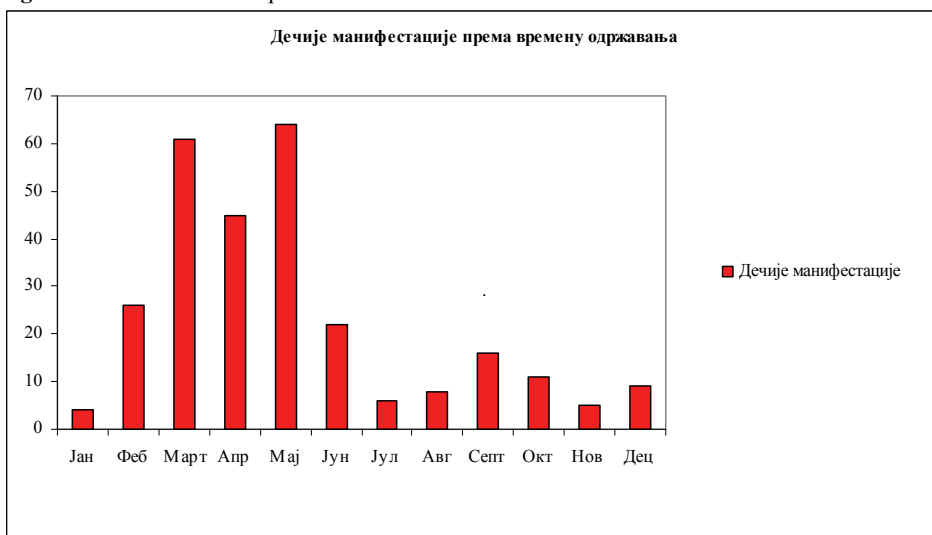
¹¹⁴ У току фестивала, као пратеће манифестације, организују се тематске изложбе, стручна саветовања и разговори, концерти, књижевне вечери и сл.

звонце“ и Тачки Вуков сабор). Уметничка вредност је код спортских и привредних и забавних манифестација нула, код етнографских три, а код уметничких четири у просеку.

Организатори ових манифестација су најчешће: културни центри, са 74 (27,21%), Савез аматера Србије, 71 (26,10), и спортски савези и друштва, 44 (16,18%); следе: образовне институције (школе и предшколске установе), 21 (7,72%), невладине организације, 18 (6,62%), културно-уметничка друштва, 17 (62,50), и осталих је 17 (библиотеке, позоришта, галерије, музеји, туристичке организације) (6,50%). Трају један до недељу дана. Одржавају се током целе године, највише током пролећних месеци (мај месец). (графикон 8)

Графикон 8 Време одржавања дечијих манифестација

Figure 8. Children's events per month

Локације одржавања су домови културе, спортске хале, градски тргови и улице (Нови Сад, Београд), основне и средње школе, предшколске установе, позоришта, библиотеке, планине (спортска такмичења на Копаноику, Мокрој гори, Старој планини, етнографске и уметничке манифестације на Златибору, Фрушкој гори и Шар-планини), бање (Врњачка, Кањижа, Врањска), Тршић, Петроварадинска тврђава, манастир Наупаре. На туристички атрактивним локацијама се одржава 27 дечијих манифестација (9,92%). На раздаљини до 10 км од туристички атрактивног локалитета, одржава се 67 манифестација (24,63%).

Према рангу, датом од стране организатора, издваја се 46¹¹⁵ међународних дечијих манифестација (16,91%), републичког ранга је 40 манифестација (14,71%), а регионалног 71 (26,10%). Локалних дечијих манифестација по рангу је 115 (42,28%) Ранг географско порекло посетилаца, показује да су посетиоци из места одржавања или околних општина, а према географском пореклу учесника, са учесницима из иностранства издваја се 21 манифестација, а са учесницима из држава са простора бивше СФРЈ издваја се 26 манифестација. Са простора целе Србије су учесници 39 манифестација. Из ближег региона одржавања је 71 манифестација, а из места одржавања и околних општина су учесници 115 манифестација. Према броју посетилаца, издвајају се: Змајеве дечије игре (Нови Сад), са преко 100.000, Ђачки Вуков Сабор (Тршић), са око 30.000, „Радост Европе“ (Београд) и „Златно звонце“ (Нови Сад), са преко 20.000 посетилаца. Највећи број манифестација је у категорији до 500 посетилаца.

Слика 14. Радост Европе Београд
Photo 14 Joy of Europe event, Belgrade
Photo by www.manifestacije.com

Број учесника програма је од неколико десетина до неколико хиљада. По броју се издвајају: „Златно звонце“ (Нови Сад) са око 3.000 учесника, „Радост Европе“ (Београд) са преко 1.500, Ђачки Вуков сабор (Тршић) и Смотра народног стваралаштва деце Србије (Ратина) са преко 1.000. Међународни дечији фестивали фолклора и карневали окупљају између 500 и 1.000 учесника (8), а највећи број манифестација је у категорији до 100 учесника (198, односно 72,78%).

У економској групи критеријума, капиталне инвестиције, сарадња са туристичким организацијама, код већине и сарадња са стејкохолдерима

¹¹⁵ Заједно са спортским такмичењима која још немају перманентност у одржавању

и економски утицај су маргинални, код еколошких такође, осим код манифестација које у свом програму имају и еколошке едукативне садржаје, као што су Фестивал еколошких позоришта (Бачка Паланка), Змајеве дечије игре и „Златно звонце“ (Нови Сад), „Радост Европе“ (Београд) и Бачки Вуков сабор, као и ликовне, литерарне и позоришне манифестације које повремено у садржају имају и еколошку тематику. Код ових манифестација је оцена еколошког утицаја, као и сарадње са стејкхолдерима пре и после одржавања добра и веома добра. Медијски-промотивно, Змајеве дечије игре и „Радост Европе“ пре и после манифестације имају одличан утицај, „Златно звонце“ и Бачки Вуков сабор веома добар, остале међународне добар, а остале манифестације маргиналан утицај. Према својим програмима, наведене манифестације имају одличан утицај, као и фестивал „Љубав је наша планета“ (Ужице)¹¹⁶, а остале међународне су веома добре. Остали фестивали имају маргиналан друштвено политички утицај. После извршене туристичке валоризације, издвајају се три манифестације које се налазе у другој категорији: Змајеве дечије игре, Нови Сад (81 бод), „Радост Европе“, Београд (80 бодова) и Бачки Вуков сабор, Тршић (75 бодова), а од манифестација које су у трећој групи издваја се „Златно звонце“, Нови Сад (71 бод).

Змајеве дечије игре у Новом Саду и Сремској Каменици организују се у знак сећања на лекара и песника за децу Јована Јовановића Змаја. Основни задатак игара је афирмација књижевности за децу, али кроз музички, драмски, и ликовни дечији фестивал. Први фестивал одржан је 1958. године. Програм се представља у низу насеља бивше Југославије, али и у иностранству. Одржавају се почетком јуна месеца, и трају осам до десет дана, а постоји и део програма који се организују током целе године. На првим играма изведено је три програма са око 100 учесника, 1986. године 90 програма, са око 1.000 учесника, а 2010. године више од 250 програма са преко 3.000 учесника. (Бјељац, 1998). Од 1975. године Змајеве дечије игре добијају и међународни ранг, учешћем стваралаца за децу који долазе из држава као што су: Русија, Украјина, Мађарска, Чешка, Словачка, Пољска, Румунија, Данска, Норвешка, Бугарска, Немачка, Норвешка Аустрија, Француска, Шведска... Змајеве дечје игре успоставиле су сарадњу са педесетак сродних установа у свету, на свим континентима. У оквиру манифестације организују се и тематске изложбе, у току свих јунских програма, изложбе посвећене детињству, изложбе књига, изложбе

---

¹¹⁶ Текстови песама говоре о дечјим и људским правима, борби против расизма, екологији, породици, школи. (Бјељац, Ђурчић, 2010)

позоришних лутака, сталне поставке, изложбе дечијег ликовног стваралаштва..

Слика 15 Змајеве дечије игре, Нови Сад
Photo 15. Zmaj children's games, Novi Sad

Photo by www.manifestacije.com

КАРТА ТУРИСТИЧКИ ВАЛОРИЗОВАНИХ
МАНИФЕСТАЦИЈА У СРБИЈИ

ОДНОС МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА И ОСТАЛИХ ВИДОВА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ

Географски простор Србије као туристички стимуланс није до краја искоришћен и организовањем манифестационих облика туристички потенцијал ове регије се може подићи на виши ниво и боље организовати. Организовање манифестација где се природно-географски елементи јављају као локација или мотив за организовање дају пун допринос и развоју одговарајућих туристичких и привредних делатности и грана и доприносе развоју животне средине. Фолклор и обичаји, представљање уметничких достигнућа, начина привређивања и презентације привредних и научних достигнућа становништва, услед мултикултуралне структуре, такође, имају потенцијал за укључивање у туристичку понуду Србије.

Атрактивност антропогеног наслеђа, утиче да поједина насеља у Србији буду домаћини приликом представљања етнографских, привредних, уметничких достигнућа и вредности са простора Србије, али и из иностранства. Разноликост традиције становништва, повезана са физичко-географским вредностима, уз бољу туристичку презентацију и пропаганду, може да представља основ за детаљније упознавање и разумевање, ширење и размену уметничких, научних и привредних достигнућа. Та разноликост, такође, представља спону за економску, културну, спортску, научно-технолошку и образовну сарадњу Србије са иностранством. То је, пре свега, могуће са државама матицама националних мањина у Србији и државама са сличном традицијом и културом живљења (Русија, Украјина, Бугарска, Црна Гора, Босна и Херцеговина, БЈР Македонија, Словенија, Хрватска, Румунија, Мађарска, Шпанија, Италија и сличне), али и са осталим земљама, укључујући и економски најразвијеније државе света.

Природне и антропогене туристичке вредности, као мотив или локација за организовање манифестација, могу имати значај приликом подизања на виши ниво облика туристичких кретања унутар Србије. Манифестације које се одржавају на територији Србије представљају својеврстан потенцијал у њеној туристичкој понуди. У анализи критеријума указано је на разноврсност организатора и локације одржавања, иако је присутна тежња да се манифестације организују у близини целина које имају и одређене природне и антропогене вредности. Разлози повезивања су, пре свега, одређени темом манифестације, саобраћајном инфраструктуром, хотелским и угоститељским капацитетима и постојањем објеката или простора који могу бити интересантни за учеснике и посетиоце.

Организовање манифестација је у вези са различитим видовима туризма. Из научно-стручних, спортско-професионалних, привредно-сајамских облика су се развили конгресни, туризам великих спортских приредби (28 такмичења од балканских игара до светских првенстава) и сајамски туризам, који, осим економских, научних и спортских, доноси и туристичке ефекте месту или регији одржавања. Најчешће се организују у насељима – регионалним центрима (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац), што доприноси и развоју тзв. туризма великих градова (471 манифестација, односно, 19,41%).

Забавне, уметничке, спортске манифестације које су везане за речне токове и језера и њихове природне особености, значајне су као део понуде научничког (туризма на рекама), риболовног и бањског туризма. У Србији се одржава 222 такве манифестације (9,15% од укупног броја манифестација), односно, 102 манифестације (4,20%) које су повезане темом и локацијом за реке и језера и 120 манифестација које су повезане са бањским туризмом (4,95%). Када посматрамо хидрографске објекте (13 река и четири језера), највећи број манифестација је у вези са Дунавом (31, односно 1,28%), Тисом (18, тј. 0,74%) и Савом (10, тј. 0,41%). Манифестације се одржавају у 23 бање, а највише манифестација је повезано са бањом Кањижа (38, односно 1,57%), Врњачком Бањом (15, тј. 6,18%) и Сокобањом (10, тј. 0,41%).

Организовањем појединих забавних, етнографских, привредних, спортских и уметничких манифестација на локалитетима везаним за рељефне целине, развија се ловни, излетнички – викенд туризам и планински туризам. У Србији су 133 манифестације темом или локацијом повезане са рељефом (32 планине и једна пешчара) (5,48%). Издвајају се планине: Фрушка гора (21, тј. 0,87%); Златибор (16, тј. 0,66%); Стара планина и Вршачке планине (по 10, тј. 0,41%).

Поједине уметничке, забавне, верске и етнографске манифестације су својом локацијом у вези са антропогеним наслеђем Србије, односно са верским и културним туризмом. С обзиром да се ове манифестације највише одржавају у мањим насељима, постоје услови за развој руралног и гастрономског туризма. „Најбољи сегмент ове врсте догађаја су манифестације у руралном подручју, манифестације које се одржавају у сеоском амбијенту и симболизују обичаје, културу и начин живота у таквом окружењу. Србија је све богатија таквим манифестацијама, од старих, које се одвијају из деценије у деценију, до нових, тек планираних које показују да ограничења у поводима, темама и циљевима, практично нема и да је само машта организатора, фактор лимита.“ (Ивановић, 2007). Такође, „као део туристичке презентације фолклорног стваралаштва Србије гастрономски туризам се најбоље промовише преко различитих видова

манifestационог туризма (етнографске, привредне, забавне и верске манифестације)⁴¹ (Бјељац и др, 2003). Простор одржавања указује на међусобне утицаје и повезаност манифестација и споменика културе. Манифестације могу да буду интересантне и као део понуде културног туризма.

Повезаност туризма и манифестација огледа се преко манифестационог туризма као посебне врсте, што је и тема истраживања, или преко суорганизације (као елемент задужен за пропаганду, смештај посетилаца и учесника и за пратеће програме, организовањем екскурзија). Досадашњим приказом манифестационог туризма, уочен је њихов (најчешће) привредни, спортски и културно-уметнички значај. Од атрактивности, времена одржавања, ранга, као и повезаности са осталим туристичким вредностима, зависи и број посетилаца

ТУРИСТИЧКА ПРОМОЦИЈА И МАРКЕТИНГ

У страној литератури (могу се пронаћи примери успешног маркетинга и промоције манифестација, као и научно образложена упутства како промовисати манифестацију. Тако Хоул (Houle, 2002), у својој књизи издваја 3Е формулу (на енглеском entertainment, excitement, enterprise), односно забава, узбуђење и предузимљивост, за успешно обављену промоцију и маркетинг туристичке манифестације. Као други корак са успешну промоцију исти аутор издваја 5П (Product, Price, Place, Public relations, Positioning), односно, производ, цена, локација, односи са јавношћу, позиционирање, што показују и бројни примери (Кобашић, 1989; Бакић, Унковић, 1991; Catherwood et al., 1992; Томљеновић, 2001; Јаго, 2002; Турчић, 2010).

Манифестације треба да буду квалитативна компонента дестинацијског производног микса, а медији треба да имају значајну улогу за јачање утицаја манифестације као брэнда дестинације. Оне манифестације које већ имају значајно место у изградњи брэнда дестинације су успешне због тога што имају: „сталну пажњу од стране туристичких организација и туроператора који се налазе у оквиру туристичке дестинације; креирану репутацију у оквиру дестинације, а у сагласности са имицом дестинације; пуну подршку локалне заједнице уз широку подршку медија; могућности за додавање нових атрактивних садржаја у оквиру манифестације.“ (Јаго и др., 2002).

Развој туризма као привредне делатности, крајем 20. века, условио је и значајну примену маркетинга као инструмента презентације туристичке понуде. Као облик презентације понуде манифестационог туризма у Србији маркетинг се не користи довољно (што се може видети и из анализе економске групе критеријума), али се поједине манифестације користе као елемент промоције туризма Србије (ЕХИТ Нови Сад, Сабор трубача у Гучи).

Организовање манифестација има значајну улогу као део туристичке пропаганде места или регије одржавања. Осим директног утицаја туризма на манифестације преко туристичке пропаганде и промоције можемо уочити да поједини облици индиректно представљају елементе туристичке пропаганде. Ту пре свега мислимо на уметничке манифестације које, преко уметничких остварења насталих током одржавања манифестације, приказују одређене природне или антропогене елементе места или регије. Ти предмети као визуелна средства пропаганде или сувенири имају своју употребну вредност у туристичкој пропаганди (Бјељац, 1998, 2006.а).

Туристичке манифестације представљају сложени производ, састављен од низа појединачних производа (различитих природби и других пратећих манифестација). Манифестације могу имати уметничке, етнографске, спортске или привредне карактеристике, које представљају и одређен производ. Такав производ је део свеобухватног туристичког производа Србије. Сложен туристички производ зависи од садржаја, односно облика манифестационог туризма. Осим основног програма, издваја се читав низ разноврсних пратећих активности, путем организовања пратећег програма који често није у директној вези са основним програмом манифестације. Манифестације представљају туристички производ одређеног организатора и део туристичког производа насталог интересовањем и потребом места, регије и државе организатора као и посетилаца и учесника. Представљају и производ који је погодан за тржишну комуникацију и као средство економске и туристичке пропаганде. Организаторе манифестација можемо да посматрамо и као „предузеће“, јер они заправо промовишу и „продају“ производ. У том смислу, за добру продају овог производа потребно је и добро позиционирање.

Истражујући манифестациони туризам у Србији, може се закључити да организатори манифестација, и поред постојећих маркетиншких агенција, у недовољној мери истражују тржиште (понуду и тражњу), пре и након организовања манифестације. Маркетиншке службе се баве претежно пословима прикупљања донатора и спонзора манифестација. На тај начин, пре свега, врше економско-пропагандну делатност производа или услуга донатора манифестације. Током одржавања појединих манифестација, маркетиншке службе организатора, путем средстава туристичке пропаганде врше презентацију манифестације широј јавности. Од инструмената промотивног микса, организатори манифестација користе највише привредну пропаганду и јавне односе и публицитет, а од великог значаја је и директно мишљење посетилаца (промоција „од уста до уста“).

Поједини организатори, неколико дана пре одржавања, промовишу своју манифестацију представљањем свог програма у потенцијалним туристички емитивним просторима (Дани лудаје, Кикинда, поворком учесника кроз центар Београда и Новог Сада и пригодним програмом; Кобасицијада, Турија, промотивном продајом кобасица и пригодним програмом у центру Новог Сада и сл.).

На трећим Сусретима организатора туристичких манифестација, 2008. године, Дејан Веселинов, из Туристичке организације Београда, одржао је предавање „ПР и маркетинг у промоцији туристичке манифестације“, са циљем да се „кроз стечену праксу и дефинисану

теорију“, прикаже како се инструменти маркетинга могу најбоље искористити у промоцији манифестација у Србији. Издвојио је следеће кораке:

- израда логотипа и слогана манифестације
- израда информативно-пропагандног материјала и њихова дистрибуција
- оглашавање и реклама
- израда ТВ и радијског спота
- билбоард кампања
- спонзорства и подршка манифестацијама
- презентација на специјализованим сајмовима туризма
- интернет као облик комуникације са потенцијалним посетиоцима манифестације
- ПР инструменти у промоцији туристичке манифестације (слање прес-информација и организовање прес-конференција; гостовања на радију и телевизији)

Средства пропаганде

Ако се посматрају средства туристичке пропаганде – „графичка, огласна, пројекциона, просторно пластична и интерактивна“ (Ћурчић, 2010), организатори туристичких манифестација највише користе графичка и донекле огласна и интерактивна.

У *графичка средства* пропаганде спадају „фотографије, плакати, проспекти, штампане публикације, водичи, карте, комбинована средства и остало“ (Ћурчић, 2010). Као део пропаганде организатори најчешће користе плакате (ЕХИТ, Дани грожђа, Дужијанца, Косидба на Рајцу и др.) проспекте, водиче (календаре природби, штампане програме) и донекле штампане публикације (монографије ако је реч о јубиларној години одржавања манифестације). Као најзначајнији елементи графичких средстава издвајају се штампани календари природби, почевши од Календара природби, као годишње публикације, у издању Туристичке организације Србије, где се годишње представља од 600 до 800 манифестација у Србији., Календара природби Туристичке организације Војводине (2007), који је обухватао око 600 манифестација у Војводини, и часописа „Водич кроз туристичке манифестације“ у Србији, који је од 2004. до 2009. године, представљао и календар манифестација у Србији (800 до 1.000)¹¹⁷. Од значаја су и календари туристичких природби

---

¹¹⁷Проблем код свих календра је да организатори општинским туристичким организацијама, а исто тако и Туристичкој организацији Војводине и Туристичкој организацији Србије,

општинских туристичких организација, посебно Панчева, Чачка, Кањиже, које су у Календару дале детаљан списак свих манифестација.

У *разгласна средства* пропаганде, спадају „новински оглас, радио оглас, телевизијски огласи разглас, спот, цингл“ (Ћурчић, 2010). Организатори туристичких манифестација, у зависности од ранга или врсте манифестације у својим промотивним активностима често комбинују телевизијски, радио оглас, спот и цингл.

У *пројекциона средства* спадају „дијапозитиви, филм, емисије“ (Ћурчић, 2010). Филмови и емисије су најчешћа средства из ове групе, које користе организатори током пропаганде. Осим кратких филмова о манифестацији (ЕХИТ, ФЕСТ), за промоцију се користе и играни дугометражни филмови, попут филма „Гуча“ из 2006. године. Филмови са фестивала ЖИСЕЛ, „Silafest“, „Балканима“, „Седам величанствених“, „Поглед у свет“ (све се одржавају у Београду), као и других филмских фестивала својом тематиком могу имати туристичко-пропагандни значај за место (локацију снимања) или регион снимања, али и за место одржавања фестивала. Телевизијске или радио емисије могу бити директни преноси (Сабор трубача, Гуча, 2010. године на РТВ Пинк, ЕХИТ, Нови Сад, на РТВ Србија, Змајеве дечје игре, Вршачки фестивал фолклора, Дани бербе грожђа, Сремски Карловци, Дани бербе грожђа, Вршац, на РТВ Војводина и сл.), или снимљене емисије (Хроника ФЕСТ-а, хронике сајмова у Новом Саду и Београду, репортаже са Кобасицијаде у Турији, Гусанијаде у Мокрину и сл.).

У *просторно пластична средства* спадају „опремљен простор (сајмови, изложбе, излог и пословни простор) и предмети (сувенири, маскоте и пропагандни поклони)“ (Ћурчић, 2010). Промоције туристичких манифестација у Србији су највише заступљене на сајмовима туризма у Београду, Новом Саду Нишу, а донекле и у Крагујевцу, где се манифестације самостално или као део туристичке понуде места или региона одржавања представљају потенцијалним посетиоцима. „Данас су сајмови све више специјализовани и усмерени ка промоцији или предузећа и њихових производа или услуга на страним тржиштима. Према истраживању Међународне асоцијације сајмова о најбољим комуникацијским инструментима предузећа, сајмови су заузели друго место, после личне продаје. Према мишљењу испитаних предузећа наступом на сајму се повећава препознатљивост предузећа (85% испитаника)“ (Барачков, 2008). Пример организоване промоције

шаљу непотпуне податке о манифестацијама (без тачног датума одржавања, описа манифестације, непотпуни су подаци о организатору и сл.), а подаци се шаљу и са кашњењем од по неколико месеци, што отежава благовремено штампање календара туристичких приредби.

манифестација је Међународни сајам туризма у Београду 2010. године, када су у организацији Привредне коморе Србије, представљене и манифестације као елемент туристичког производа. Сувенири, маскоте и пропагандни програми најчешће су у облику одевних предмета (мајице и капе), упаљачи, хемијске оловке, и сл. са ознаком манифестације. Такође, производи настали током ликовних (сликарских и вајарских манифестација) могу бити елемент туристичке пропаганде. Учешће на манифестацијама Изложба туристичких публикација Србије, Изложба сувенира и туристичког штампаног материјала, и на Сајму сувенира „Посетите Србију“, утиче на промоцију манифестације.

У интерактивна средства спадају: „ЦД и ДВД дискови, веб-сајтови, електронска пошта и интерактивни разговор и остало“ (Ћурчић, 2010), Компакт и ДВД дискови су најчешће део пропаганде код музичких, позоришних и филмских, али и других манифестација. „Интернет, као савремени облик комуникације и начин на који се лако и брзо може доћи до жељених информација, представља један од најбољих облика комуникације са тржиштем. Сваки професионално урађени веб-сајт, мора садржати следеће ставке: информације везане за догађај и информације везане за основне податке о дестинацији и туристичке атракције“ (Веселинов, 2008). Све значајније туристичке манифестације у Србији (попут ЕХИТ-а, Сабора трубача, Косидбе на Рајцу, Битефа, ФЕСТ-а, Змајевих дечијих игара, Дужијанце, Сланинијаде, Дана грожђа и сл.), имају свој веб-сајт, који је редовно ажуриран са новим информацијама, а слично је и са календарима туристичких приредби на сајтовима туристичких организација Србије, Војводине (око 800 односно 1.000 манифестација), сајту „Водича кроз туристичке манифестације“ (око 1.600 манифестација), календара сајмова у организацији Београдског, Новосадског и Шумадија-сајма, као и појединих општинских туристичких организација. Осим наведених календара приредби на републичком нивоу, постоји још неколико електронских, попут Календара туристичких приредби агенције „Етнопутник“, САЦЕН Интернационала, Портала за културу Југоисточне Европе, (www.etnoputnik.rs/kalendar_priredbi.php; sacen.eu; SEEcult.org) Међутим, постоје и сајтови општинских туристичких организација где подаци о манифестацијама, као и календар, нису ажурирани и по неколико месеци, па и до две године.

АСПЕКТИ МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА У СРБИЈИ

Разматрајући аспекте утицаја на поједине манифестације извршена је класификација на: туристички, економски, еколошки, социокултурни, психолошки и друштвено-политички аспект (Бјељац, 2006а). У Србији су од значаја туристички, економски, социокултурни и друштвено-политички аспекти.

Економски аспект

Манифестациони туризам има посредан и непосредан утицај на развој привреде а посебно потрошње материјалних и духовних добара. Економска улога манифестација, је главна тема страживања многих аутора, али једна је доминантна: „манифестација као туристичка атракција и резултирајући економски утицај“ (Getz, D., 2000).

Економски ефекти имају позитивну и негативну страну и могу се препознати и позитивни и негативни ефекти као и њихова повезаност са туризмом и осталим привредним гранама. Туризам представља посебну делатност која манифестације и привреду доводи у непосредну везу. Може се посматрати микро и макро аспект утицаја на место или регион одржавања. Микроаспект директно утиче на локалну економију, као и на појединачне носиоце туристичке понуде. Може се посматрати са позиције појединца и становништва у целини. Макроаспект подразумева директни утицај на регионалну економију, односно ширу заједницу (Бјељац, 2006а), што показују и резултати у оквиру економске групе критеријума (капиталне инвестиције).

У Србији, је недовољно истражен директан и индиректан утицај одржавања манифестације на економски развој места, односно региона одржавања, могу се само дати паушалне процене и то код манифестација где се врши продаја улазница или код појединих манифестација (ЕХИТ, Сабор трубача). Законска регулатива која би се примењивала у овој области, везана за економску добит, још је нејасна, а постојећа је и непримењива, те је и то један од разлога зашто се не могу прецизније сагледати економски показатељи (добит).

Велики број манифестација се финансира из буџета локалних управа, покрајинске администрације и ресорних републичких министарстава. У 2010. години, Министарство за културу и информисање Републике Србије је суфинансирало 98 традиционалних уметничких, етнографских и дечијих манифестација. Министарство за економски и регионални развој Републике Србије је, у 2009. години, издвојило средства за суфинансирање 40 манифестација, а Министарство за спорт и омладину

Републике Србије је, у 2010. години, суфинансирало 30 спортских такмичења, од којих је 14 традиционалних. Манифестације које се суфинансирају од добијених средстава Министарства за економски и регионални развој и од Министарства за културу и информисање Републике Србије су: Црноречје у песми и игри (Бољевац), ЕХИТ (Нови Сад), Сабор трубача у Гучи, Сабор фрулаша Србије, „Ој, Мораво“ (Прислоница), Опленачка берба и сабор народног стваралаштва Србије (Топола), „Хомољски мотиви“ (Кучево) и Гитаријада (Зајечар).

Организовање туристичких манифестација унутар неразвијених подручја и општина у Србији може да представља основу будућег укупног привредног развоја региона. Уколико се узме у обзир да туризам као саставни део укупних привредних активности, својим економским ефектима обезбеђује просперитет места у ком се развија, јасно је да ова привредна делатност треба да буде анализирана и тумачена као један од потенцијалних покретача ревитализације простора који су категорисани као неразвијени. Развој туризма условљава повећање инвестиција и могућности за запошљавање, отварање подручја ка потенцијалним произвођачима. У 26 неразвијених општина у Србији, у 2005. години се одржавала 51 манифестација, а 2010. године 123 (Бјељац, 2006.в; Бјељац и др., 2010).

Социокултурни аспект

Манифестација је вредност, која својим садржајем и одржавањем, посматрано у односу на домицилно становништво, врши утицај у социокултурном смислу. Приликом одржавања као учесници и гости долазе људи из различитих социокултурних средина са различитим моралним културним верским и политичким уверењима што је типично за туризам уопште. У тим контактима долази до сазнања, мешања, а понекад и усвајања вредности других култура (Бјељац, 2006а).

На територији Србије, овакви односи се највише могу приметити пре свега код међународних, али и националних уметничких, етнографских, спортских (професионално-такмичарских), привредних (сајмова, привредно-фолклорних) и дечијих манифестација. Посетиоци и учесници програма манифестација, који долазе из иностранства, често због догађања из деведесетих година 20. века и почетка 21. века, долазе у Србију са негативним предубеђењем, о држави и самом становништву. Манифестације попут ЕХИТ-а, Сабора трубача, Косидбе на Рајцу, Дужијанце, великих спортских такмичења, међународних фестивала фолклора, примери су манифестација на којима се омогућава стварање културног идентитета посетилаца, али и акултурације домицилног

становништва и посетилаца, и остварења туризма као фактора развоја истинских културних потреба савременог човека. То су манифестације које, посматране са социокултурног аспекта, имају позитивне карактеристике.

Друштвено-политички аспект

Туристичке манифестације су у новије време постале и више политичке природе, у смислу да нуде квалитет државне и регионалне (локалне) заоставштине, у смислу њиховог виђења квалитета животног стандарда, социјалне софистицираности и нивоа услуга државног и локалног сектора. „Интерно и екстерно окружење у коме се налази заједница су обично условљени политичким, културним, социјалним, техничким и економским снагама. Појединци у заједници су чланови фамилија и субкултурних група са карактеристикама које су обликоване демографским и психографским факторима“ (Deret, 2002).

У иностраној литератури (Willis 2001; Hancock et al., 1999; Landru, 1994, цитирано у Бјељац, 2006.а), издвојено је седам критеријума који утичу на свест о заједници и месту одржавања манифестација, код домицилног становништва и посетилаца: настањивост, одрживост, способност за живот, виталност, активно држављанство, друштвена правда и главне друштвене норме, који демонстрирају како јасна правила укључују и дељење информација чак и преко граница региона, креирање социјалних реципроцитета, коришћење симбола, митова и прича да би се креирале одрживе вредности, воде рачуна да заједница буде блиска са израженим вредностима манифестације, а све у циљу изградње друштвених и културних, економских, еколошких димензија које укључују визије, циљеве, политику (једнака политичка и људска права), друштвену подршку, међусобно и колективно поверење, реципроцитет и колективну сарадњу.

При организовању туристичких манифестација се најочитије испољавају позитивни и негативни ефекти за место и регион одржавања, а исто тако могу се уочити позитивни и негативни утицаји друштвено-политичких односа на организовање манифестације (Бјељац, 2006.а).

ПРЕДЛОГ НОВИХ ТУРИСТИЧКИХ МАНИФЕСТАЦИЈА У СРБИЈИ

На територији Србије се дневно одржава седам различитих манифестација у просеку. У анализи манифестација у Србији, у обзир су узете манифестације које су се у 2010. години одржавале минимум други пут узастопно. Неколико десетина манифестација се није могло обхватити проучавањем, јер се или одржавају први пут, или нису били јасно дефинисани неки од географских критеријума (перманентност у одржавању, локација, време одржавања, организатори).

Број манифестација је у задњих неколико година у порасту, посебно код привредних (привредно-фолклорне, сајмови), уметничких (музичке, ликовне, филмске, књижевне), етнографских (фестивали фолклора), забавних манифестација. Пример привредно-фолклорних манифестација, показује да је у 2008. години одржано 55 гастрономских манифестација (Бјељац, 2008), а у 2010. години 89.

Поставља се питање, да ли Србији треба нових туристичких манифестација, ако и ове које постоје нису до краја валоризоване и не види се неки значајнији ефекат? Простора постоји, све зависи од иновативности оног ко хоће да организује. Разлог за организовање манифестације не треба да буде само „суседно село или општина су организовали, хајде да организујемо и ми“. Манифестација треба да буде адекватна историјским, етнолошким, привредним и географским одликама насеља или региона у коме би се организовала, да се осмисли тема и садржај програма који ће бити довољно атрактиван да привуче посетиоце који су минимум у зони дневних излета (Бјељац, 2006.а). Не треба да се размишља као што је, на пример, аутор ове књиге чуо на сајму туризма у Београду, 2008. године, током промоције једне музичке манифестације, кад је организатор најавио „прву традиционалну међународну манифестацију, којој ће присуствовати 10.000 људи“, или како житељи једног села у општини Беочин¹¹⁸ планирају да направе манифестацију Дани вина, тако што ће обезбедити шатор, продавати вино из приватних винских подрума и направити програм са учешћем „звезда Гранда“.

На основу истраживања на терену у периоду од 1994. до 1997. године¹¹⁹ предложено је покретање нових манифестација, базираних на природним и антропогеним особинама војвођанског простора (Бјељац, 1998):

---

¹¹⁸ У општини која се налази близу националног парка, постоје и два манастира СПЦ у Беочину и Раковцу, у једном насељу општине се већ одржава иста манифестација – Банашторски дани грожђа (у 2010. години 14. пут)

¹¹⁹ истраживања за потребе израде докторске дисертације предложено је покретање нових манифестација,

Дани липе – почетком јуна, место одржавања би било насеље Раковац, општина Беочин. Програм би обухватао ликовну дечју колонију или књижевно-поетски програм са темама о липи; едукативне еколошке радионице. Забавни део би обухватао карневал липе, дегустацију чаја од липе, изложбу меда од липе, уз организоване излете до манастира Раковац и Беочин, шетњу до Црвеног чога, врха Фрушке горе.

*Дани купуса*¹²⁰ – крајем октобра или почетком новембра би се организовали у насељима Футог, Бегеч, Ветерник. Наведена насеља су изабрана због традиције гајења купуса у њима. Пошто је пољопривредни крај, Футог има Средњу пољопривредну школу, коју су завршавали и ученици из појединих афричких и азијских држава. Завршетком студија у Новом Саду или Београду, већина их се вратила у своје државе, али су остали емотивно везани за место школовања. Туристичком пропагандом према тим државама и повезивањем са местима у другим државама у региону у којима се гаји купус, наведена манифестација може добити и међународни карактер. Уз привредни део, сусрете произвођача и стручњака, организовао би се уметнички програм, бирање најлепше берачице купуса, такмичење за натезу главицу купуса, маскенбал и ликовно-литерарни конкурс за децу на тему купуса. Као пратећа манифестација би се могла организовати Изложба музејских експоната везаних за производњу купуса током историје. Организовање манифестације имало би подршку развијених привредних субјеката из Новог Сада. Туристичка организација Новог Сада може за госте организовати излете у околину.

Дани соје – организовали би се у другој половини августа, а манифестација би се одржавала у простору комплекса „Фантаст“ крај Бечеја и у Бечеју. У оквиру манифестације презентовали би се: рецепти и јела од соје, припрема макробиотичких јела, промоција соје као уљарице, сусрет произвођача соје и стручњака и забавно-уметнички програм (тамбураши бећарци и вече фолклора), организовање галопских, касачких и препонских коњичких трка на Мањежу Ергеле ПИК „Бечеј“. Организатор би била Фабрика за прераду соје „Сојавита“.

*Дани бербе хмеља*¹²¹ – организовали би се крајем августа. Брање ове биљке мора бити ручно, начином којим се брао у 18. веку. Површине хмеља у Србији су највеће у атарима насеља Гложани и Кулпин. Берачи хмеља у народним ношњама и приказ обичаја привређивања били би

¹²⁰ 2000. године, у Футогу се одржала прва Купусијада. У 2010. години, услед друштвено-политичких утицаја, одржане су истовремено две купусијаде. У 2004. години у

Мрчајевцима, општина Чачак, је одржана прва Купусијада, која је постала традиционална.

¹²¹ у Бачком Петровцу се од 1997. године одржава манифестација Дани хмеља и пива, а од 2008. године се одржавају Дани пива, Челарево

интересантни за у понуду. У Челареву би се организовао Сајам пива и забавни програм са такмичењем у брзом испијању пива. Бирала би се и најлепша ношња, уз фолклор и обичаје словачког и становништва региона. Постоји могућност организовања излета у ширу околину.

С обзиром на велики број истоврсних манифестација (грожђебали, жетелачке свечаности, косидбе, пасуљијаде, питијаде, штрудлијаде, паприкашијаде, гулашијаде и сл.), потребно је направити неколико врста повезивања таквих манифестација.

У оквиру већ постојеће туристичке руте „Путевима вина Србије“, која обухвата и туристичке манифестације посвећене берби грожђа (Палић, Фрушка гора, Вршац, Смедерево, Опленец, Неготин, Књажевац, Жупа) требало би да постоји и чвршћа сарадња између организатора „грожђебала“, ради: заједничке промоције на сајмовима, одређивања датума одржавања (да не би дошло до преклапања термина), усклађивања програма (да би се избегло појављивање истих учесника забавно музичког програма и избегао вашарски карактер), међусобне промоције током одржавања (на пример, промоција Дана бербе грожђа, Вршац, у Александровцу). Предлог је и кластерско удруживање виноградара, винара, уз подршку Секретаријата за пољопривреду АП Војводине и Министарства за пољопривреду Републике Србије, Привредне коморе Србије, који би током одржавања манифестација вршили едукацију, а потребна је и тешња сарадња са истоветним манифестацијама у Француској, Италији, Хрватској и другим земљама.

За већи успех жетелачких свечаности, неопходно је да се организатори међусобно више повежу ради бољег презентовања свог програма. Предлог је кластерско повезивање, односно формирање кластера који би обухватао организаторе жетелачких свечаности, самосталне пољопривредне произвођаче, земљорадничке задруге и пољопривредна добра и представнике млинске и пекарске индустрије, а уз подршку Института за ратарство и повртарство у Новом Саду, Секретаријата за пољопривреду и рурални развој АП Војводине, Министарства пољопривреде Републике Србије и Привредне коморе Србије, који би током одржавања манифестација вршили едукацију, као и разним наградама и другим мерама (кредити, субвенције, договор о ценама откупа пшенице и слично) стимулисали пољопривредне произвођаче. Предлог је и да се, попут туристичких тура „Путевима вина“ или „Трагом римских царева“, формира туристичка тура коју би чиниле све наведене жетелачке свечаности. Такође, потребна је и тешња сарадња са истоветним манифестацијама у Хрватској, Мађарској, Румунији и другим земљама путем које би се, кроз међусуседско и интеррегионално повезивање,

постигло повећање туристичког промета и потрошње и снажнији уплив на инострана туристичка тржишта (Бјељац, Турчић, 2008).

Гастрономске манифестације треба да буду саставни део других, значајнијих манифестација, посебно ако се таква манифестација одржава у урбаној средини (општинском центру), као пратећи програм код етнографских (сабори народног стваралаштва), забавних (културна лета) или политичко-историјских (дани општина) манифестација.

ЗАКЉУЧАК

Прве манифестације са традицијом одржавања, а интересантне и за посетиоце у Србији, а које се одржавају и данас, јављају се у другој половини 19. и почетком 20. века: Карневал цвећа, Бела Црква, 1852. године; Изложба вина, Вршац, 1857. године; панађури (вашари) у Ваљево, Ћуприји, Тополи, Карановцу (Краљеву), Пожеги и Зајечару, средином 19. века; Видовданске музичке свечаности, Рума, 1881. године; Смедеревска јесен, 1888. године; Косидба на Рајцу, 1892. године; Видовданске свечаности, Крушевац, 1904. године; Ликовна колонија, Сићево, 1905. године; Дужијанца, Суботица, 1911. године; Словачке народне свечаности, Бачки Петровац, 1919. године.

Педесетих и шездесетих година 20. века, почиње да се у континуитету одржава већи део горе наведених манифестација, а организују се и нове манифестације, које сада имају своју вишедеценијску традицију. У оквиру туристичке понуде Србије, манифестациони туризам представља врсту туризма која може да допринесе повећању обима туристичке потражње, посебно према природним и антропогеним вредностима туристичког места или региона.

Манифестациони туризам је јавно извођење у виду приредбе или више приредби разних категорија људских достигнућа, а које се издваја(ју) по својој специфичности и атрактивности, остварујући туристичке ефекте и циљеве, а организују се у насељима која имају свој интерес у томе, са масовним наступом и јавним изражавањем, који су значајни по размери, величини, квалитету и квантитету садржаја, са јасно израженом централном темом, препознатљивим термином одржавања, чиме се остварује профитабилност као део туристичке дестинације.

У свету се манифестациони туризам, од почетка осамдесетих година 20. века, помиње као посебна индустрија. У Србији, манифестациони туризам, као економски просперитетна врста туризма на значају добија тек половином прве декаде 21. века. Посебно је значајно што се први пут јавља и у стратешким документима, посебно у Стратегији развоја туризма Србије до 2015. године.

Услед великог броја манифестација, које се (посебно крајем прве декаде 21. века) све више организују у Србији, указује се потреба категоризације и класификације манифестација, са циљем да се издвоје оне манифестације које према својој атрактивности и посећености имају и туристички значај, а посебно оне које самостално могу бити и бренд дестинације.

У Србији се 2010. године одржава 2.426 традиционалних манифестација. У 2010. години, на територији туристичког кластера

Војводина, одржавало се 1.075 традиционалних манифестација (44,31% од укупног броја у Србији), у 210 насеља. На територији туристичког кластера Београд се одржава 261 традиционална манифестација (10,76% од укупног броја у Србији). На простору туристичког кластера Југозападна Србија се одржава 599 манифестација (24,69% од укупног броја у Србији), у 132 насеља. У оквиру туристичког кластера Југоисточна Србија, се одржавало 467 традиционалних манифестација (19,25% од укупног броја у Србији), у 176 насеља. На простору туристичког кластера Косово и Метохија, одржава се 24 манифестације (0,99%) у девет насеља.

Посматрано на нивоу Србије, по општинама, по броју манифестација у 2010. години се издвајају следећи градови и општине: град Београд 257 манифестација (10,82%); град Нови Сад 125 (5,17%), Панчево 102 (4,29%), Чачак 77 (3,24%), Кањижа 51 (2,15%), Суботица 48 (2,02%); Бачка Паланка, град Ниш, Бечеј, Сомбор, по 46 (по 1,94%); Зрењанин 43 (1,81%), град Крагујевац 41 (1,72%); Инђија и Смедерево, по 35 (по 1,47%); Краљево 33 (1,39%).

На основу комплексне и детаљне анализе може се извршити основна подела ове врсте туризма. Подела је извршена на основу географске и економске групе критеријума, коју је на основу својих десетогодишњих истраживања развио аутор ове монографије. Географска група критеријума, обухвата: садржај; порекло учесника и по рангу, тј. по значају; традиционалност; локацију (место) одржавања; саобраћајну приступачност и повезаност; време одржавања; број посетилаца и учесника; уметничку вредност манифестације; пратеће манифестације; задовољство посетилаца; организаторе манифестације. Сви ови индикатори су бодовани од оценама од нула до пет.

Према садржају, издвајају се следеће манифестације: уметничке (628, односно 25,89%); привредне (451, тј. 18,59%) дечије (272, тј. 11,21%) забавне, верске (143, тј. 5,89%), политичко-историјске (77, тј. 3,17%), туристичко-пропагандне (16, тј. 0,66%), спортске (368, тј. 15,17%), научно-стручне (54, тј. 2,26%) и етнографске (227 или 9,36% од укупног броја манифестација).

Организатори су, најчешће, центри за културу 457 (18,84%), спортски клубови и друштва 359 (14,80%), органи локалне самоуправе 353 (14,55%), невладине организације 239 (9,85%), туристичке организације 150 (6,18%) и културно-уметничка друштва 113 (4,66%).

Према традицији одржавања, издвајају се: Карневал цвећа (Бела Црква), 101 година; Дужијанца (Суботица), 100; Јесења изложба Улуса (Београд) 82; Међународни пољопривредни сајам (Нови Сад), и Вуков сабор (Тршић), по 76; Словачке народне свечаности (Бачки Петровац), 73; Ликовна колонија (Сента) и Првомајски уранак, по 63; Бициклистичка трка

„Трофеј Београда“, 62; Фестивал професионалних позоришта Војводине (Зрењанин), 60; Атлетска улична трка „Трофеј Београда“, 58; Међународна књижевна колонија (Кањижа), Ликовна колонија (Сента), Мајска изложба графике и Међународни фестивал документарног и краткометражног филма (Београд), и „Ковачички октобар“, по 57; Фестивал аматерских позоришта Србије (Кула), Уметничка колонија „Art Gallery“, (Бачка Топола) и „Нарцисима у походе“ (Столови-Гоч), по 56; Стеријино позорје (Нови Сад), Видовданске свечаности (Крушевац) и Дани бербе грожђа (Вршац), по 55 година.

Као пратеће манифестације, издвајају се: ликовне изложбе, изложбе фотографија, изложбе старих заната, спортски сусрети, књижевне вечери, филмске пројекције, музичко-сценски програм, вечери фолклора, едукативне радионице, стручни скупови и сл. По броју пратећих манифестација (преко 10) издваја се 47 манифестација (Међународни сајам књига, Београд, 200; Међународни сајам туризма, Београд, 100; Међународни сајмови ЛОРИСТ, Нови Сад, 90; Бранково коло, Сремски Карловци, 70).

Локације одржавања су: градски и сеоски тргови и улице, излетишта, бање, планине, места поред река и реке, манастири, археолошка налазишта, домови културе, спортске хале, сајамски простори и др. На туристички атрактивном локалитету се одржава 475 манифестација (19,58%), а до 10 км удаљености је 714 манифестација (29,43% од укупног броја манифестација).

Манифестације у просеку трају три дана, одржавају се током целе године. Највише се одржавају током лета (31,53% од укупног броја), највише током јула и августа, а најмање током новембра месеца. Просечно се одржава седам манифестација дневно.

Према критеријумима географско порекло посетилаца и географско порекло учесника, који може одредити и ранг манифестације, као међународне се издвајају 373 манифестације, а према титулисању од стране организатора 447 манифестација. Број посетилаца је од неколико стотина до неколико стотина хиљада (Beer fest, Београд; Сабор трубача у Гучи; Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад; ЕХИТ, Нови Сад; Врњачке културне свечаности, Врњачка бања; Дани пива, Зрењанин; Роштиљада, Ллесковац; Сајам „Учила“, Београд; Дани бербе грожђа“, Вршац. Посетиоци највише долазе са територија околних општина.

Број учесника је од неколико десетина до неколико хиљада. По броју учесника се издвајају: Београдски атлетски маратон; Змајеве дечије игре, Нови Сад; „Златно звонце“, Нови Сад; Дужијанца, Суботица; Фестивал фолклора „Златни опанак“, Ваљево; Фестивал музицирања на

архаичним инструментима „Ђенђеш Бократа и Дуриндо“; Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад.

Задовољство посетилаца је, зависно од врсте манифестације од четири до пет, а уметничка вредност манифестације код спортских, научно-стручних, привредних, забавних, појединих дечијих, политичко-историјских верских и туристичко-пропагандних је нула, код уметничких и етнографских и појединих дечијих од три до пет. Приступ и саобраћајна повезаност показују да су манифестације у Србији доступне посетиоцима, једини је проблем код манифестација које се одржавају у руралним срединама због неадекватне повезаности општинског места и места одржавања, јавним саобраћајним превозима (неадекватан ред вожње и недовољан број аутобуса). Изузетак су, са добром сарадњом са локалним јавним превозом, организатори Косидбе на Рајцу и Сабора трубача у Гучи.

Економска група критеријума обухвата: утицај капиталних пројеката, еколошки, економски, медијски и политички утицај и стејкхолдерске односе, оцену сарадње са туристичким организацијама. Сви критеријуми су посматрани пре и после одржавања манифестације, а скала оцењивања је од нула до четири бода.

Капиталне инвестиције, као критеријум, имају маргиналну оцену јер одржавање манифестације слабо утиче на изградњу инфраструктуре и других капиталних инвестиција. Изузетак су: Косидба на Рајцу, Сабор трубача и Новосадски сајам.

Економски утицај манифестација за место и регион одржавања је на граници маргиналног и доброг. Већина манифестација се суфинансира из буџета локалне самоуправе, Републике (Министарство за културу, Министарство за регионални развој), од донатора, спонзора и мањим делом од продатих улазница (изузетак су привредне манифестације, Сабор трубача, Косидба на Рајцу, поједине спортске професионално-такмичарске манифестације).

Сарадња међу стејкхолдерима је од кључног значаја за успешан развој туризма, али је она у манифестационом туризму Србије на граници маргиналног и доброг. Медијска пропраћеност и промотивна активност манифестација одвија се тако што локални и национални електронски и штампани медији углавном прате најаве њиховог одржавања, уз кратке извештаје по завршетку. Дужијанца, Косидба на Рајцу, ЕХИТ, Сабор трубача, Змајево дечије игре, то су манифестације које имају и свој веб-сајт и које раде и на туристичкој промоцији. Већина осталих манифестација се само делимично појављује у туристичкој понуди општинских туристичких манифестација, непосредно пре одржавања манифестација, или извођењем

атрактивног програма манифестације на сајмовима туризма у Србији (Београд, Нови Сад).

Политички утицаји обухватају тренутне друштвено-политичке прилике и стабилност региона у коме се одржава манифестација, као и колико манифестација има утицаја на друштвено-политичке прилике у региону одржавања. Етнографске, уметничке и спортско-професионалне, као и све међународне и манифестације које организују националне мањине у Србији, својим програмима тичу на стварање позитивног става посетилаца и учесника из иностранства према Србији, а такође, доприносе и бољем међусобном разумевању становништва Србије.

Еколошки утицаји који се стварају организовањем манифестација су махом негативни, у смислу загађења локације на којој се манифестација одржава великим количинама разних врста отпадака, као и великом буком, која утиче на околне стамбене просторе. То је посебно изражено током манифестација које се одржавају на отвореном простору. Преко организовања еколошких трибина и кампања, организатори појединих манифестација покушавају да подигну свест о потреби заштите животне средине код посетилаца. Поједини програми сами по себи имају и еколошки аспект (начин припреме хране, изложбе здраве хране и слично). Сарадња са туристичким организацијама је на граници маргиналног и доброг, осим код манифестација које директно организују туристичке организације, али и код већине таквих манифестација је слаба сарадња са осталим стејкхолдерима.

На основу туристичке валоризације издвојене су манифестације које припадају првој и другој категорији туристичких манифестација. У првој категорији су: Драгачевски сабор трубача, Гуча (115 бодова), ЕХИТ, Нови Сад (114 бода), Косидба на Рајцу, Љиг (110 бодова), Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад, и Дани бербе грожђа, Вршац (по 108 бодова), Међународни сајам књига (106 бодова), Дани пива, Зрењанин (105 бодова), Вуков сабор Тршић (104 бода); међународни сајмови Лова, Риболова, Спорта и Туризма, Нови Сад (101 бодова); Међународни сајам туризма, Београд (100 бод), Прва хармоника – Сокобања (98 бодова) и Дужијанца, Суботица (97 бодова).

У другој категорији су Сабор народног стваралаштва Србије, Оплепац (93 бода), Фестивал фолклора „Вршачки венац“, (88 бодова), Жетелачке свечаности Карпатског басена, Горњи Брег (78 бодова), „Прођох Левач, прођох Шумадију“, Рековац (78 бодова), Чобански дани, Косјерић (76 бодова), Словачке народне свечаности, Бачки Петровац (76 бодова, Гитариада, Зајечар (85 бодова), Београдске музичке свечаности – Бемус (78 бодова), Мокрањчеви дани, Неготин (74 бода), „Дез. Импровизирана музика“, Кањижа (74 бода), „Nisomnia“, Ниш (73 бода),

„Мермер и звуци“, Аранђеловац (78 бодова) и „Ковачички октобар“ (75 бодова), Бранково коло, Сремски Карловци (93 бода), Београдски интернационални театарски фестивал – Битеф (86 бодова) и Стеријино позорје, Нови Сад (78 бодова), Ноћ музеја, Међународни сајам наутике, Београд (74 бода), Дани бербе грожђа, Сремски Карловци (96 бодова), Сланинијада, Качарево (94 бода), Опленачка берба, Топола (93 бода), Роштиљада, Лесковац, (91 бод), Дани лудаје, Кикинда (87 бодова), Смедеревска јесен (83 бода), Бербански дани, Палић (79 бодова), Кобасицијада, Турија (79 бодова), Пударски дани, Ириг (78 бодова) Жупска берба, Александровац (77 бодова), Сабор пчелара, Девојачки бунар (74 бода), Врњачке културне свечаности (79 бодова) и Дунавска ТИД регата (78 бодова), Сокобањско културно лето (74 бода), Дан државности Србије, Орашац (74 бода), Велики школски час, Крагујевац (73 бода), Београдски атлетски маратон (78 бодова), Љубичевске коњичке игре, Пожаревац (74 бода), Змајеве дечије игре, Нови Сад (81 бод), „Радост Европе“, Београд (80 бодова) и Ђачки Вуков Сабор, Тршић (75 бодова).

У трећој категорији су остале традиционалне манифестације. Већина манифестација има одређени туристички потенцијал али не испуњава у потпуности део критеријума, пре свега код економске групе. У овој категорији од значаја је и 107 традиционалних манифестација које се одржавају у 26 економски најмање развијених општина у Србији. Те манифестације представљају и основ за развој туристичке, али и осталих грана привреде у недовољно развијеним подручјима Србије.

На основу извршеног истраживања може се уочити изузетно велики значај појединих манифестација у Србији, које својом дугом традицијом одржавања, атрактивношћу програма и амбијента одржавања, као и изграђеним имицом, представљају значајан сегмент туристичке понуде и изузетно важан елемент у развоју селективних облика туризма у Србији. Поједине манифестације, прерастајући националне оквире и афирмацијом на међународном тржишту, позитивно се диференцирају и постају препознатљиве робне марке чија привлачна снага расте, а економски ефекти убрзано увећавају приход остварен од туризма.

SUMMARY

The first events in Serbia, which have had the tradition of holding even today, appeared in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century: 'Flower Festival', Bela Crkva, 1852, 'Wine Exhibition', Vršac, 1857, fairs in Valjevo, Čuprija, Topola, Karanovac (Kraljevo), Požega and Zaječar from the middle of the 19th century, 'Vidovdan Music Festival', Ruma, 1881, 'Smederevo Autumn', 1888, 'Haymaking on Rajac Mt', 1892, 'Vidovdan Festivities', Kruševac, 1904, 'Art Colony', Sićevo, 1905, 'Dužijanča', Subotica, 1911, 'The Slovakian National Festival', Bački Petrovac, 1919.

In the 1950s and the 1960s large number of aforementioned events was held in continuity and new events were organised having today a perennial tradition. Within the tourist offer of Serbia, the event tourism represents a form of tourism that contributes to the increasing extent of tourist demand, especially natural and anthropogenic values of tourist place or region.

The event tourism can be defined as public performance of an event or several events (of the same or different contents) of various categories of human achievements identified according to their particularity and attractiveness, realizing tourist effects and goals¹²², and organised in all settlements that have interest in that, with massive appearance and public expression significant by the extent, size, quality and quantity of the contents and clearly expressed central subject, recognisable term of holding by which the profitability is realised as the part of tourist destination. From the beginning of the 1980s the event tourism has been mentioned in the world as separate industry. In Serbia, the event tourism gained significance as economically prosperous form of tourism by the first half of the first decade of the 21st century. It has been particularly significant that it appeared for the first time in the strategic documents, especially in the Strategy of Tourist Development of Serbia up to 2015.

Since large number of events have been organised in Serbia (especially at the end of the first decade of the 21st century), they needed to be categorised and classified with the aim of identifying those events significant by their attractiveness and attendance, and especially the events that can be the brand of destination.

In 2010, 2 426 traditional events were held in Serbia according to data obtained from Tourist Organisation of Serbia, municipal tourist organisations, municipal secretariats for industry, group of organisers of economic tourist events, Board for Tourism of the Economic Chamber of Serbia, Tourist Organisation of Vojvodina, Institute for Culture of Vojvodina, sport

---

¹²² Except the main programme, e.g. sports, culture, religion, accompanying programmes are also organised (entertainment, music, etc.), attractive to home and foreign visitors.

associations, journal A Guidebook to Tourist events and municipal tourist events.

In 2010 there were 1 075 traditional events (44.31% of the total number in Serbia) that were held in 210 settlements on the territory of the tourist cluster of Vojvodina. Of the total number of the events in Serbia, 261 traditional events were held (10.76%) on the territory of the tourist cluster of Belgrade. In the area of the tourist cluster of South-Western Serbia, 589 events were held (24.69% of the total number in Serbia) in 132 settlements. Within the tourist cluster of South-Eastern Serbia, 467 traditional events were held (19.25% of the total number in Serbia) in 176 settlements. In the area of the tourist cluster of Kosovo and Metohia, 24 events were held (0.99%) in nine settlements.

Observing on the level of Serbia by municipalities, the following towns and municipalities are identified according to the number of events in 2010: the city of Belgrade 257 events (10.82%); Novi Sad 125 (5.15%), Pančevo 102 (4.29%), Čačak 77 (3.24%), Kanjiža 51 (2.15%), Subotica 48 (2.02%), Bačka Palanka, the town of Niš, Bečej, Sombor 46 each (1.94% each), Zrenjanin 43 (1.81%), the town of Kragujevac 41 (1.72%), Indjija and Smederevo 35 each (1.47% each), Kraljevo 33 (1.39%).

The basic division of this form of tourism can be done on the basis of the complex and detailed analysis. The division on the basis of geographical and economic group of criteria is developed by Ž. Bjeljic on the basis of his ten-year researches. Geographical group of criteria includes contents; the origin of participants according to rank, i.e. significance; tradition; the location (place) of holding; traffic accessibility; time of holding; the number of visitors and participants; the artistic value of the event; accompanying events; contentment of visitors; the organisers of the event. All these indicators are judged by points from zero to five.

The following event are identified according to the contents: artistic (628 i.e. 25.89%); economic (451 i.e. 18.59%) children (272 i.e. 21%) entertaining, religious (143 i.e. 5.89%), political-historical (77 i.e. 3.17%), tourist-propaganda (16 i.e. 0.66%), sports (368 i.e. 15.17%), scientific (54 i.e. 2.26%) and ethnographic (227 or 9.36% of the total number of events). Cultural centres 457 (18.84%), sports clubs and associations 359 (14.80%), local authorities 353 (14.55%), non-governmental organisations 239 (9.85%), tourist organisations 150 (6.18%) and artistic associations 113 (4.66%) have mainly been the organisers of the events.

According to the tradition of holding, the following events stand out: 'Flower Festival' (Bela Crkva), 101 years; 'Dužijanica' (Subotica), 100; 'Autumn Exhibition ULUS (Belgrade) 82; International Fair of Agriculture (Novi Sad), and 'Vuk's festival' (Tršić) 76 years; The Slovakian National Festival (Bački Petrovac), 73; Art Colony (Senta) and the May-Day early rising

63 years each; Bike Race 'Belgrade Trophy', 62 years; Festival of Professional Theatres of Vojvodina (Zrenjanin), 60 years; Athlete Street Race 'Belgrade Trophy', 58; 'International Literary Colony' (Kanjiža), 'Art Colony' (Senta), 'May Exhibition of Graphics' and Belgrade Documentary and Short Film Festival and 'Kovačica October' 57 years each; 'Festival of Amateur Theatres of Serbia' (Kula), Vojvodina Colony of Artists 'Art Colony' (Bačka Topola) and 'Visiting narcissi' (Stolovi-Goč), 56 years each; 'Sterijino pozorje' (Novi Sad), 'Vidovdan Festivities' (Kruševac) and Vintage days (Vršac), 55 years each.

The accompanying events include art, photo and old craft exhibitions, sports meetings, literary evenings, film projections, music-stage programmes, folklore concerts, educational workshops, professional conferences, etc. According to number of accompanying events (over 10), 47 manifestations stand out (International Belgrade Book Fair, 200; International Fair of Tourism, Belgrade 100; International Fairs of Hunting, Fishing, Sports and Tourism, Novi Sad 90, Branko's kolo (dance), Sremski Karlovci 70).

The locations on which the events are held are urban and rural squares and streets, vacation areas, spas, mountains, places by the rivers and rivers, monasteries, archaeological sites, cultural centres, sports halls, exhibition halls, etc. There are 475 events that are held on the tourist attractive locality (19.58%), and 714 events are up to 10 km of distance (29.43% of the total number of the events). Events last averagely three days during the whole year. They are mostly held throughout summer (31.53% of the total number), during July and August, and least throughout November. Averagely, seven events are held per day.

According to the criteria of geographical origin of visitors and participants, which can determine the rank of the event, 373 manifestations are singled out as the international ones and 447 manifestations according to appellation given by organisers. The number of visitors ranges from several hundreds to several hundreds of thousands ('Beer fest', Belgrade, 'Guča Trumpet Festival'; International Fair of Agriculture, Novi Sad; 'Exit', Novi Sad; 'Vrnjci Cultural Festival', Vrnjačka Banja; 'Beer days', Zrenjanin; 'Roštiljada' (Competition in preparing grill specialities), Leskovac; 'International Educational Equipment Fair', Belgrade, 'Vintage days', Vršac. Visitors mostly come from the territories of the surrounding municipalities.

The number of participants ranges from several tens to several thousands. The following events are singled out according to the number of participants: Belgrade Athlete Marathon, 'Zmaj Children Games', Novi Sad, 'Golden Bell', Novi Sad; 'Dužijanca' Subotica, Folklore Festival 'Zlatni opanak' (Golden peasant shoe), Valjevo, Festival of Archaic Musical Instruments 'Djendjes Bokrata and Durindo' and International Fair of Agriculture, Novi Sad.

The contentment of visitors, depending on the kind of event, ranges between 4 and 5 points, while the artistic value is 0 at sports, scientific-professional, economic, entertaining, some children, political-historical, religious and tourist-propaganda events. The value ranges between 3 and 5 points at artistic, ethnographic and some children events. Accessibility and traffic connections showed that the events are available to visitors in Serbia, while the problem is only with the events held in rural areas due to inadequate connection between the municipal place and the place of holding and public transportation (inadequate timetable and number of buses). The exception is good cooperation of the organisers of 'Guca Trumpet Festival' and 'Haymaking on Rajac Mt.' with local public transportation.

The economic group of criteria includes the following: the influence of the capital projects, ecological, economic, media, political and stakeholder relations and the evaluation of cooperation with tourist organisations. All criteria are observed before and after the holding of the event, while the evaluation scale is from zero to four points. The capital investments have marginal evaluation as the criteria because the holding of the event weakly influenced the construction of infrastructure and other capital investments. The exceptions are 'Haymaking on Rajac Mt.', 'Guca Trumpet Festival' and 'Fair of Agriculture', Novi Sad.

The economic influence of the events on place and region of holding is on the borderline between marginal and good. Most events are sub-funded by the local authorities or republic (Ministry of Culture, Ministry of Regional Development), donors, sponsors and sold tickets to a less extent (exceptions are economic events, 'Guča Trumpet Festival', 'Haymaking on Rajac Mt.' and some sports-competitive events). The cooperation among the stakeholders is of the key significance for the successful development of tourism, but it is also on the borderline between marginal and good in the event tourism of Serbia. The media coverage and the promotional activity of events are mainly carried out by the local and national electronic and printed media through short reports at the end of the events. 'Duzijanica', 'Haymaking on Rajac Mt.', 'Exit', 'Trumpet Festival', 'Zmaj Children Games' are the events that have their web site and work on their tourist promotion. Many other events only partially appear in the tourist offer of the municipal tourist events immediately before the holding of the events or by performing attractive programme at tourist fairs in Serbia (Belgrade, Novi Sad).

Political influences include the current socio-political circumstances and the stability of the region in which the event is held, as well as how much the event influences the socio-political circumstances in the region of holding. Ethnographic, artistic and sport-professional events, as well as all international manifestations and those organised by national minorities in Serbia represent the effects that influence the creation of the positive attitude of visitors and

participants from abroad towards Serbia and also better mutual understanding of the population of Serbia. Ecological influences are usually negative in sense that the location on which the event is held is polluted by large quantities of different sorts of litter, while large noise influences the surrounding housing areas. It is especially expressed at events held in the open. The organisers of some events are trying to raise the conscience of visitors on the necessity of the protection of the environment by organising ecological tribunes and campaigns. Some programmes themselves have ecological aspect (the way of preparing food, the healthy food exhibitions, etc.). The cooperation with tourist organisations is on the borderline between marginal and good, except with the events organised directly by tourist organisations, but they usually have poor cooperation with other stakeholders.

Based on tourist valorisation, the events that belong to the first and the second category of tourist events are singled out. The first category includes: 'Dragačevo Trumpet Festival', Guča (115 points), 'Exit', Novi Sad (114 points), 'Haymaking on Rajac Mt.', Ljig (110 points), 'International Fair of Agriculture', Novi Sad and 'Vintage days', Vršac (108 points each), 'International Book Fair', Belgrade (106 points), 'Beer days', Zrenjanin (105 points), 'Vuk's festival' Tršić (104 points), 'International Fairs of Hunting, Fishing, Sports and Tourism', Novi Sad (101 points); International Fair of Tourism, Belgrade (100 points), 'The First Serbian Concertina', Sokobanja (98 points), 'Dužijanica', Subotica (97 points).

The second category includes: 'Festival of the National Creativity of Serbia', Oplenac (93 points), Folklore Festival 'Vršački venac', (88 points), 'Harvest Festival of the Carpathian Basin', Gornji Breg (78 points), 'Prođoh Levač, prođoh Šumadiju' ('Levac I passed, I passed Sumadija'), Rekovac (78 points), 'Shepherd days', Kosjerić (76 points), 'The Slovakian National Festival', Bački Petrovac (76 points), 'Guitar Fest', Zaječar (85 points), 'Belgrade Music Festival' (78 points), 'Mokranjac days', Negotin (74 points), 'Jazz, Improvised Music, Kanjiža (74 points), 'Nisomnia', Niš (73 points), 'Marble and Sounds', Arandjelovac (78 points) and 'Kovačica October' (75 points), 'Branko's kolo', Sremski Karlovci (93 points), 'International Belgrade Theatre Festival (86 points) and 'Strerijino pozorje', Novi Sad (78 points), International Fairs of Navigation, Belgrade (74 points); 'Vintage days' Sremski Karlovci (96 points), 'Slaninjada' (Competition in preparing bacon specialties), Kačarevo (94 points), 'Oplenac vintage', Topola (93 points), 'Roštiljada', Leskovac (91 points), 'Pumpkin days' Kikinda (87 points), 'Smederevo Autumn' (83 points), 'Vintage days', Palić (79 points), 'Kobasicijada' (Competition in preparing sausage specialties), Turija (79 points), 'Pudarski days', Irig (78 points), 'Župa vintage', Aleksandrovac (77 points), 'Bee-Keeper's Festival', Devojački bunar (74 points), 'Vrnjci Cultural Festival' (79

points) and 'Danube Regatta (78 points), 'Sokobanja Cultural Summer' (74 points), 'Serbian National Day' Orašac (74 points), 'Veliki Školski Čas' (Great School Lesson devoted to students executed in the World War II), Kragujevac (73 points), 'Belgrade Athlete Marathon' (78 points), 'Ljubičevo Equestrian Games', Požarevac (74 points), 'Zmaj Children Games', Novi Sad (81 points), 'Joy of Europe', Belgrade (80 points) and Pupils'Vuk's festival', Tršić (75 points).

Other traditional events are included in the third category. Most of them have certain tourist potential, but they do not completely satisfy the part in the economic group of criteria. This category includes 107 traditional events that are held in 26 economically least developed municipalities in Serbia. Those events represent the basis for the development of tourist and other branches of the economy in underdeveloped areas of Serbia.

Based on the research, some events in Serbia represent the significant segment of tourist offer and extremely important element in the development of the selective forms of tourism by their long tradition of holding, attractiveness and ambience of holding, as well as their forged image. Some events, outgrowing the national frames and acquiring a reputation on the international market, are positively differentiated and they become the recognisable brands the attractive power of which increases, while the economic effects rapidly increase the profit realised from tourism.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Аврамовски, М (1996) *Маркетинг на големите манифестации*, Институт за истражување на туризам при Факултетот за туризам и угостителство, Охрид

Aitken, J. (2002) *The Role of Events in the Promotion of Cities*, proceedings of international conference Events and place making Australian center for event management, Sydney pp. 3

Allen, J (2000), *Event Planning*, John Wiley, Toronto

Allen, J., O'Toole, W., McDonnell, I., & Harris, R. (2002). *Festival and special event management* (2nd ed.). Australia, Milton: Wiley.

AIEST (1987). Editions AIEST. The role and impact of mega-events and attractions on regional and national tourism, Vol. 28. St. Gallen, Switzerland.

ATLAS (2003) Cultural festival group, june 2003

Anttonen, Klemm, Sarrivaara (2004), *Exploring event tourism strategies*, Göteborg

Arcodia C, Alastair R, (2002) *A Future for Event Management: A Taxonomy of Event Management Terms*, proceedings of international conference, Events and place making, Australian center for event management, Sydney pp. 154–160

Astroff, M., Abbey, J. (1998) *Convention Sales and Services* 5TH edn Cranbury, Waterbury Press.

Ахметовић-Томка, Д. (1996) Туристичка промоција културних добара, *Зборник радова са научног скупа Туристички потенцијали Југославије*, Институт за Географију, ПМФ, Нови Сад стр. 23–32

Baračkov, M (2008) Sajamske manifestacije-kako da, kao učesnik uspešno organizujete sopstveni nastup na jednom sajmu i kako da kao organizator, uspešno organizujete jednu sajamsku manifestaciju *III susreti organizatora privredno turističkih manifestacija*, Viša turistička škola, Beograd i časopis "Vodič kroz turističke manifestacije", Beograd str 26-41

Bjeljac, Ž (1996) *Sajamski turizam u Vojvodini*, rad izložen na skupu "Savremene tendencije u turizmu", objavljen u Zborniku rezimea radova, Institut za geografiju PMF, Novi Sad, str. 111

Бјељац, Ж (1998), Нови Сад *Манифестациони туризам у Војводини*, докторска дисертација Библиотека Института за Географију ПМФ, Универзитета у Новом Саду, (стр. 1-229

Bjeljac, Ž (2003) Geographic tourist values and event tourism interrelationship, *journal Problems of geography, book 1-2, Geographical institute Bulgarian Academy of Sciences* pg.101-105, Sofia

Бјељац, Ж (2004) Гастрономија као део манифестационог туризма у Војводини, *Часопис Хотелник но 3, Виша хотелијерска школа, Универзитет у Београду* стр.227-236

Bjeljac, Ž (2005) Kaštel u Ečki-Potencijal i značaj, *Actele simposionului „Banat trecut Istoric si cultural, Timisoara-Novi Sad, Resice 2002-2004* str. 177-185,

- Бјелџац, Ж. (2006а) *Теоријско методолошке основе манифестационог туризма*, Београд: Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, посебно издање, књ.67, стр 154
- Бјелџац, Ж (2006б) Туристичке манифестације у недовољно развијеним просторима Србије *Гласник Српског Географског Друштва, св 1, том LXXXVI*, стр.245-256
- Бјелџац, Ж. (2007а) Подела и класификација манифестационог туризма, са примерима у Србији *Зборник радова 2. сусрета организатора туристичких манифестација*, *Časopis „Vodič kroz turističke manifestacije”* i *Visoka strukovna turistička škola*, Beograd, str.3-18
- Бјелџац, Ж (2007б), Привредне туристичке манифестације у Србији, *зборник радова са Првог конгреса Српских географа*, књига 2 стр.697-704
- Бјелџац, Ђ (2008), Туристичка valorizacija "IJADA" u Srbiji, *Zbornik radova sa 3.susreta organizatora trurističkih manifestacija*, *Visoka strukovna turistička škola*, Beograd i *časopis "Vodič kroz turističke manifestacije"*
- Бјелџац, Ђ., Бранков, Ј. (2008) Tradicionalne likovne manifestacije kao deo turističke ponude Srbije, *časopis za teoriju i praksu hotelijerstva "Hotellink" no 12*, *Visoka hotelijerska škola*, Beograd, str. 135-142
- Бјелџац, Ђ Бранков Ј (2010) Туристичка манифестација „Овчарски дани“ *časopis „Hotellink“*, *Visoka hotelijerska škola*, Beograd
- Бјелџац, Ј. Бранков, И. Поповић (2009) Туризам у неразвијеним просторима Србије *Зборник радова Географског института Ј.Цвијић, САНУ*, Београд, no 59 (2) str 95–110)
- Бјелџац, Ж. Бранков, Ј., Поповић, Б.И. (2009) Туристичка valorizacija Косидби у Србији и окружењу, *Гласник Српског Географског друштва, 89 (2)*, Српско Географско Друштво Београд стр 149-163
- Бјелџац Ђ, Radovanović, М (2003) Sports Events as a Form of Tourist Offer, as Relating to the Volume and Character of Demand *Journal of Sport tourism, 8(4),pg.260-269 Ottawa*
- Бјелџац, Ж Ђурчић, Н (2003), Туристичко пропагандне манифестације као сегмент туристичке понуде Војводине, *Зборник радова Географског института Ј.Цвијић, САНУ*, Београд,, стр.51-64
- Бјелџац, Ђ. Ћурчић, Н. (2005) Ethnographic Events in Vojvodina as Part of Tourist Offer, *Geographica Panonica No. 9*, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Natural Sciences, Novi Sad, p.59-64.
- Бјелџац, Ж. Ђурчић, Н. (2007а) Туристичке манифестације на простору Западног Поморавља, *Гласник Српског Географског Друштва*, Српско Географско Друштво Београд 87 (2) стр.228-240
- Бјелџац, Ђ Ћурчић. Н (2007б) Kulenijada in the Backi Petrovac as ethno gastronomic tourist event, *Book of papers " Recognisable national gastronomy – tourist potential*, *Vacational college for catering and tourism, Bled* str. 1-6

- Бјељац Ж, Ћурчић, Н (2008в): Књижевне манифестације као део туристичке понуде Србије, *Гласник СГД*, свеска 4, стр.39-51
- Бјељац, Ж. Ћурчић, Н. (2008а) Туристичка валоризација жетелачких свечаности у Србији, *Гласник Српског Географског друштва*, 88 (4), Српско Географско Друштво, Београд стр.177-192
- Vjeljac Ž, Ćurčić N (2008б) *Evaluating Duzijanica as the tourist product of Subotica 19 th biennial international congress book, Hotel and tourism Faculty for Tourism and Hotel management, Opatija, University Rijeka*, on CD 267-278
- Vjeljac Ž., Ćurčić, N (2010а) Turizmološka valorizacija etnografskih manifestacija u Srbiji; *Etnoantropološki problemi 5 (3) Filozofski fakultet*, Beograd, str 227-242
- Vjeljac Ž, Ćurčić N (2010б) Traditional musical events in Serbia as part of the drlective tourist offer *Proceedings of papers 20. Biennale congress Tourism and Hospitality industry 2010* pp. 1396-1406
- Vjeljac Ž, Ćurčić N, Brankov J (2010) Tourist event Haymaking of mountain Rajac (Serbia) – tourist evaluation, *Proceedings of Papers of the 2nd International Scientific Expert Conference Slovenia, Bled*, 11 and 12 February 2010 pg 44-51
- Бјељац Ж, Штрбац Д, Лендак Е (2004) *Туристичке манифестације на правцу Дунавско-Моравског Коридора*, Посебна издања Географског Института "Јован Цвијић" САНУ, књ.64,
- Brankov, J., Vjeljac, Ž., Popović, B.I. (2009) „Haymaking on Rajac mountain tourist event-analyses according to gender and age structure, *Зборник радова Географског Института "Јован Цвијић" САНУ*, Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд, но. 59 (1), стр.75-92
- Bowdin, G., Allen, J., O'Toole, W., R. Harris, I. McDonnell (2006), *Events management* Elsevier,
- Burns, J., Hatch, J., & Mules, T. (Eds.). (1986). *The Adelaide grand prix: The impact of a special event*. Adelaide: The Centre for South Australian Economic Studies.
- Veselinov. D (2008) PR i marketing instrumenti u promociji turističke manifestacije, *III susreti organizatora privredno turističkih manifestacija*, Viša turistička škola, Beograd i časopis "Vodič kroz turističke manifestacije", Beograd str 13-24
- Вукосав С, Ћурчић Н (2009) Промене у хотелијерству Војводине, као резултат транзиционих процеса *Зборник радова Географског Института "Јован Цвијић" САНУ*, Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд, но. 59 (1), стр.111-126
- Getz, D. (1991). *Festivals, special events, and tourism*. New York: VanNostrand Rheinhold
- Getz, D. (1997) *Event management and Event Tourism*, New York: Cognizant Communications Corporation

Getz, D. & Anderson, D. & Sheehan, L. (1998). Roles, issues and Strategies of convention and visitors' bureaux in destination planning and product development: a survey of Canadian bureaux. *Tourism Management*, 19(4), 331-340.

Getz, D. (2002). Event studies and event management: On becoming an academic discipline. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 9(1), 12-23

Getz, D. (2004a). *Event Management & Event Tourism*. 2nd edition, Lecture material for Event Management course. The School Economics and Commercial Law.

Getz, D. (2004b). *Lecture on "Event tourism" in Event Management*. The School Economics and Commercial Law,

Getz, D (2008) Event tourism: Definition, evolution, and research *Tourism Management* 29 403-428

Група аутора. (2006) Савремене уметничке иницијативе у Србији, (ур. Д. Тадић), Ремонт-Независна уметничка асоцијација, Београд

Goldblatt, J. (1997). *Special Events: Best Practices in Event Management*, VNR. New York

Goldblatt J (2000) A Future for Event Management: The Analysis of Major Trends Impacting the Emerging Profession in Settings the agenda *Proceedings of conference on Event evaluation, research and education*, 1-8 Sydney: <http://bussines.edu.au>

Goldblatt, J, Nelson K.S, (2000) *Special Events*, Third Edition

Gustafson, J (2006) *Idrotts-tourism med fokus pa Varldsmasterskapen i fotboll*, Karstads univerzitet, Denmark

Deret, R (2002) *Making Sense of How Festivals Demonstrate a Community's Sense of Place, proceedings of international conference Evants and place making* Australian center for event management, Sydney, 2002 pg.34-59

Dwyer, L., Forsyth, P., & Spurr, R. (2006). Assessing the economic impacts of events: A computable general equilibrium approach. *Journal of Travel Research*, 45(1), pp 59-66

Erfurt, R. A. Johnsen, J. (2003). Influence of an Event on a Destination's Image. *Tourism Review*, 58(4), 21-27.

Zakić L, Ivkov Džigurski A, Ćurčić N (2009) Interaction of foreign visitors of the EXIT music festival with domestic visitors and local population, *Geographica Panonica vol 13, br 3, 97-104*

Ivanović, V (2007), Uticaj turističkih manifestacija na ruralni razvoj, *II susreti organizatora privredno turističkih manifestacija*, Viša turistička škola, Beograd i časopis "Vodiič kroz turističke manifestacije", Beograd str 25-29.

Ивков-Џигурски А, Ковачевић Т, Закић Ј (2008) Сувенири као део културног наслеђа становништва у функцији туристичког производа *Гласник СГД*, вол.88, св.4, стр. 59-6

- Jago L, Shaw R (1998) Special events: a conceptual and differential framework, *Festival Management & Event Tourism*, 5 (1/2), pp.21–32.
- Jago L, Chalip L, Brown G, Mules T and A. Shamem (2002) The Role of Events in Helping to Brand a Destination, *proceedings of international conference Events and place making*, Australian center for event management, Sydney
- Јовичић, Ж (1982) *Туристичка пропаганда*, Туристичка штампа, Београд
- Јовичић. Ж (1992) *Феноменологија туризма*, Научна књига, Београд
- Ковачевић, И (2007) *Антропологија транзиције*, Етнолошка библиотека књ. 28 Српски кеналогски центар, Београд и Одељење за Етнологију и Антропологију Филозовског факултета, Београд
- Лукић-Крстановић, М (2004) Фолклорно стваралаштво у бирократском коду –управљање музичким догађајем, *Гласник Етнографског Института САНУ*, но 52., стр 53-65
- Lukić-Krstanović, M (2008) The Festival Order: Music Stages of Power and Pleasure *Etnoantropološki problemi, Beograd*, vol. 3, str. 129-143
- Љубојевић Ћ, Андрејевић А. (2002), *Menadžment događaja*, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad,
- Mackellar, J. (2006). Conventions, festivals, and tourism: Exploring the network that binds. *Journal of Convention and Event Tourism*, 8(2), 45–56
- Marković S, Marković Z (1972) *Osnovi turizma*, Školska knjiga, Zagreb
- McCabe, V, Poole, B(Weeks, P & Leiper, N 2000, *The Business and Management of Conventions*, John Wiley, Brisbane
- Mossberg, L. (2000b). *Effects of events on destination image*. In L. Mossberg (Ed.), Evaluation of events: Scandinavian experiences (pp. 30–46). New York: Cognizant Communication Corp.
- Николић С, Секулић Ј, Петровић М (1974) *Рекреативни и културни туризам*, Практикум, Институт за туризам и просторно планирање Београд
- Nogawa H, Yamaguchi Y, Hagi Y (1996) *An empirical research on Japanese sport tourism in sport-foral-events: case studies of a single-night event and multiple-night event*, *Journal of Travel Research* 35(2), pp.45–55
- Ожеговић, С (1977), *Манифестације као мотив и садржај програма туристичког боравка*, Магистарски рад, Библиотека Географског факултета у Београду
- O'Toole, W (2005) Event Issues 1: Crowd number Forecasting for Special Events : discovering the industry standard www.epms.net
- O'Toole, W (2008) Event Issues 2 : Event organiser license www.epms.net
- Reisinger, Y (1997) Social Contacts between Tourists and Hosts of Different Cultural Backgrounds, *Sustainable Tourism*, ed. Lesley France, London: Earthscan, pp 129–134.

Ромелић Ј, Бјељац, Ж (1997) Спортске манифестације у Војводини као облик туристичке понуде и њен однос према обиму и карактеру тражње, *Часопис Туризам., бр. 1, Институт за географију ПМФ Универзитет Нови Сад* (стр.90-95)

Ritchie, J. R. B. (1984). Assessing the impacts of hallmark events: Conceptual and research issues. *Journal of Travel Research*, 23(1), 2–11.

Ritchie, J. R.B, Yangzhou J (1987) *The Role and Impact of mega Events and Attractions on National and Regional Tourism: A Conceptual and Methodological Overview*, Ed. Aiest, Vol.28

Ružić P, Bošković D, Šergo Z (2003) Organizing leisure activities for congress tourists in commercial hotels, *Hotellink, no.2*, časopis za teoriju i praksu hotelijerstva, Viša hotelijerska škola, Beograd, str. 455–464.

Socher K, Tschurtschenthaler P (1987), *The Rolle and Impact of Mega Events and Attractions on Tourism Development in Europe: A Micro perspective*, Edition Aiest, vol.28. pg 59.

Срећковић С, Антић С (2007) *Ваишари у Србији*, Истраживачко-издавачки центар Демократска странка Београд

Стратегија просторног плана Републике Србије www.rapp.gov.rs

Стратегија туризма Републике Србије од 2005. до 2015. године (2006). Хорват Консалтинг, Загреб, Економски факултет, Београд, Министарство трговине и туризма Републике Србије, Београд

Swindell D, Rozentau M. S (1998) Who benefits from the presence of professional teams? The implications for public funding of stadium and arenas, *Public Administration Review* 58 (1), pp.11–20.

Тадић А, Славковић, Ј.М, Стојић, Н и Р.М. Маринковић (2010) *Гуча-пола века Сабора трубача, 1961-2010*. Центар за културу, спорт и туризам општине Лучани "Драгачево" и Принцип прес, Гуча-Београд

Turco, D. M (1997) Are we there yet? Understanding the impacts of competitive vacations, *The Cyber-Journal of Sport Marketing* 1 (4)

Turco, D. M (1998) Traveling and turnovers measuring the economic impacts of a street basketball tournament *Journal of Sport Tourism*, 5 (1),

Ćurčić, N (2010) *Kvantitativna ocena sredstava turističke propagande i primenjenog kartografskog materijala u funkciji unapređenja promotivnih aktivnosti u turizmu*, Departman za Geografiju, Turizam i Hotelijerstvo, PMF, Univerzitet u Novom Sadu

Hall, M. (1989). The definition and analysis of hallmark tourist events. *GeoJournal*, 19(3), 263–268.

Хаџић, О., Стојаковић, Г., Херман Милинковић, К., Ванић, Т. и И. Ивановић (2005) *Културни туризам*, Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ

Higham, J (1999) Commentary-sports as a avenue of tourism development: an analysis of the positive and negative impacts of sport tourism, *Current Issues in Tourism 2(1)*, pp.82–90

Hoyle, L. (2002) *Event marketing, How to Successfully Promote Events, Festivals, Conventions, and Expositions*, (ed. J.Goldblat), John Wiley and sons inc, New York

Хацић, О., Бјељац, Ж. (2006) Испитивање фактора који утичу на задовољство туристичким доживљајем туристе-посетиоца у Новом Саду, *Гласник Српског Географског Друштва*, 86 (2) Српско Географско Друштво, Београд стр. 261-276

Cros du H. (2000) Planing for sustainble Cultural Heritage Tourism in Hong Kong, *final report to the Lord Wilson Heritage Trust Council, SAR*

Carlsen, J., Getz, D., & Soutar, G. (2001). Event evaluation research. *Event Management*, 6(4), 247–257

Catherwood, D. W., and Van Kirk, R. L. (1992). *The Complete Guide to Special Event Management: Business Insights, Financial Advice, and Successful Strategies from Ernst & Young, Advisors to the Olympics, the Emmy Awards and the PGA Tour*. New York: John Wiley & Sons

Shone, A. (1998) *The Business of Conferences*, Oxford, Butterworth Heinemann Commonwealth Department of Tourism

Xiao, Li Li (2007) A Study Review of the Impact of Events on the Tourism Images of Host Sites and Upgrading Strategy, *journal Tourism Tribune*

Weissinger, S. (1992) *A Guide to Successful meeting Planing*, New York, J. Wiley and Sons

Šiljak, V. (2007) *Istorija sporta*, Fakultet za menadžment u sportu, Univerzitet Braća Karić, Beograd

Wallo M, Bull A, Breen H (1996) Achieving economic benefits at local events: a case study of a local sport events, *Festival management & Event tourism 4 (1)*, pp.95–106

Wright, R.K (2007) Planning for the Great Unknown: The Challenge of Promoting Spectator-driven Sports Events Tourism, *International Journal of Tourism Research no 9*, pp. 345-359

www.ass.org.rs/ 15.03.2010

www.belackva.org/turizam; 22.04.2010

www.beogradskisajamknjiga.com/ 05.11.2010

www.beograd.rs 14.04.2010

www.bitef.rs 17.10.2010

www.bgdmarathon.org 21.05.2010

www.vrnjackabanja.co.rs/ 23.03.2010

www.vojvodinaonline.org/dogadaji 11.08.2010

www.gradnis.net/ 05.11.2010

www.danipiva.rs 03.09.2010

www.e-kultura.net 20.03.2010

www.exitfest.org/ 12.07.2010

www.zmajevdecjeigre.org.rs/ 12.06.2010

www.joyofeurope.rs 10.10.2010

www.judo.rs/ 15.03.2010

www.kick.rs/ 14.03.2010

www.karateserbia.org/ 22.03.2010

www.kultura.vojvodina.org 11.06.2010

www.kultura.gov.rs/ 11.06.2010

www.manifestacije.com 11.06.2010

www.minpolj.gov.rs/ 23.09.2010

www.merr.gov.rs/ 11.06.2010

www.nocmuzeja.rs/ 21.05.2010

www.novibecej.rs/turizam/vgdani 22.08.2010

www.sabac.turizam.org 24.05.2010

www.saborguca.com 05.08.2010

www.serbia-tourism.org/dogadaji 11.06.2010

www.somaraton 21.05.2010

www.soko-banja.org/ 23.03.2010

www.summer3p.org 22.08.2010

www.seecult.org/portal 23.09.2010

www.sajam.net 05.11.2010

www.sumadijasajam.rs 05.11.2010

www.sajam.co.rs 05.11.2010

www.smederevskajesen.com; 21.09.2010

www.serbiachess.net/ 14.03.2010

www.skolskisportsrbije.org.rs/osisos.htm 12.03.2010

www.serbia-swim.org.rs/ 13.03.2010

www.serbianshooting.rs/ 16.03.2010

www.srbijasport.com/kajak_i_kanu 17.03.2010

www.teniskisavez.com/ 21.03.2010

www.to.vrsac.com 27.09.2010

www.UNESCO/ The different type of cultural heritage 14.03.2010

www.ulus-art.org/ 20.04.2010

www.ulupuds.org.rs/ 20.04.2010

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице Српске, Нови Сад

338.48-61(497.11)

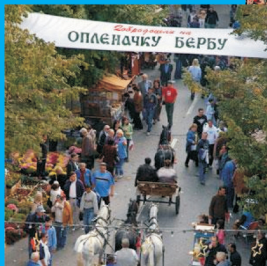
БЈЕЉАЦ, Жељко

Туристичке манифестације у Србији / Жељко Бјељац ;
[енглески превод Јелена Радовановић]. - Београд : Српска
академија наука и уметности, Географски институт „Јован
Цвијић”, 2010 (Београд : Службени гласник). – 175 стр. :
илустр. ; 24 см. - (Посебна издања / Српска академија наука и
уметности, Географски институт „Јован Цвијић” ; књ. 82)

На спор. насл. стр.: - Tourists events in Serbia. -
Тираж 300. —Библиографија. - Summary.

ISBN 978-86-80029-52-8

а) Туризам - Манифестације - Србија
COBISS.SR – ID 259625223

ISBN 978-86-80029-52-8

9 788680 029528